

KAREL GUTH

PRAHA, BUDEČ A BOLESLAV

životě sv. Václava jsou význačná jen tři místa, jež legendy uvádějí jménem. Legendisté sice vypravují, že Václav navštěvoval kostely na různých hradech, avšak důležitější místo v jeho životě má pouze Praha, Budeč a Boleslav. Nevíme, kde se Václav narodil, ale v Praze ztrávil asi většinu svého života, na Budeč byl vyslán, aby se tam vzdělal v knihách latinských a v Boleslavi nalezl smrt z rukou bratrovrahových. Všechny tyto tři hrady ležely v době Václavově na území českého kmene, avšak navzájem se lišily stářím i vzhledem. Proto je nutno obírat se každým zvláště a současně se pokusiti o zjištění jejich vzájemného vztahu.

I.

Praha.

Naše vědomosti o Pražském hradě, jeho vzniku, vývoji a vzhledu jsou velmi mladého data. Až do převratu byl Pražský hrad pro archeo-

¹ *Dr. A. Podlaha*, Pozůstatky chrámu sv. Víta, zbudovaného na hradě Pražském Spytihněvem II. a Vratislavem II. *Památky archeologické*, 1903, 369 násl.; *F. J. Lehner*, Dějiny umění národa českého. II., Praha 1904, 243 násl.; *Dr. Ant. Podlaha a arch. Kamil Hilbert*, Metropolitní chrám sv. Víta v Praze. Soupis památek historických a uměleckých. Král. hlav. město Praha: Hradčany I., Praha 1906, 1 násl.; *K. Hilbert*, Svatováclavská kaple v chrámě sv. Víta v Praze. *Umělecké poklady Čech*, II. (1914), 14 násl.; *K. Hilbert*, Nové poznatky o románské basilice na hradě Pražském, *PA. XXVI.*, 1914, 10 násl.; *Výroční zprávy Jednoty pro dostavění hl. chrámu sv. Víta na hradě Pražském.*

² *Dr. J. Kalousek*, Stručný přehled dějin hradu Pražského v souborné publikaci *O král. hradě Pražském*. Knihovna Sborníku věd právních a státních, Praha 1907, 1 násl.;

logické studium zakletým zámekem, žárlivě střeženým rakouským dvorním erárem. Výjimku činilo pouze staveniště svatovítského dómu, kde architekti J. Mocker a Dr. K. Hilbert odkryli zbytky prvních dvou kostelů svatovítských.¹ Proto stavební historie hradu byla konstruována pouze podle viditelných zbytků hradních staveb, počínajíc 13. stoletím, kdežto pro starší dobu rozhodujícími byly pouze literární prameny pravé i podvržené.² Víra v pravost rukopisů Královédvorského a Zelenohorského rozhodla chronologický vztah Prahy a Vyšehradu ve prospěch většího stáří sídla Libušina. »Ze šedé mlhy prvověku, ozářené nejistými pověstmi národními, vystupuje nejprve jméno Vyšehradu, jakožto nejstaršího sídla panovníků českých, nejstaršího politického a náboženského střežiště národu« napsal V. V. Tomek,³ jemuž je Praha mladší proto, ježto ji podle Kosmy založila Libuše. V době, kdy už rukopisy přestaly býti historickým pramenem, vyslovil Julius Lippert⁴ názor, že Vyšehrad je mladší než Praha. Teorie Lippertova byla všeobecně přijata, ovšem nikdo se nepokusil o bližší určení doby vzniku Prahy.

Teprve nejnověji obíral se touto otázkou Emanuel Šimek,⁵ který opíraje se o předpoklady hlavně geografické a historické, vyslovil tvrzení, že Praha a Vyšehrad byly pohraniční hrady dvou různých kmenových území, oddělených tokem Vltavy, jako jediné možnou přirozenou hranicí. Praha patřila Čechům, Vyšehrad Zličanům. Kdy překročili Čechové Vltavu, aby obsadili i její pravý břeh, nelze z prací Šimkových přesně zjistiti,⁶ ale zdá se, že myslí až na dobu zničení slavníkovského panství, protože ve vyšehradské mincovně Boleslava II. vidí pokračovatelku vyšehradské mincovny slavníkovské. Tuto poslední hypotézu vyvrátil

Dr. J. Čelakovský, Hrad Pražský a majetková práva k němu do r. 1526, Praha 1906, 6 násl.

¹ Dějepis města Prahy I²., Praha 1892, 3 násl.

² Die Wyschehradfrage. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, XXXII. (1893), 214 násl.

³ Praha a Vyšehrad. Časopis pro dějiny venkova, XII. (1925), 1 násl.

⁴ L. c. 74 násl.; viz i Levý Hradec — Pravý Hradec v Novotného Sborníku, Praha 1929, 37 násl. a Západní hranice Slavníkovy říše v Pekařově Sborníku I., Praha 1930, 96 násl., kde mluví výslovně až o době boleslavské. Také v článku Libušín a Praha v Šimákově Sborníku, ČSPSČ XXXVIII. (1930), 41 hájí Šimek Vltavu od Mže až k Labi jako hranici mezi českým a zlickým knížectvím.

G. Skalský⁷ numismatickým důkazem, že Přemyslovci razili na Vyšehradě minci ještě před pádem Libice. Ani ostatní důvody Šimkovy nezůstaly neotřeseny.⁸

Kdy vznikla Praha, nedovede Šimek přesněji určit. Přijímá za základ Kosmovo líčení podle pověstí o založení Prahy Libuší, sídlící na Libušíně, a proto nový hrad v pohraničním pralese je přímou kopií hradiště libušínského. Nesporná podobnost obou hradišť je mu dokladem, že obě vznikla v dobách od sebe nemnoho vzdálených, a to Praha »teprve po vzniku knížectví, kdežto Libušín těsně před tím. Ovšem Praha měla zprvu mnohem menší význam než Libušín, který byl tehdy nejdůležitější hrad český«. ⁹ V době luckých válek vidí Šimek hlavní politické ústředí české již na Levém Hradci, kde rozhodujícím důvodem byla jeho pevnost a odlehlost od luckých hranic. Teprve potom obrátila se pozornost Čechů k sousedům za Vltavou a proto počal růsti význam Prahy.

⁷ O denárech vyšehradských. Numismatický časopis československý, III. (1927), 172 násl. Námitky, *Šimkem* vyslovené v článku Levý Hradec — Pravý Hradec, odmítl *Skalský* ve své práci Denár knížete Václava Svatého a počátky českého mincovnictví, Praha 1929, 59, pozn. 217.

⁸ *K. Guth*, Počátky Prahy, Novotného Sborník, 50; *týž*, Praha a Libušín, ČSPSC, XXXIX. (1931), 35.

⁹ Podobný názor vyslovil již *Josef Braniš*, Staročeské hrady, Praha 1909, 14. Viz i *Guth*, Praha a Libušín, 40.

¹⁰ *J. Pekař*, Die Wenzels- und Ludmilalegenden (Praha 1906), 91: At vero Sclavi Boemi, ipso sub Arcturo positi, cultibus ydolatrie dediti, velut equus infrenis sine lege, sine ullo principe vel rectore vel urbe, uti bruta animalia sparsim vagantes, terram solam incolebant. Tandem pestilencie cladibus atriti, quondam phitonissam, ut fama fertur, adeunt, postulantes spem consilii responsumque divinacionis. Quo accepto civitatem statuunt, nomenque inponunt Pragam. Post hinc invento quodam sagacissimo atque prudentissimo viro, cui tantum agriculture officium erat, responsione fitonisse principem seu gubernatorem sibi statuunt, vocitatum cognomine Premizl, iuncta ei in matrimonio supramemorata fitonissa virgine.

¹¹ *Pekař* I. c. 93: Que cernens perfidus chelindrus, propriis atriis superatus, antiqua bella repetit. Populum cunctum Boemorum in furem principis accendit, eo quod paternos mores relinqueret et novam atque inauditam sanctitatis legem christianorum arriperet. Surgunt adversus eum uno animo eademque sententia suisque eum a finibus perturbare conantur seu eciam vitam auferre moliuntur. Quo agnito princeps sese ab eis removit rursusque regem Zwatopulc seu pontificem Metudium Moravie repetivit... At vero plebs prefata in nequicia sua permanens, quendam ducem Ztroymir... qui apud Theutonicos profugus exulabat gente ex sua, missis legatis, ad propria eum reducunt sibique principem statuunt... Nam isdem eorum electus dux licet ex eisdem genitus

Hledáme-li pro řešení otázky stáří Prahy podporu v písemných pramenech, najdeme jen zprávy u Kristiána a u Kosmy. První¹⁰ vypravuje, jak Čechové, žijící bezce vší vlády, byli stíženi morem. Obrátili se o radu k věštkyni, jejíž jména neudává, a ta jim doporučila založiti město, které nazvali Praha. Pak si zvolili knížetem moudrého Přemysla, který si vzal za choť onu věštkyni. Znovu zmiňuje se Kristián o Praze, když líčí následky křtu Bořivojova.¹¹ Tento byl vyhnán a na jeho místo nastoupil Stojmír, který žil ve vyhnanství u Němců. Po přemožení přivrženců Stojmírových straníky Bořivojovými – obě strany sídlily v Praze – byl opět povolán Bořivoj, který v Praze vystavěl votivní kostel P. Marie,¹² když před tím již první kostel založil na Levém Hradci.¹³

Kosmas klade prvotní sídlo Libušino na Libušín a odtud byla založena Praha.¹⁴ Za luckých válek, v době bitvy u Turska, zavřel se Neklan na Levém Hradci;¹⁵ ovšem později sídlil Neklan podle Kosmy v Praze,

foret, diuturna tamen exulacio eum proprii privaverat labii eloquio.

¹² *Pekář* I. c. 94: Verum quoniam pars quam maxima perfidorum tyranno favebat, ineunt consilium partibus ex utrisque, quo civitatem metropolim, Pragam scilicet, egredientes, in campo, quid sibi gerendum foret, perquirerent . . . Quoniam vero isdem princeps Moravie degens, omnipotenti deo votum voverat, videlicet quo si eum dominus ad propria cum honore reduceret, basilicam in honore beate dei genitricis et perpetue virginis Marie edificaret, reversus sine mora votum suum implere studuit in ipsa civitate Pragensi.

¹³ *Pekář* I. c. 93: Quique reversus in sua, in castello, cui vocabulum inerat Gradic, supradictum sacerdotem statuunt, fundantes ecclesiam in honorem beati Clementis . . .

¹⁴ *B. Bretholz*, Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, MG. SS. NS. II. (Berlin 1923), 18: Inter hec primordia legum quadam die predicta domna phitone concitata presente viro suo Primizl et aliis senioribus populi astantibus sic est vaticinata:

Urbem conspicio, fama que sydera tanget,

Est locus in silva, villa qui distat ab ista

Terdenis stadiis, quem Wlitaua terminat undis.

Hunc ex parte aquilonali valde munit valle profunda rivulus Bruznica; at australi ex latere latus mons nimis petrosus, qui a petris dicitur Petrin, supereminet loca. Loci autem mons curvatur in modum delphini, marini porci, tendens usque in predictum amnem. Ad quem cum perveneritis, invenietis hominem in media silva limen domus operantem. Et quia ad humile limen etiam magni domini se inclinant, ex eventu rei urbem, quam edificabitis, vocabitis Pragam . . . Continuo itur in antiquam silvam et reperto dato signo in predicto loco urbem, tocius Boemie domnam, edificant Pragam.

¹⁵ *Bretholz* I. c. 23: . . . parvo clausi in oppido, quod dicitur Levigradec, hostium incursiones timerent oppido; I. c. 26: . . . in castro supradicto delituit.

poněvadž sem do paláce přinesl Durynk hlavu Vlastislavova syna.¹⁶

Kristiánovo líčení založení Prahy prozrazuje naivní snahu pomoci si z rozpaků. Líčení Bořivojovy historie vzbuzuje pak velmi málo důvěry kontradikcemi v ní obsaženými.¹⁷ Je-li vůbec ve vypravování Kristiánově něco pravdy, pak bylo by možno mysliti na politickou nebo rodovou revoluci a nikoliv na reakci náboženskou.¹⁸ Připusťme však, že skutečně vznikl domácí odboj proti Bořivojovi. Proč by byla Praha méně bezpečná než Levý Hradec? Jeho družina byla stejně spolehlivá nebo nespolehlivá zde i tam. Přirozená bezpečnost Prahy nebyla menší než Levého Hradce; spíše naopak. Umělá fortifikace obou hradišť pak mohla býti úplně stejná. Nenalézáme-li žádného důvodu, proč při trvání obou hradišť Bořivoj založil první křesťanský kostel na Levém Hradci a nikoliv v Praze, musíme hledati příčiny toho buď v nestejném významu obou hradišť,¹⁹ anebo v různém jejich stáří.²⁰

Na tuto otázku nemohla odpověděti historie, zde bylo třeba, aby na pomoc přišla archeologie. To se však mohlo státi až po převratu. Před ním známo bylo pouze v královské zahradě pohřebiště s kostrovými hroby křesťanskými. Odtud reprodukoval dvě hradištní nádobky J. L. Píč,²¹ a podobná nádobka, dnes již neznámá, nalezena byla r. 1919 v hrobě, odkrytém v jízdně²² proti královské zahradě. Bezprostřední

¹⁶ *Bretholz* I. c. 30: ... et invenit ducem in Pragensi palatio cum omnibus residentem comitibus in concilio.

¹⁷ Bořivoj byl vyhnán, poněvadž se dal pokřtiti a za knížete byl povolán Stojmír, o němž nelze vážně předpokládati, že nebyl křesťanem, když žil v Němcích tak dlouho, že zapomněl svůj rodný jazyk. Jak se tam chovali k pohanům, dokazuje případ Privinův. Když ho Mojmír vypudil z Nitry, utekl se do francké říše. Byl sice přijat králem Ludvíkem Němcem, ale na jeho rozkaz ihned pokřtěn. Viz *Fr. Pastrnek*, *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda*, Praha 1902, 269. — *Kristián* líčí, jak »celý národ Čechů« byl proti němu rozrušen, že opustil otcovské mravy, ale dále vypravuje, že prchající Bořivoj zanechal doma velmi mnoho přátel.

¹⁸ Podobnou událost vymyslel si i *Dalimil* (FRB III. 152), na což upozornil již *J. Dobrovský*, *Kritische Versuche* I., Praha 1803. Zde vystupují proti sobě Stanimír a Fridrich, syn Soběslavův, asi v letech 1173—1178.

¹⁹ To naznačil již v roce 1917 prof. *V. Tille* v předmluvě k »Pověstem z Hájkovy kroniky«. Umělecké snahy sv. 67, XX.: »Čechové se zavřeli na Levém Hradci, zdá se, jakoby v době, o níž pověst tato mluví, pražský hrad byl ještě bez významu a Levý Hradec — k němuž ukazuje také první kostel v Čechách — hlavním sídlem.« Také *Julius Lippert* v článku: *Die Anfänge der Staatenbildung, Mitteilungen des Vereines für Ge-*

popud k prozkoumání půdy Pražského hradu daly adaptace, jež bylo zde nutno prováděti. Již v r. 1920 při provádění kanalisace podél jižního průčelí dómu nalezeny byly zdi pozdně románské chodby, která vycházela od »zlaté brány« kostela sv. Víta a končila jižně od ní u románského kostelíka neznámého zasvěcení. K systematickému výzkumu celého III. nádvoří došlo v r. 1925 a pokračováno v něm až do r. 1929. Jeho výsledky vedly k překvapujícímu potvrzení domněnky, že Pražský hrad není předhistorickým, nýbrž historickým hradištěm.²³ Hradní stavitel arch. K. Fiala našel sice před r. 1925 někde v půdě hradní úplně neporušenou nordickou nádobku, avšak nález ten není dokladem starého osídlení hradního vrchu. Není známo ani přesně naleziště, tím méně vrstva, v níž nádobka ležela. Mohl to býti násyp z některé nivelace III. hradního nádvoří v 16.—18. století a nádobka snad přišla do násypu z nějaké sbírky všemožných rarit a starožitností světského nebo církevního sběratele, bydlícího na hradě. Od r. 1925 až po dnešní dobu bylo při bedlivě vedeném výzkumu nalezeno obrovské množství střepů, avšak nebyl nalezen ani jediný střípek, který by se nejen blížil stářím této nádobě, ale který by bylo vůbec možno klásti do starší doby, než je pozdní 9. století.²⁴

Srovnáme-li kriticky zhodnocené písemné zprávy s archeologickými

schichte der Deutschen in Böhmen, XXIX (1890), 134, vyslovil hypotézu, že česká knížata nesídlela původně v Praze, ale na Levém Hradci.

²⁰ Hypotézu, že Praha je mladší než Levý Hradec, vyslovil jsem ještě před výzkumem Pražského hradu v článku »České rotundy« v PA. XXXIV, 1924, 169.

²¹ Starožitnosti země České III./1., Praha 1909, 127, obr. 81.

²² O jejím osudu viz *Guth*, Počátky Prahy, 54, pozn. 25.

²³ Tuto hypotézu vyslovil jsem již v r. 1924 v článku »České rotundy«, 169.

²⁴ Srov. *Šimek*, Libušín a Praha, 39 násl.; *Guth*, Praha a Libušín, 30 násl. — Když již byla tato práce vysázena, vyšla práce K. Fialy, Hrad pražský v době románské, Praha 1933, v níž (str. 1) autor tvrdí, že tato nádobka byla nalezena při provádění kanalisace v r. 1920/21, a to v jílové vrstvě nad břidličnatým křemencem skalního útvaru a byla vyzdvižena i s obalem jílovým tak, že o jejím prastarém uložení v těch místech není možno pochybovati. Připomíná však, že při rychlé a obtížné práci s pažením nebylo možno naleziště podrobně ohledati. Toto tvrzení nemění ničeho na tom, že na Pražském hradě nebyl při výzkumu nalezen ani jediný střep předhistorický, tím méně stopy nordického sídliště, a můj dohad, že úplně zachovaná nordická nádobka se dostala do země až v historické době, není nijak vyvrácen nálezem jejím třeba v jílové vrstvě, kam zapadla při nějakém úmělém pohybu hradní půdy. Odborník byl by při jejím ná-

nálezky, objeví se mezi nimi naprostá shoda a spolu vysvětlení, proč Bořivoj založil první kostel na Levém Hradci. Pražské hradiště v té době, soudě s největší pravděpodobností, ještě neexistovalo.²⁶

Od r. 1925 probádáno bylo celé III. nádvoří, část II. a t. ř. IV. nádvoří. Mimo to při různých pozemních pracech zjištěno mnohé i ve Vikářské ulici a na Jiřském náměstí. Díky tomu můžeme si dnes zrekonstruovati již dosti jasný obraz vývoje Pražského hradu. Do rámce této práce spadá pouze vylíčení jeho, pokud byl slovanským hradem, t. j. až do prvé poloviny 12. století, kdy se změnil v románský hrad se zděnými hradbami a knížecí falcí.

Hradní vrch je úzký hřbet ze záhořanské břidlice, místy s křemencovými žilami,²⁶ vybíhající z Hradčanského náměstí a nejširší pod příčným křídlem paláce mezi II. a III. nádvořím od průjezdu při vchodu do bytu presidenta republiky až před nové průčelí domu sv. Víta. Sklepy v tomto křídle jsou vysekány ve skále. V těchto místech byla přibližně příčná osa oválného kopce, tvořícího vrchol hradního hřbetu. (Tab. XXIX.) Ovšem vrchol kopce byl v jeho východní polovině v místě, kde nyní stojí budova starého probošství.²⁷ Odtud podél jižní strany svatovítského chrámu klesal dosti mírným spádem a tvořil před »zlatou branou« svatovítskou mělkou rokli, jejíž východní břeh pozvolna stoupal,

lezu pravděpodobně zjistil bezpečněji osud jejího uložení.

²⁵ Námitky, vyslovené proti mému datování vzniku Prahy (*Šimek, Libušín a Praha*), nijak neotřáslы průkazností mého závěru (*Guth, Praha a Libušín*). Právě při datování Prahy nápadně se shodují psané prameny s archeologickými nálezy, takže jakákoliv pochybnost musí býti podepřena buď historicky nebo archeologicky, jinak padá sama sebou.

²⁶ *Ferdinand Prantl, Z geologie Velké Prahy. Zvláštní otisk z Věstníku státního geologického ústavu Čsl. republiky. Ročník IV., č. 2—3 (1928):* Při archeologických vykopávkách ve třetím nádvoří pražského hradu byly nalezeny spodní polohy záhořanských vrstev, *de*₁. Zbytky středověkých staveb, rum a navážka tvoří zde kulturní vrstvu, velmi kolísavé mocnosti. Záhořanské vrstvy tvoří v místech, kde stojí kašna se sochou sv. Jiří, antiklinálu, směru přibližně h. 10, ponořující se k jihovýchodu. Její východní křídlo má směr h. 6. a sklon 55 st. k J., západní směr h. 4. a sklon 25 st. k J. Vrchol antiklinály je porušen směrnou dislokací, lokálního významu, a malým přesmykem. Souvrství je tvořeno křemenci a břidlicemi, s vložkami jílu. O několik desítek metrů k východu je *de* zcela eluviálně rozpadlé. — Tamže č. 4—5: Vykopávky a přestavby na třetím nádvoří ukázaly názorně, že *de* je zde silně zvrásněno a tektonicky porušeno. Pozorování je zde značně ztěženo tím, že přehledný obraz je silně porušen množstvím zbytků středověkých staveb, a tím, že již téměř tisíc let byly nejvyšší polohy *de* zde často překopávány. Při podchycování základů svatovítského domu v uličce u vladislavského křídla, bylo nalezeno

takže mezi ohradou kamenické hutě svatovítské a budovou zemských desk je rostlá půda pod dnešní dlažbou. Odtud opět mírně klesá Jiřskou ulicí až k náměstí před svatojiřskými kasárnami, kde začíná rychlý spád hradního vrchu až ke Starým zámeckým schodům. Ve Vikářské ulici je podélný profil hradního vrchu ještě vlnitější. Na západním jejím konci je sice kota menší než v okolí starého probošství, ale pak pokračuje spád podobně jako na jižní straně až do rokle, avšak v blízkosti kaple sv. Zikmunda tvoří východní stoupající břeh malý kopec, za nímž přichází opět mělká prohlubeň, aby nakonec stoupal terén až ke klášterní budově u sv. Jiří. Příčné profily jsou celkem jednodušší a ukazují stejnoměrné a značně prudké klesání k severu i jihu. Nejzajímavější částí je rokle pod »zlatou branou«, jež přerušuje hradní vrch napříč, rozrývající jak jižní, tak i severní svah a na tomto je uzavřena kruhovou věží Mihulkou.²⁸

Na tomto skalnatém vrchu, vyprahlém sluncem a splachovaném dešti, na krytých místech větrala břídla v jíl a usazovalo se bahno v prohlubních, nejvíce v příční rokli. Na skále rostla jen místy tráva a v blátě rokle živořilo něco málo stromků, po nichž nalezeny kořeny. A na této skále založil některý Přemyslovec někdy v druhé polovině 9. století svůj hrad, který nazval Prahou.²⁹

de dosti čerstvé. Souvrství, které se skládá z břídlíc a má dvě křemencové vložky asi 1 m mocné, má směr hora 7. Vrstvy jsou příkře vztýčeny (sklon 85 st.). Mocnost navážky v těchto místech silně kolísá, u kamenických dílen za dómem obnáší sotva 0'50 m, u postranního vchodu do chrámu již přes 1'50 m a přibývá jí rychle směrem do středu třetího nádvoří. Při podchycování vladislavského křídla nalezeno pod základy de silně zvětřelé. Místy lze o něm říci, že je již eluviem. Souvrství, výlučně složené z měkkých břídlíc, má směr hora 5'5 a sklon 30 st. k JZ. Při kopání základů pro monolit byly odkryty záhořanské vrstvy těsně pod dlažbou. Souvrství, ve kterém se střídavě opakují slabé polohy břídlíc a křemenců, má směr hora 6 a sklon 55 st. Náleží tedy do východního křídla svatovítské brachyantiklinály... Souvrství je porušeno lokální dislokací směru hora 4, která upadá pod úhlem 20 st. k severu. Při kopání základů pro kašnu sv. Jiří nalezeny záhořanské vrstvy. Vzhledem je zde de zcela shodné s výše uvedeným. Má směr hora 6'5 a upadá k J. K západu je omezeno dislokací, která má směr hora 8.

²⁷ K tomuto popisu použil jsem plánu geologického složení území Pražského hradu, nakresleného státním geologickým ústavem a daným mně laskavě k dispozici. Některé odchylky v mém popisu jsou zdůvodněny nálezy při výkopech.

²⁸ Užívám dnes běžného názvu Mihulka, byť historicky neodůvodněného. Srov. *Cyrill A. Straka*, Studie o věžích a branách hradu Pražského, PA. XXV. 1913, 23 násl.

²⁹ S filologického hlediska dospěl k tomu závěru *Ant. Profous*, Co znamená jméno

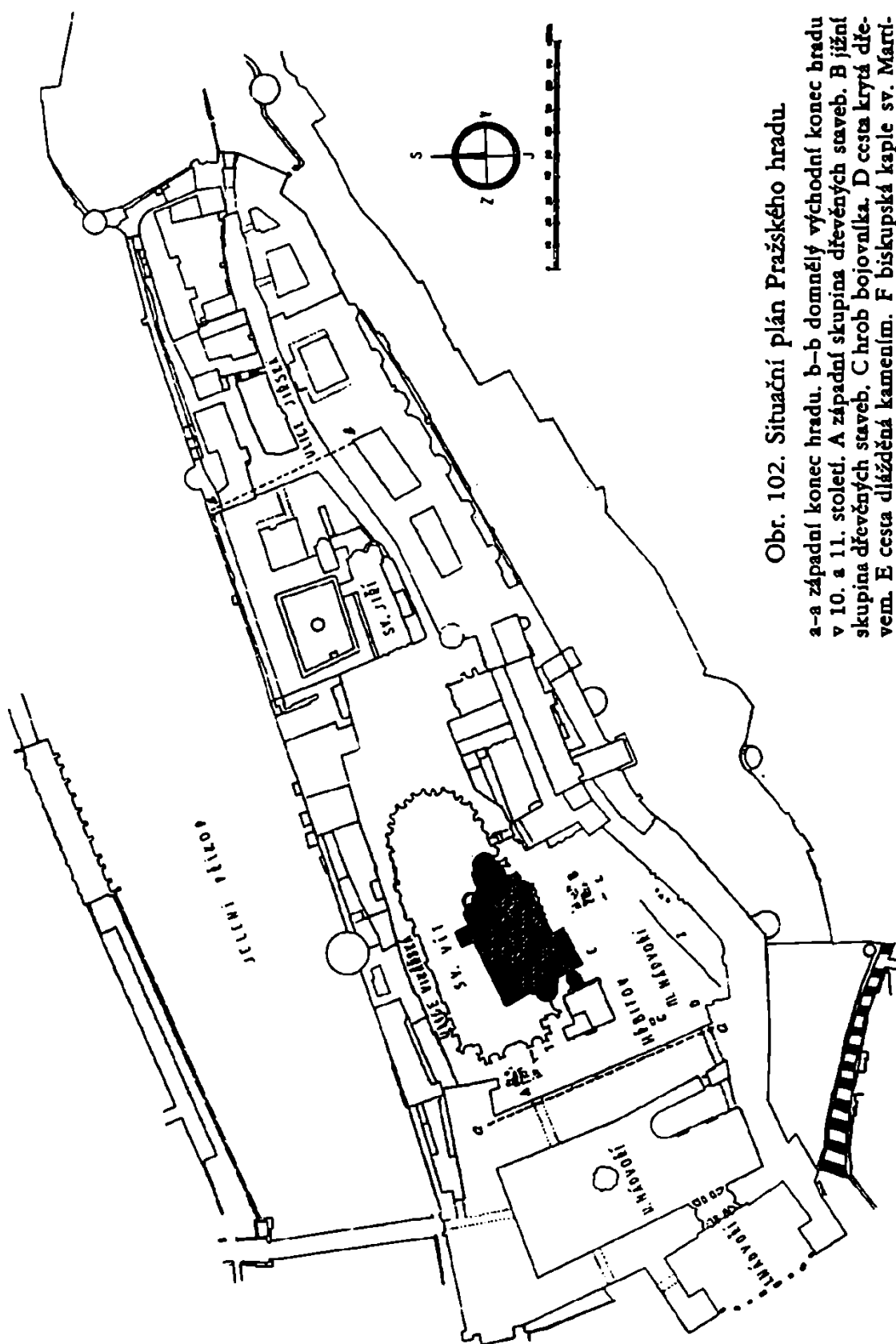
Rozsah hradu v 10. století byl značně menší než dnes. (Obr. 102.) Jeho valové opevnění na západní straně bylo v místě dnešního příčného křídla mezi II. a III. nádvořím. Na jižní straně obepínal val mírným obloukem prostoru III. nádvoří severně od dnešního jižního křídla palácového a pokračoval pod vladislavským palácem k východu. O severní linii prvního valového opevnění možno vysloviti jen domněnky, byť i velmi pravděpodobné. Byla poněkud jižněji za dnešní hradební zdí. Stejně jen hypoteticky možno určit i východní konec hradu. Mohl býti v místech románské »černé věže«, ale mohl býti také na západ od ní. Tato druhá možnost zdá se pravděpodobnější, pozorujeme-li spád Jiřské ulice, která rychle počíná klesati hned za klášterem sv. Jiří. Snad v těchto místech byla opět přirozená příčná průrva nebo rokle, která zesilovala valové opevnění. Nasvědčovala by tomu nad Jelením příkopem později vystavěná půlkruhová věž³⁰ z opevnění Přemysla Otakara II. Zdála by se to potvrzovati i zpráva v legendě o sv. Vojtěchu, kdyby ovšem jejím skladatelem nebyl římský mnich Jan Kanaparius.³¹ Jaká byla konstrukce nejstarších valů, nevíme. Zdá se, že se jejich nepatrný zbytek zachoval v jihozápadním rohu II. nádvoří. Byl pravděpodobně jen z hlíny bez zvláštní ztužovací konstrukce. Na severním a jižním boku dostačil, protože hlavní obranou byly strmé stráně hradního vrchu. Z Kosmova líčení útěku Poláků z Prahy v r. 1004, zdálo by se, že na západní straně byl most přes příkop, kdežto na východní straně nebyl žádný příkop.³² Ovšem nesmíme zapomínati, že Kosmas znal opevnění Břetislavovo z doby asi kolem r. 1050, kdy skutečně na západní straně byl již vykopán

Praha, ve Věstníku ministerstva vnitra republiky Československé VIII., 325 až 31, 369 až 376: »Naše hlavní město má své jméno Praha odtud, že bylo založeno na praze — na místě vyprahlém, na (vy)prahlině. Hradčanský vrch má spodek opukový a je tedy pravdě podobno, že na něm mohla býti větší poloha od slunce vyprahlá, neporostlá, suchá . . .« Závěr zcela správný až na omyl, že hradní vrch není z opuky, nýbrž z břidlice.

³⁰ Zvána byla »bílou« od druhé poloviny 16. století. *Straka*, l. c. 21 násl.; *K. Guth*, *Die Prager Burg*. Prager Rundschau, 1931, 220.

³¹ FRB. I. 252: . . . clausit eam in monasterio sanctimonialium, quod sub vocabulo et veneratione sancti Georgii consecratum, firmissimis moenibus vallatur.

³² *Bretholz*, l. c. 64. Fugientesque nonnulli precipitantur de ponte, quia pons erat interruptus ad insidias hostibus; aliis fugientibus per prerruptam viam, quod vulgo dicitur per caudam urbis, in arcta posterula pre angustia exitus ibi innumeris oppressis vix ipse dux Mescos cum paucis evasit.

Obr. 102. Situační plán Pražského hradu.

a-a západní konec hradu. b-b domnělý východní konec hradu v 10. a 11. století. A západní skupina dřevěných staveb. B jižní skupina dřevěných staveb. C hrob bojovníka. D cesta krytá dřevem. E cesta dlážděná kamením. F biskupská kaple sv. Marie. G románská basilika sv. Víta. H rotunda sv. Víta. I zeď břečislavského valu.

příkop. Méně pravděpodobné je, že si pamatoval ze svého nejtěplejšího dětství³³ vzhled opevnění předbřetislavského, a proto nelze bezpečně tvrditi, že již v 10. stol. měl Pražský hrad na západě před valem i příkop.

Podle této zprávy Kosmovy bylo vždy usuzováno, že hrad měl »velká vrata«, velkou, hlavní bránu na západě a malou, zadní na východě.³⁴ Kosmas neprojevuje sice nikde ve své kronice zvláštního smyslu pro líčení topografických podrobností, avšak přihlédneme-li kriticky k jeho vypravování o polské okupaci, vidíme, že je i o událostech této doby velmi špatně zpraven.³⁵ Právě od západu táhla v r. 1004 německá vojska a s nimi Jaromír a Oldřich. Tento snad byl již v okolí Strahova, když Boleslav Chrabrý s částí svého vojska odtáhl, načež zbytek Poláků dal se na zděšený útěk. Nelze předpokládati, že by byli utíkali na západ do náruči nepřátel. Spíše se snažili dostat se za Vltavu na cestu do polských zemí, mezi něž patřila i Morava. Z vypravování Kosmova lze jen usuzovati, že na východním konci hradu byla »arta posterula«, úzká zadní branka,³⁶ vedoucí na sráznou cestu na Opyši. Avšak i tyto údaje jsou jen všeobecného rázu, určující pouze směr a nikoliv přesnou situaci místní. Od branky vedla úzká cesta po hřbetu Opyše, spadajíc prudce k Vltavě. Při postavení kamenných románských hradeb Soběslavem I. kolem r. 1135 byla brána posunuta až do »černé věže«, jejíž osa však opět směřuje na starou cestu po hřbetě Opyše. Teprve Václav I., prý z obavy před tatarským vpádem, zřídil Starou zámeckou cestu na severním svahu

³³ Kosmas se narodil v r. 1045. *Bretholz*, l. c. VII. násl.

³⁴ *V. V. Tomek*, Základy starého místopisu Pražského. Oddíl III., IV., V. Praha 1872, 127 násl.; *týž*, Dějepis města Prahy. I², 12; *Josef Kalousek*, l. c. 2 násl. *Tomek* připouští, že pražské hradby »za času Libuše . . . byly bezpochyby dosti skrovné a snad jen dřevěné«. O tři sta let později za Boleslavů byly prý již — soudě podle Ibráhíma ibn Ja'qúba — zděné z kamene a vápna. *Kalousek* mluví jen o zděných hradbách 10. století, pro něž další doklad nalézá v líčení výstavnosti svatojiřského kláštera životopiscem sv. Vojtěcha, římským mnichem Kanapariem.

³⁵ *Novotný*, České dějiny I. 1., 690 násl.

³⁶ *Du Cange*, Glossarium mediae et infimae latinitatis. Niort 1886, VI., 433. *Posterula*, posterior porta, vel portula, alias posterna.

³⁷ FRB. III. 174. (t. ř. *Dalimil*):

Král Prahy zdící je se hraditi
a s hradu cesty k řecě je se zdící činiti.

Rukopis františkánský má širší popis:

a s hradu třetie cesty zdí je se dělati

Opyše a obstavil ji dvěma zdmi.⁸⁷ O západní bráně nelze z Kosmovy zprávy o útěku Poláků nic usuzovati, protože vzhledem k vylíčeným okolnostem nemohl ji vůbec míti na mysli.

Situaci západní brány se zdá určovati zmínka Dalimilova,⁸⁸ spojující s ní Bořivojův kostel P. Marie, avšak právě toto spojení zdůvodňuje, aby otázka velkých vrat a kostela P. Marie byla řešena spolu s otázkou situování prvního hradního kostela. Pro vzhled nejstaršího hradu je pak Dalimil málo průkazný, poněvadž líčí poměry až začátku 14. století. Naproti tomu situaci západní brány slovanského hradu s valovým opevněním máme bezpečněji určenu výkopy. Nebyly sice nalezeny její zbytky, ale byla odkryta cesta, dlážděná buď břídlou a opukou, nebo pokrytá prkny, vedoucí z jihozápadního rohu III. nádvoří k severovýchodu. Proto nutno klásti bránu valového opevnění do jihozápadního rohu, v blízkosti velké hradní studně. Do ní vedla pravděpodobně cesta v místech Nových zámeckých schodů nebo Nerudovy ulice, jednak cesta Úvozem nebo ležící severně od něho. Jeden z rukopisů Dalimilovy kroniky mluví⁸⁹ o třetí cestě hradu, jež předpokládá třetí bránu hradní. Ta nebyla známa až do vyklizení a zpřístupnění sklepů pod vladislavským sálem, v nichž nalezen přízemek románského paláce s vysokou věží na západě. V přízemí věže je zazděný průjezd, vedoucí od jihu k severu. K ní vedla podél jižní strany paláce cesta, užívaná ještě počátkem 16. století.

a dolov k řece cesty dělati.
I dnes uzříš tě dvě zdi stojiece,
malými vrátcí na hrad jdúce
a opět s hradu dolov jdúce
na levici ruce.

Rukopis cambridgský má:

a hradu trétie cesty je sě hraditi.

⁸⁸ FRB. III. 49:

druhý svatě Márie na Pražě
ot velkých vrat inhed na drážě.

Rukopis cambridgský má variantu:

o velikých vrat jdúc na drázc.

Německý text zní:

vbir Prage by dem tor
czu hant an dem wege dovor.

⁸⁹ Viz pozn. 37.

Můžeme-li se pouze dohadovati s určitou pravděpodobností, jaký vzhled mělo opevnění Pražského hradu v době Václavově, víme mnohem více o novém opevnění, provedeném ještě za života Břetislava I. Je to opět Kosmas, který při nastoupení Spytihněva II. r. 1055 vypravuje anekdotu o peci abatyše svatojiřského kláštera a o jejím shození do Jeleního příkopu.⁴⁰ Zpráva byla dříve vykládána v ten smysl, že Břetislav přestavěl kamenné hradby,⁴¹ protože Kanaparius v legendě o sv. Vojtěchu praví,⁴² že klášter sv. Jiří byl ve hradbách. Již Braniš⁴³ vyslovil pochybnost, zda zpráva afrického židovského obchodníka s otroky Ibrâhîma ibn Ja'qûba⁴⁴ o Praze, vystavěné z kamene a vápna, se vztahuje také na hradby a vyslovil názor, že zděné opevnění bylo zřízeno teprve za Břetislava I. Teprve však Birnbaum⁴⁵ správně ukázal na to, že první kamenné hradby, zděné na vápno, vystavěl až Soběslav I., kdežto starší opevnění že bylo buď jen z kamene na sucho kladeného, nebo spojovaného hlinou. Archeologický výzkum Pražského hradu potvrdil tento předpoklad. V r. 1926 byly v jižní polovině III. nádvoří nalezeny zbytky velmi složitého valového opevnění. Na svahu skály byl nasypán mohutný val z hlíny, klesající ve dvou obloucích, oddělených od sebe výžlabkem, v němž snad byly zaraženy kůly. (Tab. XXX., 1.) Horní oblouk vrcholil hlíněným poprsníkem, vydusaným mezi prkny, a za ním byl pruh parkánu. Nad tímto vyrůstala mírným obloukem zpět opuková zeď, spojovaná hlinou, která tvořila silnou plentu na mohutném hlíněném valu,⁴⁶ nasypaném za ní. (Obr. 102 I, 103

⁴⁰ *Bretbolz*, l. c. 104: Nam dum pater eius Bracizlaus reedificaret menia tocius urbis Prage per girum, et hic supradictus heros a patre sibi concessam Satc haberet provinciam, forte exiit, ut cum suis circa sancti Georgii claustrum componeret murum. Et cum nullo modo recte poni posset murus nisi destrueretur fornax abbatisse, qui ibi forte stabat, iactata fune in media tunc aliis hoc facere cunctantibus accessit natus herilis et quasi risum sibi faciens, cum magno cachino iussit eum deicere subito in torrentem Bruznicam . .

⁴¹ *Tomek*, l. c. I², 13; *Kalousek*, l. c. 2; *K. Fiala*, Hrad pražský 6, vrací se k tomuto zastaralému výkladu, že Břetislav I. stavěl již kamenné hradby.

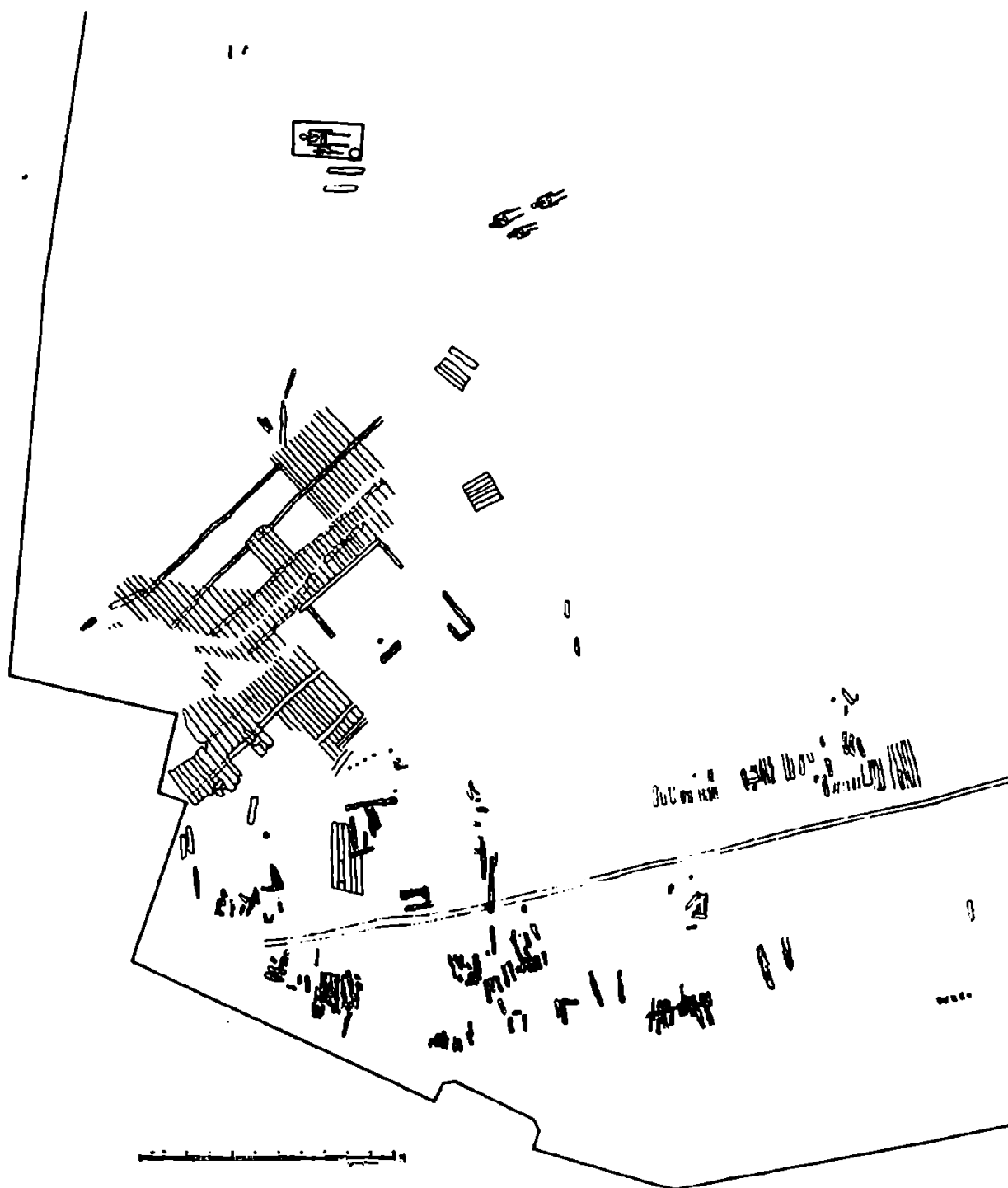
⁴² Viz pozn. 31.

⁴³ *Staročeské hrady*, 17.

⁴⁴ *Georg Jakob*, Arabische Berichte von Gesandten an germanische Fürstenhöfe aus dem 9. und 10. Jahrht. Quellen zur deutschen Volkskunde, Berlin u. Leipzig 1927.

⁴⁵ *Románská Praha*, Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1923, Praha 1924, 15 násl.

⁴⁶ Tento způsob opevnění nebyl u nás dosud znám. Náhodou právě v r. 1926 našel

Obr. 103. Pražský hrad. Jihozápadní část III. nádvoří. Dřevem kryté cesty, dřeva ztužující val, na hlínu stavěná zeď valu a zbytky nejstaršího hřbitova.

a tab. XXX., 2.) Spodní val pod parkánem byl zesilován velikými, plochými kusy opuky a trámy,⁴⁷ jež ležely v hlíně buď jednotlivě anebo v několika vrstvách nad sebou (tab. XXXI.) a buď byly spojeny v konstrukce kotvové nebo komorové.⁴⁸ (Tab. XXXII.) Vnitřní val s opukovou zdí ustupoval do nádvoří za linii nejstaršího opevnění. Tím se vysvětluje i Kosmova zpráva, že novému opevnění Břetislavovu překážela klášterní pec, která jistě nestála vně starého opevnění, nýbrž uvnitř hradu za valem. Mohutnější a značně složitější systém nového valového opevnění potřeboval více místa, které nemohlo býti získáno na srázném svahu, nýbrž jen na úkor vnitřní prostory hradní. Proto u kláštera svatojiřského mu padla za oběť pec, kdežto na jižní i západní straně byl zabrán značně široký pruh nádvoří. Na západní straně, před dnešním hlavním průčelím novostavby sv. Víta, musily býti odstraněny dřevěné chalupy, aby přes jejich zbytky byl nasypán vnitřní val. Na západní straně před valem byl vykopán dosti široký příkop, jehož zbytky byly nalezeny před novým průčelím katedrály v průjezdu křídla, oddělujícího II. a III. nádvoří. (Tab. XXXIII.) Také v otázce techniky shoduje se nález valového opevnění Břetislavova s líčením Kosmovým. Budování tohoto opevnění je příkladem zemské roboty.⁴⁹ Spytihněv, který měl svůj úděl v Žatecku, měl se svými lidmi zříditi opevnění kolem kláštera sv. Jiří. Nelze předpokládati, že by obyvatelé Žatecka byli zedníky; jistě prováděli zde pouze práce nekvalifikované a nádenické, mezi které patřilo nasypávání hlíněných valů i s potřebnými pracemi tesařskými, jež byly jim jistě běžné, jakož i skládání zdíva na sucho nebo na hlínu.⁵⁰

Břidlový povrch hradního vrchu větral v jíl zadržující vodu, a vysoké valy jistě také zvyšovaly blátivost terénu. Proto bylo potřebí nejen zasy-

Dr. G. Bierbaum v Köllmichen na slovanském hradišti podobnou zeď na sucho kladenou. Viz *Werner Radig*, *Der Burgberg Meissen und der Slawengau Daleminzien*, Augsburg 1929, 34, tab. XX. Nejnověji byla podobná zeď nalezena i na Libušíně, což jen potvrzuje mé pozdní datování vzniku hradu libušínského. Srov. mé články *Počátky Prahy*, 64 a *Praha a Libušín*. Nejnověji *K. Fiala*, *Hrad pražský v době románské*, 5 snaží se dokázati, že valové opevnění Břetislavovo je již z doby knížete Václava Svatého. Je to omyl vysvětlitelný nesprávným výkladem historických zpráv a nedostatkem znalostí archeologických.

⁴⁷ *Píř*, I. c. 201 násl. uvádí některé valy s vloženými trámy i kameny. Viz i *Radig*,

pávati louže, nýbrž i zřizovati pevnější cesty. U jižní zdi příční lodi svatovítské basiliky pod hřbitovní půdou až na rostlém jílu nalezen byl zbytek cesty s hrubě provedenou dlažbou z větších i menších kusů opuky, z nichž některé byly opálené. Na dlažbě bylo zřetelně viděti tři vyježděné koleje od kol vozů, ukazující i směr cesty od severovýchodu k jihozápadu, čili směr od jihozápadní brány k rotundě sv. Víta. Vzdálenost kolejí od sebe byla asi 90 a 115 cm. U východního konce opukové dlažby připojovala se k ní část dlažby z říčních oblázků. Pokračování této cesty bylo pak nalezeno ještě 20 m jižně od jihozápadního rohu starého probošství. I zde cesta široká 4 m byla dlážděna opukou a oblázky, ležícími přímo na rostlé půdě. Tuto cestu datoval hřbitov, vzniklý až v druhé polovině 11. století, a proto lze ji klásti do 10. století, při čemž není možno vylučovati i dobu knížete Václava Svatého. (Obr. 102 E, 106 a tab. XXXIV.)

Cesta dlážděná kamením nešla až do jihozápadního rohu III. nádvoří, nýbrž byla rovně ukončena a na ni navazovala cesta, krytá prkny, ležícími na dřevěných polštářích z úzkých trámů. (Obr. 102 D, 103 a tab. XXXV., 1.) Pod svrchní dřevěnou cestou, asi o 7 cm hlouběji, byla cesta, pokrytá opukou a břidlou, a o 5 cm hlouběji, pod kamennou cestou, nalezeny zbytky druhé a nejstarší dřevěné cesty, podobně provedené jako vrchní cesta.

Cesta, vedoucí z jihozápadní brány směrem severovýchodním, stoupala podél kopce s nejstarším hřbitovem, až dospěla v místo, kde později vznikl biskupský palác, podle něhož pokračovala směrem východním. Zprvu klesala mírně, později prudčeji, asi v místech dnešní »zlaté brány« svatovítské a tedy i v místě rokle, až pod kaplí svatováclavskou ocitla se v hloubce asi 4 m pod dnešní dlažbou kaple, čili v hloubce

I. c. 33, obr. 15 a tab. XXI. a C. Schuchhardt, O. Stiehl u. W. Petzch, Ausgrabungen aus dem Burgwalle von Garz (Rügen). Zvl. otisk ze Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil. hist. Klasse. XXVII. 1928, 10 násl.

⁴⁸ Podobná konstrukce snad byla i ve Staré Kouřimi. *Píř*, I. c. 294.

⁴⁹ Upozornili na to již Dr. Hermenegild Jireček, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě*, II., Praha 1864, 158 a J. Čelakovský, I. c. 7, pozn. 12.

⁵⁰ V tom případě ovšem nutno překládati »moenia« jako opevnění a »componere murum« doslova jako skládati zeď, t. j. z kamenů na sebe kladených a spojovaných pouze hlinou.

téměř 3 m pod úrovní podlahy Václavovy rotundy.⁵¹ Odtud dále k východu stoupala cesta, až na Jiřském náměstí před kostelem sv. Jiří vystoupila na dnešní úroveň. (Tab. XXXV., 2.)

Při nastoupení Václavově na trůn byly na Pražském hradě již dva kostely. Starším z nich byl kostel P. Marie. Staroslovanské legendy nejmenují jeho zakladatele a oba mladší texty, vostokovský a minejní, zmiňují se jen o tom, že v něm byly slavnostní postřižiny Václavovy.⁵² Z legend poslední třetiny 10. století připisují obě recense Crescente fide, Gumpold i legenda Nikolského založení kostela P. Marie až Spytihněvovi.⁵³ Pouze Kristian jmenuje stavebníkem kostela Bořivoje,⁵⁴ o kterém píše, že v době svého vyhnanství na Moravě slíbil jej vystavěti, získá-li zpět svou zemi.⁵⁵ Ať již kostel P. Marie vystavěl Bořivoj nebo Spytihněv, nelze přece pochybovati, že tento kostel byl nejstarší na Pražském hradě. Kostel zmizel beze stopy a historici kladli jej do západní části III. nádvoří v blízkosti západní brány.⁵⁶ Svádělo k tomu vypravování Kosmovo, že biskup Kosmas r. 1092 vítal Břetislava II. v bráně před chrámem P. Marie,⁵⁷ a líčení Dalimilovo,⁵⁸ že kostel stál »ot velkých vrat inhed na dráze«. Birnbaum⁵⁹ pokusil se klásti kostel P. Marie na místo západního choru románské basiliky sv. Víta a vyslovil domněnku, že při zboření kostela bylo zasvěcení přeneseno na chor nové basiliky. Poněvadž však svatovítskou basiliku začal stavěti Spytihněv II. již v r. 1060 a dostavěl ji Vratislav II., kdežto podle vypravování Kosmova kostel P. Marie stál ještě v r. 1092, snažil se Birnbaum vysvětliti i tyto nesrovnalosti. Výkopy, provedené na Pražském hradě, pak možnost tohoto řešení vůbec vyvrátily.

⁵¹ Na tuto místní situaci je možno vztahovati Kristianovo líčení zázraku se spoutaným dlužníkem. »Et fortuitu hii, qui eum colligaverant, sub ecclesia, qua corpus beati Wenceslai servatur, ipsum sedere fecerunt.« *Pekař*, I. c. 123.

⁵² *Josef Vajs*, Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, Praha 1929, 14 a 21.

⁵³ FRB. I., 148, 182; *Vajs*, I. c. 89.

⁵⁴ *Pekař*, I. c. 94.

⁵⁵ Je-li pozdější vsuvkou vypravování o Strojnírovi, pak ovšem sdílí stejný osud i slib Bořivojův, protože obé spolu souvisí, čili průkaznost tvrzení Kristianova, že Bořivoj postavil kostel P. Marie, je velmi pochybná.

⁵⁶ *Tomek*, I. c. I², 13; *Kalousek*, I. c. 1.

⁵⁷ *Bretholz*, I. c. 157: Ipse autem Cosmas episcopus cum clero et magnifica pro-

Připustíme, že Břetislav vstupoval na hrad branou v jihozápadním rohu III. nádvoří. Od ní vedla cesta — jak již dříve bylo naznačeno — severovýchodním směrem k biskupskému paláci, k němuž na východní straně se připojovala kaple sv. Martina. Cesta vedla na jižní straně podle hřbitova u biskupské kaple. Kdyby byl kostel P. Marie stál na místě svatovítského choru P. Marie, byl by stál úplně mimo cestu, vedoucí od jihozápadní brány k trůnu na náměstí, východně za chrámem sv. Víta. Pak ovšem nebyl by mohl Kosmas napsati, že biskup vítal knížete »in porta civitatis ante templum sancte Marie«.

Na hradě byly však později ještě dvě kaple P. Marie. Jedna z nich byla v klášteře sv. Jiří a bývá spojována s dnešní kaplí sv. Anny v klášterním ochozu.⁶⁰ Situování kostela P. Marie v tato místa, t. j. k východní brance, naprosto vylučuje jak místo samo, tak i přístup k němu. Předpokládáme-li, že val byl ihned za kostelem sv. Jiří, pak ovšem byl by blíže stál k brance kostel sv. Jiří, než kostel P. Marie. Nazval-li při r. 1004 Kosmas tuto zadní branku »posterula«, nebyl by ji při r. 1092 označil jako »porta«. A konečně nebyl by napsal, že biskup vítal knížete »ante templum sancte Marie«, nýbrž »post templum«. Také pro slavnostní průvod knížecí nehodila se ani úzká zadní branka, ani strmá a neschůdná cesta po hřebenu Opyše. A že to byl mimořádně slavnostní průvod, dokazuje Kosmovo neobvykle obšírné líčení uvítání knížete lidem, při čemž v podhradí na rozcestích tančily dívky, a mladíci hráli na trubky a bubny za zvonění kostelních zvonů.⁶¹

Nezbývá tudíž, než hledati třetí bránu Pražského hradu. V pramenech není sice o ní nikde žádná zmínka, ale zato existuje ještě dnes. Nale-

cessione suscipiens eum in porta civitatis ante templum sancte Marie, deducit ad solium, et secundum ritum huius terre ab universis comitibus et satrapis est intronizatus dux iunior Bracizlaus XVIII kal. Octobris.

⁵⁸ FRB. III., 49.

⁵⁹ Stavební povaha nejstarších českých basilik, ČSPSC. XXVII. (1919), 17 násl.; *týž*, Románská Praha, 4.

⁶⁰ *Fr. Ekerl*, Posvátná místa král. hl. města Prahy, Praha 1883, 92.

⁶¹ Viz pozn. 57. — Když již byla tato moje práce vysázena, vyšla práce *J. Cibulky*, O poloze kostela P. Marie na hradě Pražském, Praha 1933, v níž se odmítá jak *Birnbaumova*, tak i moje lokalisace kostela P. Marie. Proti *Birnbaumovi* široce rozebírá *Cibulka* chronologické neshody mezi stavbou románské basiliky sv. Víta a kostelem P. Marie, při čemž tento klade do »vnitřního« hradu, za roklí pod »zlatou branou«,

zena byla až po převratu při vyklizení sklepů pod vladislavským sálem jako západní zakončení románského knížecího paláce z 12. století. V přízemí má křížově klenutý průjezd, vedoucí od jihu k severu, nyní s obou stran zazděný, a v patře tvoří část předsíně vladislavského sálu a spolu část jeho západní stěny, dosahujíc až nad jeho klenbu. Od brány vedla cesta k severu, směrem k dnešnímu choru svatovítské katedrály. K jihu vedla na cestu, jež stoupala z Malé Strany podle jižní strany Pražského hradu a které se užívalo ještě v době králů z rodu jagellovského. Nemáme sice bezpečné jistoty, že cesta i brána zde byly již při valovém opevnění v 11. století, ale lze ji s největší pravděpodobností předpokládati, poněvadž podobné cesty nebyly jistě zřizovány jen z nahodilých příčin. Také Kosmovu zprávu o bráně, kterou utíkali Poláci r. 1004, lze spojovati s touto jižní branou, čímž pravděpodobnost její existence již v 10. stol. je značně podepřena. Na celé prostoře III. nádvoří nebylo nalezeno nejmenší stopy po kostelu P. Marie. Nutno jej tedy předpokládati tam, kde nebyl, anebo nemohl býti prováděn výzkum, jako je tomu právě v nejbližším okolí bývalé brány románského paláce. Knížecí stolce stál také blízko této brány, ovšem v poloze značně vyšší, asi v místech závěru svatovítského choru, nebo v místech bývalé hutě svatovítské. Pak ovšem kostel P. Marie byl by stál severovýchodně od brány, aby bylo možno porozuměti Kosmovu označení: »in porta civitatis ante templum s. Marie«. Hledáme-li pak v okolí tohoto místa nějakou svatyni, zasvě-

odvolává se mylně na mé dohady o rokli, ač v Novotného Sborníku 57 jsem přiznal, že jsem nenalezl valu východně od rokly, v níž naopak byly objeveny zbytky nejstarších dřevěných staveb, jež vylučují užití rokly jako příkopu. Proti mému situování kostela P. Marie k jižní bráně namítá *Cibulka*, že tato cesta nebyla nezbytně nutnou na nejstrmější a nejméně schůdné stráni v době neznající serpentin. I toto tvrzení je mylné, poněvadž jižní svah v místech dnešních zahrad byl značně změněn pozdějšími úpravami. Cesta do jižní brány paláce ze 12. století nevedla také asi serpentinou. Druhým dokladem, že jižní brána byla mladšího data, je *Cibulkovi* zpráva Kosmova o útěku Poláků v r. 1004. Její věrohodnost ocenil jsem již výše. Další důvod proti situování kostela P. Marie u jižní brány hledá *Cibulka* ve výrazu, že kaple byla »přenesena« k paláci královskému. Mělo prý býti užito výrazu »připojena«, poněvadž podle mého situování stála u královského paláce. Ovšem i tato námitka padá mým vysvětlením, kde asi stál kostel P. Marie a kam byl přenesen. Po vyloučení západní i jižní brány přichází *Cibulka* k přesvědčení, že kostel P. Marie stál u východní, zadní branky. Odporující tomu zprávy Kosmovy k r. 1004 a 1092 snaží se vysvětliti, ovšem málo přesvědčivě. Poněvadž pak v klášteře sv. Jiří byla kaple P. Marie, snaží se nalézt její situaci a klade ji pod jižní věž,

1.

2.

Pražský hrad.

1. Zvrstvení skály pod monolitem.
2. Zvrstvení skály pod svatováclavskou kaplí.

1.

2.

Pražský hrad.

1. Val z opevnění Břetislava I.
2. Na hlínu stavěná zeď z opevnění Břetislava I.

1. Trámy ve valu Břetislava I.

Pražský hrad.

2. Trámy a kusy opuky ve valu Břetislava I.

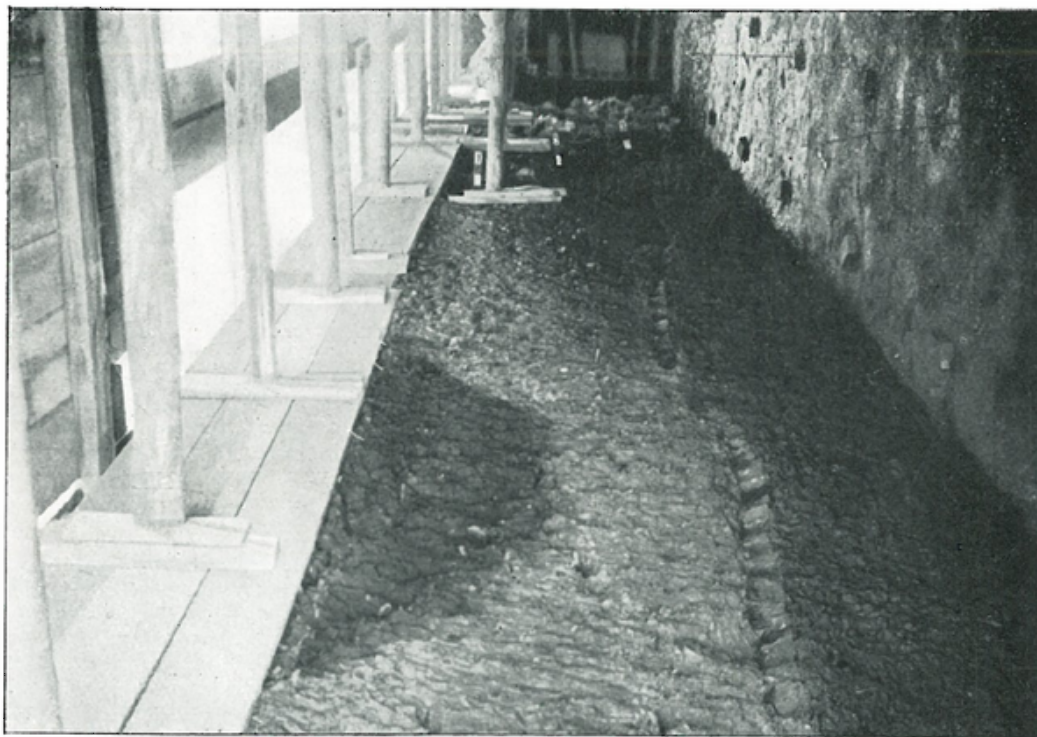
1.

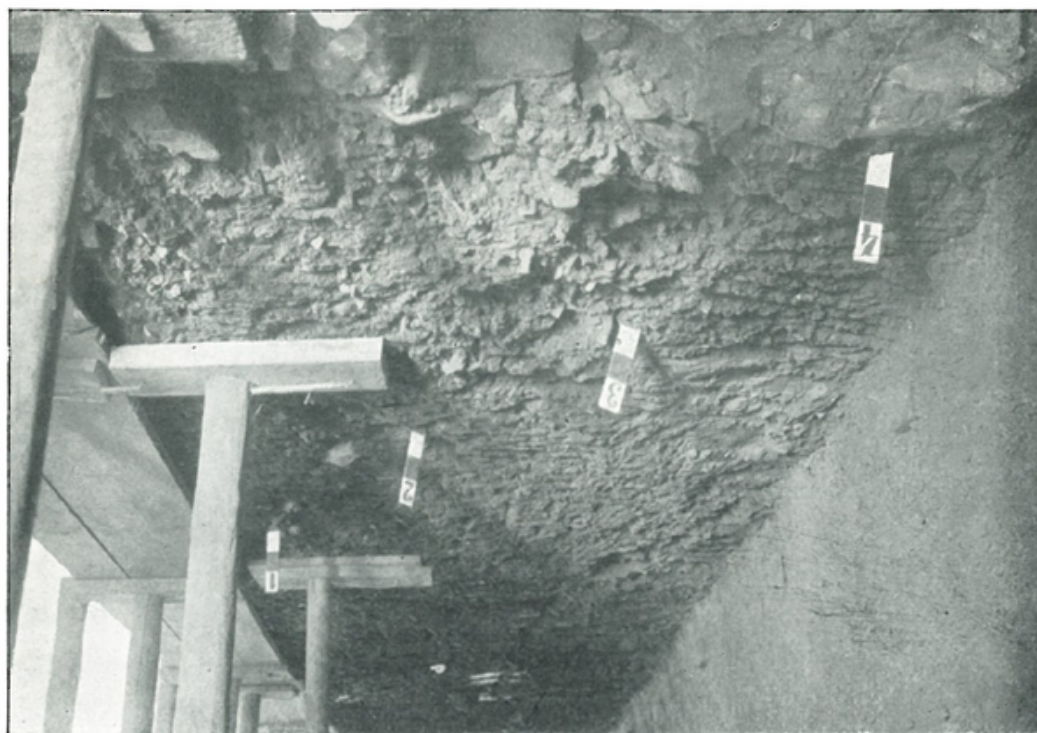
2.

Pražský hrad.

1. Komerová konstrukce valu Břetislava I. 2. Kotvová konstrukce
valu Břetislava I.

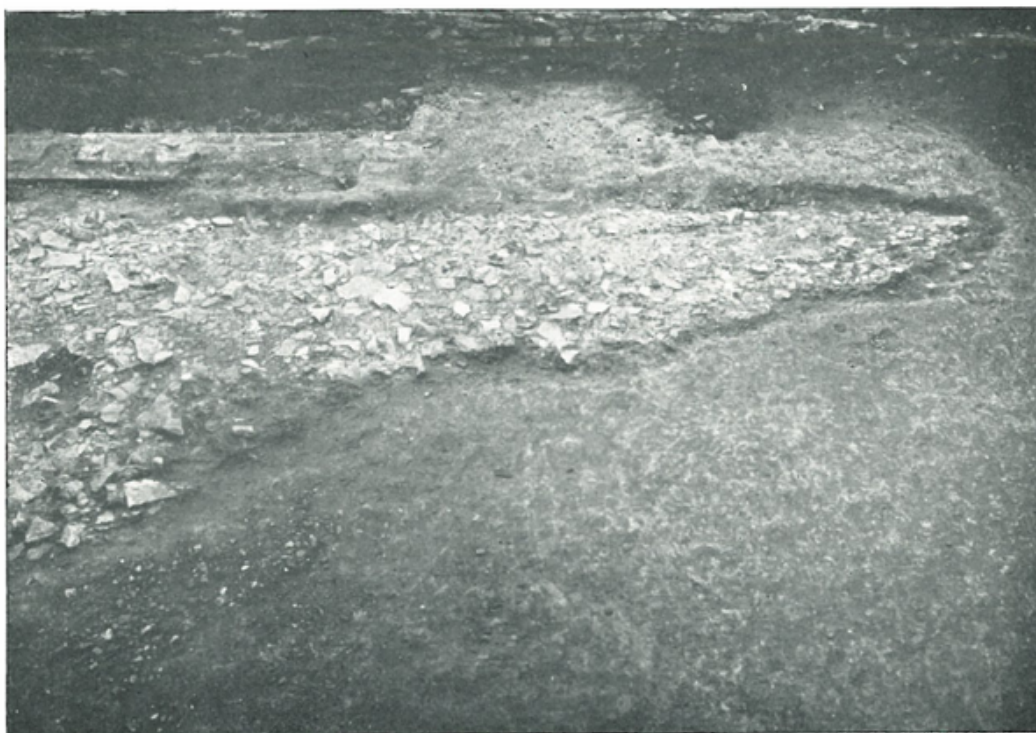
1. Průřez valem Břetislava I. v průjezdu mezi II. a III. nádvořím.

2. Průřez západní stranou valu Břetislava I. v průjezdu mezi II. a III. nádvořím.

1.

2.

Pražský hrad.

1. Cesta dlážděná kamením pod hřbitovem u kaple sv. Martina.
2. Táž cesta po odkopání půdy hřbitova.

1.

2.

Pražský hrad.

1. Prkny pokrytá cesta v jihozápadním rohu III. nádvoří.
2. Cesty u jižní strany kostela sv. Víta.

cenou P. Marii, najdeme ji v královském paláci, který počal stavěti r. 1333 Karel na zhořelých zbytcích paláce Přemysla Otakara II. V prostore dnešního vladislavského sálu, mezi dvěma velkými síněmi, z nichž východní byla palácovým sálem, byla kaple P. Marie, jež nebyla jen soukromou kaplí královou, poněvadž se v ní konaly také přísahy, uložené zemským soudem. V r. 1356 patřila této kapli i dědina v Motole.⁶² Zbytky maleb z této kaple jsou dosud viditelné mezi okny vladislavského sálu. Kaple zmizela při stavbě tohoto sálu,⁶³ ale ještě kolem r. 1480 je o ní zmínka ve svatovítském misále XVI A 17, chovaném v knihovně Národního musea, kde na fol. 86 jest poznámka: »Post missam itur ad capellam sancte Marie secundum antiquam rubricam. Que quia postea rupta et translata est ad aulam regalem castri pragensis . . .« Tato kaple P. Marie nemohla nijak souviseti s kostelem sv. Víta, kde již v r. 1360 se jmenuje chor P. Marie.⁶⁴ Proto nutno předpokládati, že kaple P. Marie, jež byla přenesena »ad aulam regalem«, t. j. do královského paláce, poněvadž ve 14. a 15. století nevíme o žádné jiné kapli P. Marie, jež by byla stála u královského paláce, musela dříve, pravděpodobně až do stavby Karlovy, státi někde mimo královský palác. Ovšem aula regalis svatovítského misálu neznamena královský palác v dnešním slova smyslu, ale palác = síň, sál ve smyslu staré češtiny,⁶⁵ t. j. velkou síň na východním konci dnešního vladislavského sálu, odkud vedl velký diabasový portál⁶⁶ směrem k náměstí před kostelem sv. Jiří.⁶⁷ Podle

kde dříve býval hledán první kostel sv. Jiří, založený Vratislavem. Tento zdařilý objev je nejcennější výsledek práce *Cibulkovy*. Kapli P. Marie, přenesenou podle svatovítských misálů do královského paláce, hledá v románské basilice svatovítské a pokouší se ji ztotožniti s apsidou u západního choru P. Marie. Podvěžní kaple P. Marie v kostele sv. Jiří byla vystavěna po požáru kostela r. 1142, tudíž v 2. pol. 12. stol. *Cibulka* dokazuje že o kostele P. Marie není ve 12. a 13. stol. již žádná zmínka, ačkoliv cituje zprávu pokračovatele Kosmova z r. 1255 (FRB. II. 310), kdy při vichřici se zřítila věž kostela P. Marie, Tato zpráva ovšem vylučuje přenesení kostela P. Marie ke kostelu sv. Jiří o 100 let dříve.

⁶² V. V. Tomek, Dějepis města Prahy. II². (1892), 75 a 275; Ekert, l. c. 322; Karel Fiala, Starý hrad Pražský. Zvl. otisk ze Stavitele, Praha s. a., 9.

⁶³ Se stavbou vladislavského sálu započato až po r. 1484; Tomek, l. c. VIII., 3.

⁶⁴ Tomek, l. c. II², 77.

⁶⁵ Du Cange, Supplementum, 61, aula: hoff, hof, sal, sale atd.

⁶⁶ Zbytek tohoto portálu je viditelný vedle vstupu do vladislavského sálu s t. ř. jezdeckých schodů.

⁶⁷ Procesie pak bude od komnaty dřevěčecné skrzě sieň králevú a vynde skrzě vrata,

nejnovějších nálezů na Pražském hradě z roku 1932 možno opravit dosavadní názor, že již Přemysl Otakar II. přistavěl severozápadní křídlo paláce,⁶⁸ přiléhající k věži románského paláce a sahající až k průjezdu vedle mostu do královské oratoře u sv. Víta. Toto křídlo vystavěl teprve Karel, a poněvadž mu překážela v blízkosti stojící kaple P. Marie, zbořil ji a přenesl do královského paláce vedle velkého sálu. Zbytky kaple na nádvoří nebyly dosud nalezeny, právě tak jako nebyly nalezeny zbytky kostela P. Marie. Je však možno ztotožniti kapli s kostelem, zasvěceným P. Marii? Zajisté ano, poněvadž jinak bychom museli v okolí královského paláce předpokládati ve 13. a na začátku 14. století dvě svatyně, zasvěcené P. Marii. Situaci kostela zná t. ř. Dalimil⁶⁹ a existence kaple je dosvědčena poznámkou svatovítského misálu. Proto nezbývá, než pokládati kapli P. Marie, pravděpodobně již zděnou románskou stavbu,

ježto hledie proti svatému Jiří. Řád korunovanie krále českého, *Josef Emler*, Spisové císaře Karla IV. Praha 1878, 74.

⁶⁸ *Fiala*, l. c., plán na str. 3, pokládá přízemí severozápadního křídla za stavbu Přemysla Otakara II. Ovšem klenbu přízemní místnosti, sousedící se severní zdí věže románského hradu, spočívající na dvou sloupech, možno podle jejich pokročilých forem datovati až asi počátkem 15. století.

⁶⁹ Viz nejnovější hypotézu o osobě kronikářově, kterou vyslovil *J. V. Šimák*, Kdo skládal kroniku t. ř. Dalimila? ČČH. XXXVIII. (1932), 358 násl. Podle ní byl jím Hynek z Dubé, kanovník u sv. Víta a později biskup olomoucký, který dobře znal hrad a zemřel v něm r. 1333, tudíž právě v roce, kdy Karel počal s přestavbou paláce, a kdy kaple P. Marie ještě stála mimo palác.

⁷⁰ Ve své práci *České rotundy*, 169 a 174, vyslovil jsem přesvědčení, že kostel P. Marie na Pražském hradě, jako nejstarší církevní stavba, byl ze dřeva. Proti tomuto názoru *V. Birnbaum*, který již dříve (*Dějepis výtvarného umění v Čechách*, 22 násl.) vyslovil teorii, že v údobí od konce 9. stol. až do r. 973 se stavěly v Čechách jen kamenné rotundy na hradech, vystoupil svým článkem *K otázce našich rotund* (*Pam. arch.* XXXV., 167 násl.), v němž hájí možnost, že i kostel P. Marie byl zděná stavba. Poněvadž pak pro tuto dobu nepřipouští jiného typu kostelního, tedy pravděpodobně měl býti i tento kostel rotundou. Mohl-li prý kníže Privina (str. 169) kolem r. 850 stavěti na hradě Moosburku kamenný kostel zedníky, povolányi ze Salcpurku, mohl i Bořivoj povolati ke stavbě kostelů zedníky z některé sousední končiny Německa. Mimo to prý Privina sotva vynikal svými schopnostmi nad Bořivoje a proto všechny tyto historické skutečnosti jsou v rozporu s mou thesí. Ovšem podle mého přesvědčení je historická skutečnost právě opačná. Z líčení obranného spisu kněží salcpurských z r. 871 »De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus« (*F. Pastřnek*, *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda*, Praha 1902) jest jasno, že Privina byl velmi dobrý politik, který dosáhl i toho, že mu Ludvík Němec později proměnil léno v samostatné knížectví. Naproti tomu

za nástupce dřevěného kostela P. Marie.⁷⁰ Jediné tím lze nenásilně vysvětliti jak zprávu Kosmovu, tak i poznámku svatovítského misálu a spolu zmizení všech zpráv po Dalimilovi. Pak ovšem stál kostel P. Marie severně nebo severovýchodně od brány románského paláce a jižně od cesty, která vedla podél kostela sv. Víta, ovšem ve značné hloubce pod ním.

Druhý kostel na Pražském hradě, zasvěcený sv. Jiří, založil Vratislav I. Staroslovanské legendy se sice o tom vůbec nezmiňují, kdežto z legend druhé poloviny 10. století jmenují jej *Crescente fide*,⁷¹ Gumpold⁷² a Kristián⁷³ i legenda Nikolského.⁷⁴ Žádná z legend sice výslovně neuvádí místa, kde byl Vratislavův kostel sv. Jiří postaven, avšak netřeba pochybovati o tom, že se jedná o kostel v Praze. Dříve se věřilo, že prvotní kostel sv. Jiří se zachoval v malé kapli pod jižní věží románské basi-

historie Bořivojova je značně chudší a naprosto ho nestaví do lepšího světla než Privinu. Hlavní rozdíl leží však v zemích, kde oba vládli. Klasická půda Pannonie utrpěla sice jistě Avary, avšak Karel Veliký přivtělil ji již koncem 8. století k své říši a církevně ji podělil biskupům salcpurským a pasovským. Slované pannonští žili v přímém styku se západní kulturou a proto je samozřejmo, že také Privina volá umělce ze Salcpurku, zvláště když žil dříve nějaký čas v Německu. A Čechy v době Bořivojově? Země, uzavřená proti západu hradbou hor a lesů, kam nikdy nevzkročila noha římského legionáře, rozdrobená v několik kmenových knížectví a podrobená panovníku říše velkomoravské. Bořivoj zavedl s křesťanstvím do Čech slovanskou liturgii a vše, co víme o hmotné kultuře z té doby, ukazujc na východ. Krátce formulováno: poměry politické, náboženské a kulturní neukazují ani na nejmenší pravděpodobnost styků s Německem, kdežto u Priviny máme tyto styky bezpečně zaručeny. Historicky nelze tudíž obhajovati myšlenku, že Bořivoj povolal německé stavitele ke stavbě svých kostelů. Zbývala by tudíž ještě druhá možnost, že Bořivoj povolal stavitele z východu. Pak ovšem by bylo nutno tvrditi, že naše rotundy souvisejí s Byzancí, což vyvrátil již *B. Matějka* (O původu českých rotund. ČCH. VII., 416 násl.). Proto nelze najíti důvodu, který by i jen zvyklal, tím méně ovšem vyvrátil theorii, že Bořivoj musel stavěti pouze dřevěné kostely, t. j. technikou, domácí všem Slovanům.

⁷¹ FRB. I., 183: ... quique construxit ecclesiam in nomine beati Georgii martyris episcopi.

⁷² FRB. I., 148: ... fraternamque ipse assecutus religionem, victorioso dei athletae beato martiri Georgio basilicam deo dicendam, christianae credulus veritati erexit.

⁷³ *Pekař*, I. c. 96: ... cum prefatus dux Wratislau in regno fratris sui defuncti succederet, firmato regno basilicam in honorem beati Georgii martyris statuit, sed morte preventus, eius consecracionem diu desideratam minime perspexit.

⁷⁴ *Vajs*, I. c. 89: ... Vratislav ... podobně jako jeho bratr, vystavěl chrám vítěznému vojínu, blažnému mučedníku Jiřímu ...

liky,⁷⁶ ovšem dnes, kdy tento názor je vyvrácen,⁷⁶ neznáme ani přesně místa, kde stál, ani nevíme, zda byl ze dřeva či z kamene.⁷⁷ Poněvadž nemáme přímých zpráv o způsobu stavby, ani se nám nezachovaly žádné její zbytky, zdálo by se pravděpodobnější, že Vratislavův kostel byl vystavěn ze dřeva, a že teprve rotunda sv. Víta byla první kamennou stavbou v Čechách.⁷⁸ Ovšem přečte-li se bedlivě Kristiánova legenda, objeví se stavba kostela sv. Jiří v jiném světle. Kristián se nespokojuje, jako ostatní tři legendy, pouhým faktem, že Vratislav založil kostel sv. Jiří, nýbrž doplňuje jej poznámkou, že se nedočkal vysvěcení kostela.⁷⁹ Znovu pak opakuje tvrzení, že kostel sv. Jiří nebyl vysvěcen ani v r. 925 při přenesení těla sv. Ludmily z Tetína do Prahy⁸⁰ a líčí — ovšem ve spojení s pohřbem sv. Ludmily — příchod řezenského spolubiskupa a posvěcení kostela. Zemřel-li Vratislav v r. 920 nebo 921 a nastoupil-li Václav asi v r. 922,⁸¹ je do r. 925 příliš dlouhá doba na stavbu dřevěného kostela, který sotva by byl zůstal nesvěcený a tím méně by jej byl světil biskup, když i kamenný kostel mohl světiti prostý kněz, pouze zmocněný k tomu biskupem. V době Kristiánově byl kostel sv. Jiří již

⁷⁵ F. Lehner, Dějiny umění národa českého. Díl I., sv. I., část I. 244.

⁷⁶ Již Josef Braniš, Dějiny středověkého umění v Čechách, I., Praha 1892, 9 a 11 zmiňuje se o tom, že se Vratislavův kostel sv. Jiří nezachoval; K. Guth, O datování nejstarších částí basiliky sv. Jiří. Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1915, Praha 1916, 65; V. Birnbaum, Románská Praha, 4 násl.

⁷⁷ Že kostel byl vystavěn ze dřeva, napsal již Bernhard Grueber, Die Kunst des Mittelalters in Böhmen I. Wien 1871, 6, a důvodem mu byla jednak neznalost zděcí techniky v Čechách v době Vratislavově, jednak krátká doba dvou let stavby. Tuto zprávu převzal z Hájkovy Kroniky, kde se tvrdí, že kostel stavěl v letech 912—913 stavitel Miroboj.

⁷⁸ Tuto hypotézu vyslovil jsem ve své práci České rotundy, 174, kdy ještě nebyl znám žádný kamenný kostel podélného tvaru, který by bylo možno datovati před založením pražského biskupství. O nálezu kostela P. Marie na Budči viz později.

⁷⁹ Viz pozn. 73.

⁸⁰ Pekař, I. c. 107. Ingentique zelo divino accensus princeps prefatum antistitem humili prece exoravit, usque ad se dignaretur quatinus venire ac corpus ipse sepulture daret basilicamque, adhuc que benedictione pontificali carebat, dedicaret. Qui simulata infirmitate senectutis ire non prevalens, coepiscopum suum cum aliquantulis clericorum choris allegavit, quo ecclesiam eandem dedicaret. Adveniensque in primis templum domino consecravit... aqua exorta est, adveniente vero coepiscopo sacrataque basilica funditus haut apparuit.

⁸¹ J. Pekař, Svatý Václav, zvl. otisk ze Svatováclavského sborníku I., Praha 1932,

téměř dvě desíletí kostelem kláštera, úzce spjatého s knížecím rodem, a proto jistě již kamenný. Byl-li však Vratislavův kostel dřevěný, musel Kristián vědět o přestavbě na kostel kamenný a nebyl by psal o svěcení, jaké předpokládá stavbu kamennou.⁸² Proto se zdá pravdě nejspodobnější, že kostel sv. Jiří byl vystavěn z kamene, ovšem nikoliv jako rotunda, nýbrž jako jednolodní kostel podélný, typu obvyklého v sousedním Německu.⁸³

Zdálo by se, že kostel sv. Jiří byl kostelem, kde byli pohřbeni kromě sv. Václava všichni Přemyslovci od Vratislava I. až po Oldřicha.⁸⁴ Ovšem počneme-li kriticky zkoumati zprávy o pohřbech u sv. Jiří, je toto tvrzení velmi málo odpodstatněno. Již o Vratislavovi nemáme zprávy, že by v kostele, který založil, byl také pohřben. Dalo by se tak souditi pouze ze zvyku, že zakladatel kostela velmi často byl v něm i pohřben. Ovšem zde nutno uvážiti, že kostel byl podle Kristiána svěcen až 4—5 let po smrti Vratislavově. Bezpečněji zdála by se dosvědčovati pohřeb Vratislavův mramorová tumba, stojící před pravým ramenem barokního schodiště, vedoucího do vysokého kůru. Ovšem tumba pochází až ze 14. sto-

21 a 32.

⁸² Právě při této události se stýká prvek historický s legendárním. Prvým je otázka svěcení kostela sv. Jiří, druhým pohřbení sv. Ludmily. Je otázka, který z obou je silnější a zda druhý nezatlačuje význam prvního. *Kristián* psal legendu, která měla zdůvodniti svatost tří osob: Václava, Ludmily a Podivena. Jedním z potřebných zázraků byla neporušenost těla Ludmilina v hrobě, druhým voda vytrysklá v hrobě u sv. Jiří, která zmizela teprve, když biskup vysvětil kostel. To mohlo býti důvodem, aby *Kristián* si vymyslel i pozdní svěcení kostela. Pravděpodobnost toho je však velmi malá, protože jeho současníkům musila býti ještě známa eventuelní přestavba dřevěného kostela na kamenný.

⁸³ Touto hypotézou vyvracím své dřívější mínění, že Václav stavěl první kamenný kostel v Čechách. Tím ovšem není nijak zmenšen význam Václavův, který stavěl první velký kostel, umělecky stojící mnohem výše než malý kostelík sv. Jiří.

⁸⁴ *Tomek* (*Dějepis* I.², 18) praví, že tam byli »pochováváni snad všichni knížata čeští krom sv. Václava, až na Oldřicha, otce Břetislavova, o němž jediném výslovně tak vypravuje Kosmas«. *Birnbaum* (*K otázce našich rotund* 170 násl.) vypočítává, že u sv. Jiří byl pochován Vratislav I., Ludmila, Boleslav II. a Oldřich a přichází k závěru: »Poněvadž pak o žádném jiném knížeti od Vratislava I. do Oldřicha, ovšem zase s výjimkou sv. Václava, nevíme, že by byl pochován jinde než u sv. Jiří, soudí z toho Tomek zřejmě právem, že zde byla pohřbena celá tato řada knížat, i ti, o jichž pohřebním místě nejsme zpraveni. Jinými slovy, až do poloviny 11. stol. byl kostel sv. Jiří pohřebním kostelem Přemyslovců.«

letí, nástavec s malbami až z druhé poloviny 15. století.⁸⁵ Současná je patrně i tumba Boleslava II., o němž rovněž nemáme zpráv, kde byl pohřben. Kryjí však obě tumby skutečné hroby s kostmi obou knížat? Nejsou to pouhé kenotafy? V druhé polovině 14. století byl zřízen nádherný náhrobek klášterní světice sv. Ludmily. Tehdy pravděpodobně zřízeny i hroby zakladatelů kostela i kláštera. A tehdy také objevuje se zpráva,⁸⁶ že Vratislav byl pohřben u sv. Jiří. Není-li jistoty, že tito dva panovníci byli pohřbeni u sv. Jiří, nemůžeme to tvrdit bezpečně ani o Boleslavovi I. a Jaromírovi, a tím méně o Vladivojovi.

⁸⁵ Dr. A. Podlaha, Opravné práce provedené v chrámě sv. Jiří na Hradě Pražském v letech 1917—1919. PA. XXXI (1919), 101.

⁸⁶ FRB. III., 466. Je to *Vokounův* rukopis výpisů z různých kronik, pokládán Dobnerem za výtah z Neplachovy kroniky. Viz tamže str. 448 násl. výklad J. Emlera.

⁸⁷ *Novotný*, I. c. I., 693.

⁸⁸ *Staroslovanské legendy* zmiňují se o tom velmi stručně. Redakce charvátsko-hlaholská (*Vajs* 38): Vložil mu pak Bůh do srdce a vystavěl kostel sv. Víta. Text vostokovský (*Vajs* 16) má: I vložil Bůh v srdce (jeho) (a) vystavěl chrám sv. Víta, nemysle zle. Text minejní (*Vajs* 24): I vložil mu Bůh do srdce takovouto myšlenku, vystavěti kostel ve jméno svatého Abrahama. Toto označení, jež je ve všech minejních rukopisech, vzniklo zkažením z »Emerama«. Stejně zaměněn byl v minejních rukopisech den sv. Emerama za Abrahama a také při přenesení sv. Václava znovu se mluví o pohřbu v kostele sv. Abrahama. Nebylo by účelno činiti ze zjevně porušeného — i v jiných případech — textu minejního závěry, že snad Václav chtěl zprvu kostel zasvětit sv. Emeramu. Nejpřijatelnější je výklad *Pekářův* (*Die Wenzels- und Ludmila-Legenden*, 18, pozn. 1.), který vidí v tom pouhý omyl opisovače. Oba první texty, charvátskohlaholský i vostokovský, opakují také při pohřbu u sv. Víta, že Václav vystavěl tento kostel. První z nich praví: . . . kdež byl sám poručil vystavěti kostel . . ., kdežto v druhém je pozměněné znění: . . . kdež byl sám řekl: »Vystavím chrám tento.« Latinské legendy líčí založení kostela sv. Víta velmi podrobně. *Legenda Crescente fide* (FRB. I., 186): *Eo namque tempore cogitavit templum aedificare domino, et per nuncios sciscitavit urbis Radesbonae episcopum religiosum, nomine Tutum, dicens: pater meus aedificavit templum domino deo, ego autem cum tua licentia similiter opto condere ecclesiam domino deo in honorem sancti Viti martyris Christi. Episcopus autem Tutus expandit manus suas cum gratiarum actione ad dominum ovans et dicens: haec narrate filio meo felici Vendezlavo dicentes: iam ecclesia tua constat ante dominum deum venustissime constructa. Cumque narrassent secundum iussionem episcopi, valde gavisus fuit, et convocatis omnibus deo opitulante ipse incipiens miro ordine fundavit ecclesiam in nomine sancti Viti. In tempore autem illo voluit ire Romam . . . sed non potuit propter ecclesiam praenominatam, quia nondum perfecta esset. Gumpoldova legenda* (FRB. I., 157): *Iam parvo interiacente tempore vir deo carus voto salutari propositum obligavit, se deo donante aecclesiam nobili operum artificio constructurum, Christi*

Vratislavův kostel nebyl jistě příliš velký a proto asi brzy po založení kláštera byl vystavěn nový a větší kostel, jehož půdorysná plocha musela býti větší než svatovítské rotundy, když v r. 1004 při udílení léna Jaromírovi Jindřichem II. byl volen pro slavnost kostel svatojiřský a nikoliv biskupský.⁸⁷

Třetí církevní stavbou na Pražském hradě byl kostel sv. Víta.

Svatovítské legendy⁸⁸ jmenují zakladatelem kostela sv. Víta knížete Václava Svatého. Zprávy o době založení kostela i o době jeho vysvěcení nejsou buď zcela jasné, nebo si dokonce odporují. Legendy pravidelně

eam victoriosique athletae eius beati Viti martiris honori dicendam. Nec mora, instat impiger facti, fervens autem propositi, missis Ratesponae sedi regiae legatariis, Tuttonem episcopum, totius probitatis virum, cuius diocesi tota subcluditur Boemia, supplicii rogatu, quo idem opus deo sacrandum eius licentia et assensu fieret, implorat. Dato iuxta beati ducis vota ab episcopo permissu, remissisque caritate nuntiis, artifices celeri iussione convocat: fervet opus, labor inpatiens effulget, aecclesia ad perfecti ornatus extremam manum perducitur, miroque metallorum fulgore decorata exornatur. Invitato iam dicto episcopo, in honorem sancti Viti martiris consecratur;... Staroslovanský překlad Gumpoldovy legendy t. ř. *Nikolského* legenda (*Vajs*, 105 násl.): V téměř čase muž Bohu milý, slib učiniv rozhodl se v srdci svém, že vystaví chrám Bohu a vítěznému jeho vojínu a mučedníku Vítovi. I vypravil posly k řezenskému biskupu a řekl: »Otec můj zbudoval chrám svatému Jiří, a já chci s tvým svolením vystavěti chrám Kristovu mučedníku, svatému Vítu.« Když to uslyšel biskup Tuto, pozvedl ruce své k nebi k Bohu, a vzdávaje chvály Kristu, řekl: »Jděte a rcete mému požehnanému synu Václavovi: Jak jsi se rozhodl, tak již chrám tvůj stojí v nebesích před Bohem vystavěn.« Když Václav uslyšel tento vzkaz od biskupa, opatřil dělníky a sám začal nositi na ramenou svých vápno a svýma rukama dal základ i skončil. I pozval řečeného biskupa, a ten vysvětil chrám na jméno svatého Víta. I stávaly se tu mnohé divy a zázraky až do dnešního dne, ďáblu pak mnohé škody. Světec sám chtěl odevzdati knížectví svému bratru a jíti do Říma k svatému apoštolu Petrovi a tam se zřící tohoto světa, ale pro tento chrám, poněvadž ještě nebyl úplně dokončen, odkládal s tím. *Kristián* (*Pekař*, I. c. 110): Gracia deinde divina cordi eius inspirante, templum domino in honore beati Viti martyris condere meditans, legatos allegat Ratisponensem ad pontificum, in cuius, ut prediximus, tunc temporis diocesi constabat Bohemia, secundum statuta ut canonum licenciam illi pontifex tribueret edificandi basilicam, inquires: Pater meus templum domino in honore olim statuit beati Georgii, egomet vero licencia cum vestra eodem gestio condere more beati in honore Christi martyris Viti. Quibus venerandus auditis pontifex, graciaram cum accione Christum ad dominum extendendo manus profatur: Filio meo felicissimo Wenceslao hec, redeuntes, mandata referte: Ecclesia tua iam venustissime ante dominum constructa extat. Auribus princeps captatis quibus, exhilaratur corde, fundamenta mox ecclesie iecit, parietesque optime locavit. Nec hiis contentus, verum limina beatorum apostolorum Petri et Pauli Rome adire voluit... Quod et opere implesset, nisi illum prenotatum basilice impediret opus.

líčí jeho ctnosti, mezi nimiž se všeobecně udává, že stavěl kostely, a nakonec se připojuje věta o založení chrámu sv. Víta. Pak obyčejně stylisticky je navázána zpráva o pozvání Boleslavově.⁸⁹ Pro počátek stavby není bližšího omezení a proto možno jej klásti do let asi 922—929. Ovšem není pravděpodobno, že Václav ihned po svém nastoupení ve vládu počal se stavbou, protože k stavbě poměrně velké a kamenné kostelní budovy bylo třeba získati odborné síly, které nebylo možno najíti mezi domácím obyvatelstvem. V r. 925 dal Václav přenést z Tetína do Prahy tělo Ludmilino⁹⁰ a uložit v kostele sv. Jiří, který současně posvětil biskup, příšedší z Řezna. Ovšem tato událost nemluví nijak proti možnosti, že již bylo započato se stavbou svatovítského kostela, protože stavba by byla bývala v začátcích, kdy pohřeb Ludmilin v ní byl by naprosto nemyslitelný. Pravděpodobnější jest však, že Václav založil nový kostel až v druhé polovině své vlády, a pak ovšem je zcela pochopitelný údaj legend, že kostel v době jeho smrti nebyl ještě hotov, poněvadž je téměř nemožno, aby stavba tak rozsáhlá, jak ji aspoň půdorysně známe z nálezů Hilbertových, mohla býti v primitivních poměrech Václavovy doby dokončena během 2—3 let. Ovšem o nedokončeném kostele mluví pouze legenda »Crescente fide« a Kristián.⁹¹ Všechny tři redakce původní legendy staroslovanské se o tom nezmiňují, kdežto naopak legenda Gumpoldova, Nikolského⁹² a »Oportet nos fratres« mluví o svěcení kostela za života Václavova. Kosmas⁹³ vypravuje, že sice kostel v době smrti Václavovy byl hotov, ale nikoliv vysvěcen, při čemž, mluvě o roce 929, udává den svěcení 22. září, zasvěcený sv. Emmeramu. Také Letopisy pražské⁹⁴ kladou svěcení do r. 929. Oba prameny však již mluví o Boleslavovi. V Kosmově zprávě je samozřejmý omyl. Sv. Václav byl zavražděn 28. září 929 a nemohl tudíž býti svěcen kostel sv. Víta již 22. září. Druhý omyl je i v osobě světitele. Biskup Tuto,

⁸⁹ Text minejní navazuje slovy: V ten pak čas ďábel . . . (*Vajs* 24). Viz i *Crescente fide* (FRB. I., 186); legenda *Gumpoldova* tamže 158; *Oportet nos fratres* (*Pekař*, *Die Wenzels- u. Ludmila-Legenden* 404); *Kristián* tamže 110.

⁹⁰ *Pekař*, l. c. 224 a 104—107.

⁹¹ Viz pozn. 88.

⁹² Tato má však vedle znění *Gumpoldova* i vložku o nedokončeném chrámu. *Vajs*, l. c. 106.

⁹³ *Bretholz*, l. c. 37 násl.: Nam servus Dei Wenceslaus ecclesiam in metropoli Praga sub honore sancti Viti martiris constructam, non tamen consecratam morte preventus

který byl ke konci života slepý, zemřel r. 930. Jeho nástupcem byl Isimgrim a po něm počátkem let čtyřicátých nastoupil teprve Michal.⁹⁵ Předpokládali bychom, že Kosmas jako děkan svatovítské kapituly mohl znáti přesnější údaje o svěcení prvního kostela sv. Víta, ale zjištěné skutečnosti dokazují opak. Z politických důvodů možno klásti svěcení svatovítského kostela nejvýše do r. 936, poněvadž později až do r. 950 byly Čechy s říší v nepřátelském poměru. V 30tých letech však nestál v čele řezenské diecése biskup Michal. Neznal tudíž Kosmas ani roku svěcení kostela, ani jména světitele. Znal pouze den, kdy se slavila památka svěcení kostela. 22. září se však slavil svátek sv. Emmerama, patrona řezenské diecése. Není sice nemožné, aby řezenský biskup světil v Praze kostel právě v den svátku patrona jeho diecése, ale není to také zcela samozřejmé. Spíše bychom očekávali, že tento svátek světil v Řezně. Avšak připustíme-li tuto možnost, pak není sice vyloučeno, že pražský kostel byl svěcen na svátek patrona diecése, k níž patřily i Čechy, avšak možno také počítati se zvyklostí světiti chrámy v neděli nebo o velké svátky. 22. září padlo na neděli v roce 933. Přenesení ostatků knížete Václava Svatého stalo se 4. března buď téhož roku nebo o rok dříve. Zbyl-li z Kosmových zpráv o svěcení kostela sv. Víta jen údaj dne a měsíce, pak není možno spoléhati ani na tvrzení, že kostel byl v době smrti Václavovy již dokončen. Naopak pravděpodobnější je vysvětlení, že stavba velikého kostela na svou dobu trvala značně déle, a proto nebyl v něm Václav ihned pohřben, nýbrž až po dostavění a snad i po pouhém benedikování knězem, zmocněným k tomu od biskupa řezenského.

Stejně nejistou je i zpráva legend, že Václav poslal posly k biskupovi Tutovi do Řezna, aby ho požádali o povolení ke stavbě kostela. Staroslovanské legendy se o poselství nezmiňují, znají jej však latinské le-

reliquit. Hanc ut consecrare dignaretur, qui tunc preerat Ratisponensi ecclesie presul nomine Michael, dux Boleslaus supplex, missis legatis cum magnis muneribus et maioribus promissionibus atque pollicitationibus, quo petitionem suam adimpleret, vix impetravit . . . Decima kal. Octobris dedicata est S. Viti martiris ecclesia letus repedit presul ad propria.

⁹⁴ FRB. II., 376: 929. Sanctus Wenceslaus martirizatus est. Consecratio ecclesie sancti Vite a Tutone episcopo Ratisponensi per Boleszaum fratricidam.

⁹⁵ Dr. A. Naegle, Die erste Prager Veitskirche. MVGDB. LVII. (1918), 32.

genty 10. století a legenda Nikolského, tedy legendy mladší, psané latinsko-německými příslušníky řezenské diecése nebo legendisty, opírajícími se o tyto vzory. Proč však měl Václav žádati biskupa o povolení ke stavbě, když ještě Boleslav II. dal Vojtěchovi právo »ecclesias per loca opportuna construendi«.⁹⁶ Stavěti kostely bylo právo knížete, a proto také Václav nepotřeboval biskupova souhlasu k stavbě kostela. Proto musíme zprávu legend pokládati nikoliv za skutečnou událost, nýbrž za *pium desiderium* kněžských kruhů, kde legendy vznikly, a v neposlední řadě i Vojtěchovo, s jehož osobou možno přímo spojovati některé z václavských legend, jak bude ukázáno později.

Václav založil kostel sv. Vítu, saskému patronu, jemuž přičítána i zásluha o povolání saské dynastie v čelo římsko-německé říše. Mohlo by to dokazovati styky Václavovy s korvejským klášteřem, snad i styky s králem Jindřichem I., ale snad i touhu Václavovu, získati přímluvu a ochranu světcovu pro svůj trůn a stát. Že by byl chtěl Václav zprvu zasvětit kostel sv. Emmeramu, není nijak opodstatněno a bylo by naprosto neodůvodněno v zřetelné chybě písaře minejní legendy⁹⁷ hledati a dokazovati zrnko pravdy. Jaký to byl ostatek, který byl snad vložen do hlavního oltáře nového kostela Václavova, nevíme. Legendy o něm mlčí a jen velmi pozdní legenda »Oriente iam sole«, datovaná Pekařem polovinou 13. století, má naprosto legendární líčení opožděného příchodu Václavova na dvorský sjezd a uvítání jeho Jindřichem I., od něhož si pak Václav vyžádal darem ostatky sv. Víta.⁹⁸

Pro stavební formu kostela zachoval nám jedinou zprávu Kosmas,

⁹⁶ G. Friedrich, *Codex diplomaticus Bohemiae* I., Praha 1904, č. 37.

⁹⁷ Pekař, *Svatý Václav*, 37.

⁹⁸ Wenzels- u. Ludmila-Legenden, 413.

⁹⁹ Bretholz, 108: Anno dominicae incarnationis MLX. Cum ad festum sancti Wencezlai dux Zpitigneu venisset Pragam, videns ecclesiam sancti Viti non adeo magnam nec capessentem populum concurrentem ad festivitatem sanctam, quam videlicet ipse sanctus Wencezlaus construxerat ad similitudinem Romane ecclesie rotundam, in qua etiam eiusdem corpus sancti Wencezlai quiescebat, similiter et aliam ecclesiolam, que fuit contigua et quasi in porticu sita eiusdem ecclesie, cuius in medio nimis in arto loco erat mausoleum sancti Adalberti, optimum ratus fore, ut ambas destrueret et unam utrisque patronis magnam construeret ecclesiam...

¹⁰⁰ Dr. Josef Neuwirth, *Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen*, Praha 1888, 15.

který kostel ještě znal za svého mládí. Kostel, který zbudoval sv. Václav »ad similitudinem Romanae ecclesiae rotundam«, byl poměrně malý a téměř ve dveřích jeho stál druhý malý kostel, v jehož středu v úzkém prostoru byl umístěn hrob sv. Vojtěcha.⁹⁰ Kníže Spytihněv, když r. 1060 navštívil kostel o svátku sv. Václava a viděl, že nestačí návalu lidu, dal vše zbořiti a založil velkou trojlodní basiliku. Až do r. 1911 byly v literatuře vysloveny pouze dva, byť zcela protichůdné, názory o vzhledu a provenienci svatovítské rotundy. Podle Neuwirtha¹⁰⁰ uložil Václav ráme sv. Víta v nově vystavěné hrobní kapli, kterou vysvětil po r. 942 biskup Michal. V r. 1039 přistavěna byla pro hrob sv. Vojtěcha nová apsida. Plán kostela byl dodán z Řezna, odkud přišli i stavitelé. Druhý názor, hájící domácí provenienci, zastával Lehner,¹⁰¹ který viděl vzor pro Václavův kostel v rotundě na Budči. Třetí názor vyslovil Naegle¹⁰² v r. 1918, ovšem bez znalostí výkopů Hilbertových. Zamítá sice názor Neuwirthův, ale nedovede udati jiného vzoru. Stavitel kostela sv. Víta mohl prý nalézt vzory stejně v Itálii, jako v Německu.

Jasnější světlo vnesly do otázky o vzhledu prvního kostela svatovítského teprve Hilbertovy objevy v r. 1911 a 1928, ačkoliv i po nich zůstává mnohé, co připouští vznik různých hypotéz, více nebo méně oprávněných a s větší nebo menší pravděpodobností hájitelných i vyvratitelných. V r. 1911, při odstranění oltáře sv. Václava a vyzdvižení dlažby ve svatováclavské kapli,¹⁰³ nalezena byla část kruhové lodi, k níž se na jihu připojovala s jedním výstupkem ve zdi vstupního otvoru podkovitá apsida.¹⁰⁴ Vše bylo zděno z opukových kvádrů a zevně i uvnitř

¹⁰¹ F. J. Lehner, Dějiny umění národa českého, díl I., 179.

¹⁰² L. c. 32 násl.

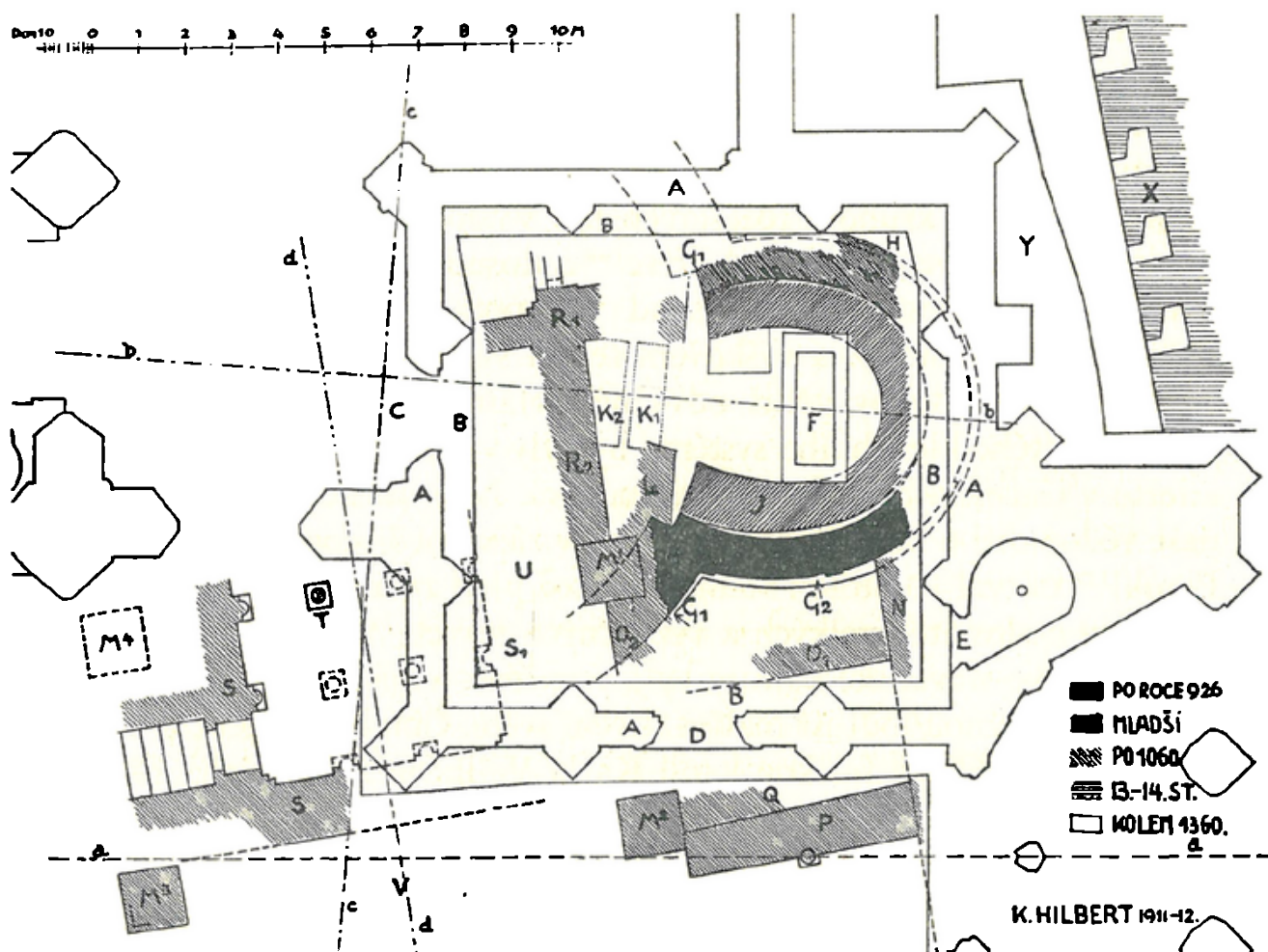
¹⁰³ Wirth-Štenc, Umělecké poklady Čech, II. (1913), 14 násl. Kamil Hilbert, Svato-
václavská kaple v chrámě sv. Víta v Praze.

¹⁰⁴ Uvnitř apsidy našel Hilbert (viz obr. 104) jinou podkovovitou zeď (J), téměř souběžnou se zdí apsidy (B a G₂). Založení její je méně hluboké, líc na venek hrubý a na mnohých místech očividně na vnější zeď přiložený. Vnitřní líc jest trochu pečlivější a omítnutý. Vnitřní zeď jest nesporně mladší než vnější, ale starší než románská basilika, protože ji dlažba této přikrývala. Podlaha (Sv. Václava hrob a ostatky, Praha 1911, 72 násl.) pokládá vnější zdivo za pozdější a spojoval jeho vystavění s Kosmovou zprávou (Bretholz, l. c. 228), že biskup Šebíř »ampliozem dilatans capellam« vyzdvihl kosti Podivenovy, aby mohl založiti novou zeď svatováclavské kaple. Než tento výklad vyvrací Hilbertovo zjištění vzájemného poměru zdiva jižní apsidy. Pokoušel jsem

omítáno. Na západní straně apsidy nalezeny zbytky dvou lesen, 32 cm širokých, 5 cm ze zdiva vystupujících a vyrůstajících přímo ze země bez patek a trnože. Zbytky dalších, pravděpodobně čtyř lesen, již nenalezeny. Zdivo lodi, jež měla v průměru asi 13 m, bylo 150 cm silné, zdivo apsidy 90 cm. Oboje zdivo bylo současné. (Obr. 104.) V hloubce 115 cm, pod dlažbou gotické svatováclavské kaple, byla nalezena podlaha prvního kostela svatovítského, jež byla vápennou mazanicí, do níž před vstupem do apsidy byly vtlačeny oblázky, skládané ve tvaru rozviliny v obdélném rámci. Pod touto mosaikou byly dva hroby vedle sebe, orientované od západu k východu (K_1 a K_2).¹⁰⁵ Jižní hrob s kostrou byl vyhlouben v břidlové skále v délce 2·30 m, šířce 0·60 m a hloubce 0·95 m. Mrtvola byla kdysi pohřbena v rakvi buď vydlabané z kme-ne, nebo zhotovené ze silných prken, avšak úplně zpráchnivělé. Rakev byla vyplněna vápnem nebo vápenitou půdou. Druhý hrob byl zničen stavbou románské basiliky a nalezena v něm jen pravá holení kost.¹⁰⁰

Bylo by vaticinatio ex eventu tvrditi, že po nálezu v r. 1911 bylo předpokládáno, že svatovítská rotunda měla více apsid než východní, liturgický nezbytnou, jižní s hrobem sv. Václava a později přistavěnou třetí apsidu pro hrob sv. Vojtěcha. Zmenšenou a ovšem pozdější analogií zdál se býti kostelík v Holubicích. Změna nastala teprve, když v r. 1928 našel Hilbert základové zdivo severní apsidy rotundy, od níž k západu podél zdiva lodi objevil zbytek zdiva pozdějšího. Na západní straně našel pak již v r. 1913 část zdiva západní apsidy a zbytky zdiva pravoúhlé

se (České rotundy, PA. XXXIV., 120, pozn. 44.) najíti vzájemný vztah mezi zprávou Kosmovou a zjištěním *Hilbertovým*, avšak dnes jsem přesvědčen, že zprávu *Kosmovu* nelze vůbec spojovati se zdí jižní apsidy Václavovy rotundy, pokud tato stála, nýbrž až se stavbou Spytihněvovou a Vratislavovou, při čemž omylem je stavebníkem jmenován biskup místo knížete. Půdorys *Hilbertův* ukazuje však jasně, že vnitřní zeď byla vystavěna v době trvání Václavovy rotundy, tedy před r. 1060. Tato vnitřní zeď navazuje přesně na vnitřní ústupek vstupního oblouku apsidy a prodlužuje vydutí jeho oblouku. Při tom zdivo jak v apsidě, tak i ve vstupním oblouku bylo omítnuto. Zeď stojící severně před vstupem do jižní apsidy (na plánu *Hilbertově* L) nebyla v přímém spojení k vnitřní zdi apsidy a snad chránila vstup do apsidy v době stavby basiliky. Proto předpokládám, že vnitřní zeď apsidy (J) vznikla dříve, pokud bylo ještě Václavovy rotundy užíváno a nebyla-li apsida zprvu zaklenuta — což nelze dokázati — mohla tato zeď býti vystavěna jako podpora pro pozdější klenbu jižní apsidy.

Obr. 104. Sv. Vít. Jižní apsida s hrobem sv. Václava, nalezená r. 1911. F hrob sv. Václava z r. 1348. G₁ zdivo kruhové lodi. G₂ zdivo apsidy. H základ apsidy, vybraný ve 14. stol. J mladší zdivo uvnitř apsidy. K₁ a K₂ hroby pod dlažbou Václavovy stavby.

¹⁰⁵ Hilbert datoval oba hroby sklonkem 10. nebo počátkem 11. století a vyslovil domněnku, že snad v nich byli pohřbeni někteří z prvních pražských biskupů Dětmar († 982), Thiddag († 1017), Ekkard († 1023), Izze († 1030). Nemůže se opřít při tom o žádný důvod archeologický, ale správný je jistě důvod, že stavba Spytihněvovy a Vratislavovy basiliky nebyla by tak nešetrně rozrušila hrob, který by byl ještě v čerstvé paměti.

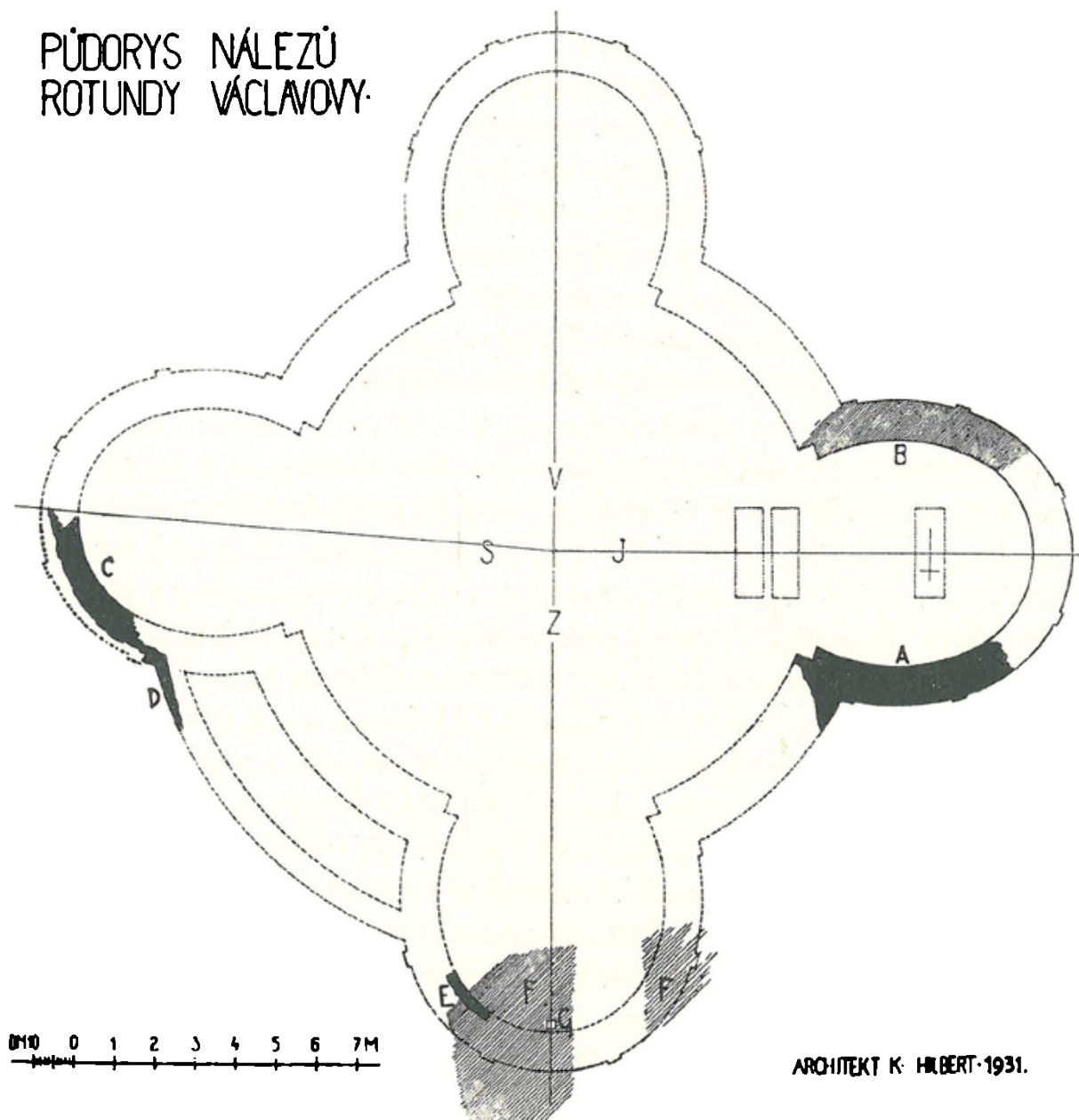
¹⁰⁶ Z českých knížat, jak víme od Kosmy, byl pohřben v rotundě svatováclavské Břetislav I. Proto ovšem nesmíme zde zásadně vylučovati i pohřby jiných knížat. Kosmas uvádí také, že vedle hrobu otceva pohřbil kníže Vratislav i svou matku Jitku (Bretholz, l. c. 108). To však se stalo pravděpodobně až v nové basilice. V prosinci r. 1373 Karel IV. přenesl pak kosti Břetislavovy i Jitčiny do nové kamenné tumbly ve střední chórové kapli gotické katedrály (FRB. IV., 547). Proto není možno Hilbertem nalezené hroby spojovati s pohřbem Břetislava a Jitky.

přístavby pro hrob sv. Vojtěcha.¹⁰⁷ Byl tedy Václavův kostel rotunda se čtyřmi apsidami, což je jediný bezpečný poznatek. (Obr. 102 H a 105.) Vše ostatní jsou jen dohady. Hilbert již v r. 1911 vyslovil domněnku,¹⁰⁸ že vnitřní prostor rotundy nebyl jednotný, nýbrž byl rozdělen klenebními podpěrami, kruhově rozestavěnými. Vyslovil jsem proti podobným předpokladům své námitky již dříve¹⁰⁹ a dosud nejsem přesvědčen o jejich bezpodstatnosti. Hledati snad v hypotetickém půdorysném — ovšem kromě apsid — a výškovém řešení svatovítské rotundy analogii cášské kaple, bylo by příliš odvážné, zvláště když si uvědomíme, že pilíře bohatého klenebního systému by byly vyrůstaly z hliněné podlahy, kdežto v Cáchách byla dlažba mramorová. Neoprávňují k tomu dnešní naše vědomosti o kulturních poměrech v západní Evropě a stejně u nás. Frankl¹¹⁰ nazval 10. století »temným«, což platí zvláště o prvé jeho polovině pro nedostatek velkých a význačných staveb. V Čechách při stavu prehistoricko-slovanské kultury byla poměrně velká kamenná stavba rotundy s jednotnou lodí již malým divem světa. Čím byl by teprve složitý útvar, navazující na falckou kapli Karla Velikého v Cáchách? Při všeobecně nízké úrovni současné německé architektury je nový typ rotundy o čtyřech apsidách vynikajícím uměleckým projevem, že musíme se zamyslet nad tím, že objevil se u polobarbarského národa a musíme uznati, že stavebník tohoto kostela byla osobnost, jež se svým vzděláním a rozhledem vyrovnala nejpřednějším osobám v německé říši. Hledati však ve Václavově stavbě umělecky a technicky mnohem složitější útvar, pro který nelze naléztí dostačující předpoklady — je víra v zázraky, s kterými ovšem věda nepočítá.

K dalekosáhlým dohadům může sváděti s lodí souběžně vystavěná zeď na západ od severní apsidy. (Obr. 105 D.) Možno předpokládati, že sahala až k západní apsidě a že snad mezi ní a zdí lodi bylo schodiště, vedoucí na emporu.¹¹¹ Ovšem podle zjištění Hilbertova je vnější zeď odlišná od zdiva apsidy a proto pozdější, snad ještě z 10. století. Byly-li dělány schody na domnělou emporu později, t. j. po dokončení Václavovy

¹⁰⁷ O tomto zdivu zmiňoval se *Dr. K. Hilbert* na své přednášce v r. 1930 ve Spolku československých architektů a inženýrů v Praze. Viz i jeho článk O nálczech rotundy Václavovy ve Svatováclavském sborníku.

¹⁰⁸ Na přednášce v r. 1913 v Křesťanské akademii.

PŮDORYS NÁLEZŮ
ROTUNDY VÁCLAVOVY.

Obr. 105. Sv. Vít. Zbytky rotundy Václavovy a doplněný její půdorys. A zdivo jižní apsidy. B základ jižní apsidy. C zdivo severní apsidy. D zdivo pozdější zdi souběžné se zdivem rotundy. E zdivo západní apsidy. F plně vyzděné základy pozdější stavby. G. jímka.

¹⁰⁹ PA. XXXIV., 178.

¹¹⁰ *Dr. Paul Frankl, Die frühmittelalterliche und romanische Baukunst. Handbuch der Kunstwissenschaft, Wildpark-Potsdam 1926, 44 násl.*

¹¹¹ *K. Hilbert ve Svatováclavském sborníku, 225.*

stavby, pak by byla pozdější i empora, na níž musel býti přístup již od jejího zřízení, a to jistě zvenku i z vnitřku. Zvenku pro knížete a jeho družinu byl by však na jižní nebo jihovýchodní straně, aby byl nejbliže knížecímu paláci. Tomuto účelu nevyhovovalo by tudíž schodiště severozápadní, ležící diametrálně od paláce. O jiném vhodném účelu této severozápadní přístavby zatím nevíme.¹¹² Ze zjištěné okolnosti, že přístavěná zeď a tedy i prostor, vzniklý mezi ní a lodí rotundy, je mladší než Václavova stavba, přímo se vynucuje závěr, že vše souviselo s nějakou pozdější a důležitější stavební změnou na rotundě. Trvání Václavova kostela je poměrně krátké, něco málo přes 130 let, a v této době víme bezpečně o jediné velké změně. Kosmas¹¹³ mluví o jiném kostelíku, který souvisel s rotundou a byl jaksi v portiku¹¹⁴ rotundy, kde stál oltář s hrobem sv. Vojtěcha. Z Kosmova líčení je dnes jasno, že Václavova rotunda a »kostelík« sv. Vojtěcha byly dvě různorodé stavby, spojené dohromady. Ovšem k tomuto přesvědčení přispěly teprve nově publikované objevy Hilbertovy,¹¹⁵ který v místě západní apsidy našel obezděnou jímku půdorysu 21 cm × 26 cm a 16 cm hlubokou, kolem níž bylo plně vyzděné zdivo základové. (Obr. 105 F a G.) Jímka ležela těsně u vnitřní strany rekonstruované západní apsidy a základové zdivo pokračovalo i za ní na západ, takže tato přístavba byla jistě větší než apsida a pravděpodobně čtvercová nebo obdélníková. Mohla míti i patro a v tom případě bylo by vysvětlitelné i schodiště přístavěné na severní straně lodi Václavovy rotundy, jež však spíše by umožňovalo sestup dovnitř kostela než výstup zvenčí do patra přístavby. Byla snad v patře knížecí empora? Ani v písemných zprávách, ani v hmotných nálezech nenalezneme nejmenší stopy, o nich bychom se mohli opřít. Šlechtické emporové kostely známe sice až z 12. století,¹¹⁶ avšak není vyloučeno, že některý z českých panov-

¹¹² Hilbert, l. c. 225, uvádí, že přístavba mohla býti také jakousi předsíní, ovšem blíže ji neurčuje.

¹¹³ Viz pozn. 99.

¹¹⁴ Du Cange, Glossarium VI., 425, uvádí porticus v těchto významech: 1. předsíň před kostelem, kde stáli katechumeni a kající; 2. východní část kostela, v němž stojí hlavní oltář; 3. vstup, přístup, brána.

¹¹⁵ Dříve představovali jsme si kostelík sv. Vojtěcha analogicky podle rotundy v Holubicích jako přístavěnou apsidu, která ovšem mohla vzbuzovati, jako v Holubicích, dojem téměř samostatné kruhové stavby, připojené k lodi rotundy.

níků si ji u sv. Víta zřídil již dříve, snad i v 10. století. Václavova rotunda o čtyřech apsidách neměla knížecí empory, proto v úvahu by mohli přijít teprve jeho nástupci jako její budovatelé. Z nich snad spíše bylo by možno počítati s Boleslavem II. Odůvodňovaly by to jeho příbuzenské styky se západními vladařskými dvory — jeho manželka Emma snad byla z královského rodu burgundského, jeho švakrem byl Jindřich II. bavorský, na jehož dvoře byl vychován Oldřich¹¹⁷ — a bez vlivu nemusilo zůstat ani založení pražského biskupství. Biskup byl sice závislý na knížeti, byl členem jeho dvora, avšak v biskupském kostele sv. Víta měl svůj trůn ve východní apsidě po levé straně hlavního oltáře. V době Boleslava II. právě Vojtěch vystupoval jako kníže říšský, jak dokazuje konečně i jeho mince.¹¹⁸ Bylo by proto pochopitelné, že kníže musil mít při bohoslužbách v katedrálním kostele také význačné místo. Pro to se hodila právě vyvýšená západní empora, opět podle vzorů západoevropských, a poněvadž v rotundě Václavově nebyla, tedy byla přistavěna po odbourání západní apsidy. Z knížat prvé poloviny 11. století byl by to Oldřich i Břetislav I., ovšem za tohoto západní přístavba byla by pravděpodobně postavena ještě před přenesením sv. Vojtěcha z Hnězdna, poněvadž, kdyby byla západní přístavba stavěna až pro hrob nového světce, nebyla by nad ním zřizována domnělá knížecí empora. Ať však stavěl západní »kostelík sv. Vojtěcha« kdokoliv, z líčení Kosmova je jasno, že se přístavba svým vzhledem odlišovala od rotundy, nebyla však příliš vysoká a neměla věžového charakteru, poněvadž by ji nebyl Kosmas nazval kostelíkem.

Ani Kosmova zdánlivá charakteristika Václavovy stavby, o níž praví, že jí vystavěl »ad similitudinem Romanae ecclesie rotundam« nepříspěvá k rozřešení záhady, jaký byl vzhled tohoto kostela. Romana ecclesia —

¹¹⁰ Srov. *Birnbaumovu* stať o románské architektuře v Dějepisú výtvarného umění v Čechách, 29 násl., a článek Románské emporové kostely v Čechách, Mádlův Sborník, Praha 1929. Vlastnickým kostelem šlechtickým byl i kostel sv. Petra, který vystavěl Mstíš, hrabě na hradu Bílině, v podhradí. Zdá se, že již zde byla šlechtická empora, poněvadž Mstíšův dvůr byl před kostelem. *Bretholz*, l. c. 111.

¹¹⁷ *G. Skalský*, Denáry se jménem Biagoty a Emmy. Novotného Sborník, 74 násl.

¹¹⁸ *G. Skalský*, Denáry pražského biskupa Vojtěcha Slavníkovce. Numismatický časopis československý, V., 1929, 43 násl.

béře-li se hmotně jako kostelní stavba — musí se překládati jako »římský kostel«. Tím byla lateránská basilika, ale nebyla rotundou. Tento výklad tudíž odpadá sám sebou. Prolistujeme-li však Kosmovu kroniku a zjistíme, v jakém spojení užívá označení *ecclesia Romana*, pak dojdeme k potvrzení hypotézy, kterou jsem vyslovil již dříve.¹¹⁹ Mimo výše uvedený citát o kostele sv. Víta mluví Kosmas o *ecclesia Romana* při vypravování¹²⁰ o Mathildě, markraběnce toskánské, »quia erat sapientissima consiliatrix et in omnibus adversitatibus sive necessitatibus Romane ecclesie maxima fautrix«. V přídávku o založení kostela vyšehradského užito je dvakráte označení *ecclesia Romana*.¹²¹ V obou případech — stejně jako při vypravování o Mathildě — znamená toto označení »církev římskou« a nikdy »kostel římský«. Je-li v důsledku toho nutno překládati: »vystavěl kostel ku podobenství římské církve kruhový«, pak může míti Kosmovo rčení význam pouze symbolický.¹²² Církevní symbolika nebyla jistě vzdělanému děkanu svatovítskému neznáma, když v jeho době našla svého hlasatele v Honoriovi z Autunu a jeho následovnících.¹²³ Těm právě centrální půdorys kostela připomínal, že se církev — a pro příslušníky západní církve to byla jen »římská« církev — rozšíří na zeměkouli podle slov žalmisty: »Et in fines orbis terrae verba eorum«. ¹²⁴

¹¹⁹ Viz pozn. 109.

¹²⁰ *Bretholz*, I. c. 126.

¹²¹ *Bretholz*, I. c. 252 násl.: ...sancte Romane ecclesie pontifici regendum... — Alexander servus servorum Dei urbis Rome episcopis et papis suis successoribus nec non catholicis episcopis sancteque Romane ecclesie subiectis cunctis utriusque vite prosperitatem et apostolicam benedictionem a summo Deo cum omnibus sanctis. V tomtéž smyslu viz opakující se »sancta Romana ecclesia« v listinách. *Friedrich*, CDB I., č. 102, 129, 137, 143.

¹²² *Josef Cibulka*, Svatý Václav jako stavebník, *Lidové Noviny* z 25. září 1929, č. 490, vrací se však k staršímu výkladu, podle něhož Kosmovo »ad similitudinem Romane ecclesie« má býti totéž co »Romano opere«, t. j. označení techniky zděcí. Ovšem srovnání terminologie Kosmovy tento názor úplně vyvrací.

¹²³ *Dr. Josef Sauer*, *Symbolik des Kirchengebäudes und seiner Ausstattung in der Auffassung des Mittelalters*, Freiburg i. Br. 1902, 12 násl., 110.

¹²⁴ *Ze* ve 12.—13. století byla *Kosmova* »Romana ecclesia« při popisu Václavovy rotundy míněna jako církev a nikoliv jako kostelní stavba, vysvítá jasně z textu rukopisů kroniky *Kosmovy*, označených *Bretholzem* A 3 a a A 3 b (str. LVIII. násl.), jež mají právě nejvíce doplňků. Tyto rukopisy mají znění: »ad similitudinem sancte

Konečně je nutno pokusiti se o zodpovězení otázky, proč stavěl Václav kostel sv. Víta. Nejjednodušší by byla odpověď, kterou klade legenda »Crescente fide« přímo do úst Václavových:¹²⁵ »Můj otec vystavěl kostel Pánu Bohu, já však přeji si s Tvým svolením podobně založiti chrám Pánu Bohu ku cti sv. Víta, mučedníka Kristova.« Ovšem pak mohl Václav vystavěti opět jen dřevěný nebo malý podélný kamenný kostel a nikoliv kamennou stavbu, jaká svou velikostí i tvarem byla v Čechách dosud neznámá. Avšak mladý panovník, vládnoucí na nepřilíš velkém území, nespokojí se s malými kostelíky, ať ze dřeva, ať z kamene, jaké stavěli na hradech jeho otec, strýc a děd a postaví na svém hlavním hradě kostel o průměru 13 *m* a v tomto kostele chce býti pohřben. Nejstarší legendy nemají o tomto jeho úmyslu žádné zmínky.¹²⁶ Pouze Kristián vypráví, že prý Václav jedenkrát při prohlídce stavby kostela užil slov žalmisty: *Hec requies mea in saeculum saeculi.*¹²⁷ Z toho lze usuzovati, že v době Vojtěchově bylo přesvědčení, že Václav chtěl býti pohřben u sv. Víta. Z formy Kristiánova vypravování bylo by možno souditi,¹²⁸ že je to jen legendární příkrasa, kdyby Kristián nevyjádřil se ještě jedenkrát a to zcela jasně o úmyslu Václavově, aby byl pohřben v kostele, který vystavěl. Po vylíčení zázraků, sběhnuvších se při nočním převzení těla Václavova z Boleslavi

Romane ecclesie«.

¹²⁵ Viz pozn. 88.

¹²⁶ Všechny tři texty nejstarší slovanské legendy mluví jen o tom, že Václav byl pohřben v kostele, který vystavěl. (*Vajs*, I. c. 20, 28, 43.) Jediné proložní legenda k 4. březnu praví: I položili jej v kostele sv. Víta, na pravé straně oltáře dvanácti apoštolů, kdež byl sám řekl, postaviv kostel ten. (*Vajs*, I. c. 68.) Ovšem toto svědectví je bez významu, protože legenda je ruského původu a příliš pozdního data.

¹²⁷ *Pekař*, I. c. 116. *Postea autem revelatum est quibusdam servis dei, ut eundem dei servum a loco sepulture in basilicam transferrent sancti Viti martyris, quam in metropoli Pragensi deo auctore a fundamento construxerat et ornamentis ecclesiasticis adprime decoraverat, in qua aliquando, dum fabricaretur, deambulando dixisse fertur versum psalmigraphi: Hec requies mea in saeculum saeculi.*

¹²⁸ *Cibulka*, I. c. praví: »Byl také pronesen názor (K. Guth), že sv. Václav chtěl býti v kostele pohřben. Předpověď, kterou mu legenda do úst klade, je „předpovědí“ podle skutečné události, jak často v legendách bývá a nelze ji jako předpověď bráti vážně. Vykopávky nenaznačují, že by kostel byl stavěn jako hrobka, nýbrž jako bohoslužebný.« K této poslední větě viz pozn. 132.

do Prahy, praví Kristián výslovně, že s mrtvým tělem přišli k místu, které sobě kdysi svatý připravil.¹²⁹ Je lhostejno, zda tímto místem rozumí Kristián celou rotundu svatovítskou, nebo — což zdá se býti pravděpodobnější — jen místo hrobu, t. j. jižní apsidu. Ovšem Kristiánova legenda je z konce 10. století a nelze ji pokládati pro Václavovu dobu za neomylný pramen historický, nýbrž za odraz názorů doby jejího vzniku. Avšak v tomto případě nejde o podružný detail, kterým by Kristián libovolně doplnil své vypravování. Naopak zde se jedná o jeden z nejdůležitějších faktů z celé legendy, o němž musíme předpokládati, že byl znám z živé tradice.¹³⁰ Václav vystavěl na Pražském hradě význačný kostel a chtěl v něm býti pohřben. Tomuto jeho přání vyhověl Boleslav a tím smyl svou vinu.¹³¹ I kdyby snad Kristián nebyl tak jasně vyslovil rozhodnutí Václavovo, nebyla by tím nijak otřesena pravděpodobnost jeho úmyslu. Ve středověku bylo pravidlem, že zakladatel kostela se dal v něm pohřbíti. Proto sv. Vít měl býti hrobním kostelem Václavovým.¹³² A i kdyby Kristián nebyl vůbec nic zaznamenal o úmyslech Václavových, přece pro charakteristiku jeho zůstal by výsledek stejný. Václav není jen rozvážný politik, správně oceňující situaci malého státu v těsném sousedství rozpínavé německé říše, není jen — a nebyl snad vůbec — vášnivý a obětavý misionář, jak ho líčí

¹²⁹ *Pekař*, I. c. 117. Venerunt igitur sine aliquo obstaculo aut impedimento ad locum, quem sibi olim sanctus preparaverat.

¹³⁰ Popírati tento fakt, znamená popírati věrohodnost Kristiánovu právě v jednom z těch míst, jež jsou ve svém jádře nejhistoričtějšími a nejméně legendárními, ovšem po vyloupenutí z obalu přidáných zázraků.

¹³¹ Viz *Dr. Jan Slavík*, Svatý Václav a ráz počátků křesťanství u Slovanů. Zvl. otisk ze Slovanického Přehledu XXI. (1929), 14 násl.

¹³² Co rozumím pod označením »hrobní« kostel, vyložil jsem jasně již ve své práci v PA. XXXIV., 176, kde jsem napsal o cášském kostele Karla Velikého, že vznikl »jako hradní centrála a stal se hrobním kostelem, tedy nikoliv hrobkou nebo hrobní kaplí v užším slova smyslu« a tamže 177 »hypothesu, že hradní centrály byly současně zakládány jako hrobní kostely, t. j. kostely, v nichž měl býti umístěn hrob zakladatelův nebo jeho rodiny«. V. *Birnbaum*, K otázce našich rotund, PA. XXXV., 169, vyvrací omylem mně připisovanou hypothesu, že svatovítský kostel měl býti Václavovým mausoleem nebo (I. c. 171) pohřebním panovnickým a dynastickým kostelem. Také *Cibulka* v Lidových Novinách dokazuje, že kostel sv. Víta nebyl hrobkou, nýbrž byl bohoslužebným kostelem. Obě tato tvrzení vznikla patrně zběžným čtením mé práce a nemohu je vyvracet proto, poněvadž jsem v ní neužil ani slova

pozdější legendy, nýbrž je sebevědomý panovník a první kulturní kníže český, který závodí i s vládci svaté říše římské a předstihuje je v touze postavit památník Bohu, který by přetrval věky a současně kryl a chránil jeho popel.

Byly hledány i jiné důvody pro vystavění kostela sv. Víta, t. j. pro liturgické určení jeho, poněvadž prý musil míti nějaký praktický kultovní účel.¹³³ Vyslovena proto domněnka, že byl velkofarním kostelem. Pochybujeme, že právem. Zdali měl, nebo musil míti každý kostel, postavený na hradě západoevropského panovníka na konci prvního tisíciletí, určitou liturgickou funkci, nezodpoví nám dějiny umění, nýbrž dějiny církevní a církevního práva. Konkrétní případ sv. Víta vyžaduje pak podrobné znalosti a dalšího studia českých poměrů církevních. To, co dnes víme díky práci Fr. Hrubého,¹³⁴ neopravňuje nás k tvrzení, že Václav stavěl nový kostel za jiným účelem, než který jsem výše vytkl. Že by byl chtěl Václav, aby kostel sv. Víta byl kostelem velkofarním, nutno pokládati za vyloučeno. Velkofarní kostel mohl vzniknouti jen tam a tehdy, kde již byla zavedena velkofarnostní organisace. O té však nemůžeme mluvit v době knížete Václava Svatého po tom, co napsal Fr. Hrubý:¹³⁵ »V Čechách a na Moravě až do založení biskupství nelze mluvit o nějaké organisaci církevní správy.«

mausoleum ani hrobka, a ani ze smyslu mých výše uvedených vět nelze činiti podobné závěry. Moje označení »hrobní kostel« je totéž co »Grabeskirche«, označení zcela běžné v německé literatuře. *Birnbaum*, l. c. 170, polemizuje s mylně mně přisuzovaným tvrzením o hrobním kostele (mausoleu) Václavově a dokazuje, že sepulkrální kostely bývaly zasvěceny sv. Michalu. Skutečnost je však poněkud jiná. Je sice pravdou, že kostely nebo kaple sloužící pouze tomuto účelu bývaly zasvěcovány sv. Michalu, avšak to jsou kostely hřbitovní a karnery. Pro první je příkladem hřbitovní kostel sv. Michala na Tctíně, pro druhý kaple sv. Michala ve Fuldě. Ovšem tato kaple je skutečným dvoupatrovým karnercem, tedy typ zcela odchylný od rotundy sv. Víta i ostatních českých rotund. Z těch není žádná zasvěcena sv. Michalu a z osmi karnerců, které jsem zjistil v Československu, je sv. Michalu zasvěcen pouze karner v Mor. Budějovicích.

¹³³ *Birnbaum*, l. c. 171 násl.

¹³⁴ Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu. ČČH. XXII.

¹³⁵ L. c. 26. Viz i *H. F. Schmid*, Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Band XLVI., Kanonistische Abteilung XV., 1926, 40.

Tomuto názoru zdála by se odporovati skutečnost, že hřbitovy směly býti zakládány jen u velkofarních kostelů.¹³⁶ U sv. Víta byl pak hřbitov, poněvadž podle Kristiána¹³⁷ byl na něm pohřben Podiven. Jisto je, že v době Kristiánově u biskupského kostela byl hřbitov. Netřeba však pochybovati, že byl hřbitov hned u nově vystavěného kostela sv. Víta, i když tento nebyl velkofarním. Avšak na Pražském hradě a v jeho nejbližším okolí známe dva raně křesťanské hřbitovy, na nichž nestály vůbec kostely. Jeden z nich byl v místech t. ř. starého probošství a druhý za Jelením příkopem v místech dnešní ulice mezi Matheyho jízdárnou a královskou zahradou. A podobných raně křesťanských hřbitovů, u nichž nelze zjistiti současnou existenci kostela, známe značné množství.¹³⁸ Právě při 10. století je třeba značné opatrnosti při posuzování náboženských poměrů, jež se lišily nejen značně od vyspělých poměrů v zemích západních, ale prodělaly i v Čechách velké změny. Přímočaré dedukce, odvozené z ojedinělých jevů, nebo dokonce z poměrů v sousedních zemích, mohou snadno vésti k nesprávnému přeceňování, ba i k anachronismům.

Poněkud jinak nutno ovšem formulovati odpověď na otázku, zda mohl býti kníže Václav pohřben v jižní apsidě svatovítské rotundy.¹³⁹ Pokud byla známa pouze jižní apsida s hrobem světcovým, kterým nebylo hnuto v žádné z obou pozdějších staveb, nebylo příčiny k pochybnostem, že Václav vystavěl si apsidu pro svůj hrob. Když se však našly zbytky severní a západní apsidy, jež dokazují, že jižní apsida Václavovy stavby není anomalií, nýbrž součástí architektonické kon-

¹³⁶ *Birnbaum*, l. c. 171.

¹³⁷ *Pekař*, l. c. 120: Post multum temporis viri illius ex loco illo sublatum est corpus et translatum cum devocione clericorum, virorum mulierumque devotarum et positum in cimeterio ecclesie sancti Viti, ita ut sanctus Wenceslaus in ecclesia quidem et miles ille foris positus, sola maceria dividantur.

¹³⁸ *Píř*, l. c. 73 násl.

¹³⁹ Otázku tuto vyvolává tvrzení *Cibulkovo* v *Lidových Novinách*: »Rozhodně však nemohl sv. Václav na to pomýšleti, aby byl pohřben v apsidě, neboť to byla pocta posmrtná jen uznaným světcům prokazovaná.«

¹⁴⁰ *Josef Braun S. J.*, *Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung*, München 1924, sv. I., 377.

¹⁴¹ *Bretholz*, l. c. 43, 56.

¹⁴² *Vajs*, l. c. 43. Redakce charvátsko-hlaholská: Položili jej v kostele svatého Víta, po pravé straně oltáře »dvanacti apoštolů«, kdež byl sám poručil vystavěti kostel. Tamže

cepce, objeví se otázka, k čemu měly sloužiti tyto apsidy, a zda bylo Václavovým přáním, aby byl pohřben v jižní apsidě. Soudě podle analogie apsid zakončujících postranní lodi, byly i v postranních apsidách centrálních staveb umístovány vedlejší oltáře. Hromadění oltářů i v menších kostelích je běžným zjevem již v 9. století.¹⁴⁰ Proto i ve svatovítských apsidách jistě stály oltáře. Ve východní stál oltář sv. Víta a vedle něho trůn biskupský.¹⁴¹ V jižní apsidě stál oltář 12 apoštolů a vedle něho byl pohřben Václav po přenesení ze Staré Boleslavi, jak výslovně udávají texty staroslovanských legend.¹⁴² Tím ovšem padá hypotéza,¹⁴³ že jižní apside čekala na své ostatky, když v ní stál oltář zasvěcený 12 apoštolům, nehledíc ani k tomu, že pro svěcení oltáře ještě i v 10. století nebylo nezbytnou podmínkou uložení ostatků v oltáři nebo pod oltářem.¹⁴⁴ Nevíme ovšem, kdy byl postaven tento oltář. Jest jisto, že stál v apsidě v době sepsání původní staroslovanské legendy, která vznikla pravděpodobně ještě za života Boleslava I. Všechny texty této legendy však mluví pouze o hrobu po pravé straně oltáře 12 apoštolů a nezmiňují se ani slovem o oltáři nad hrobem. Teprve Gumpold, nemající žádných místních znalostí, praví, že sarkofág s tělem Václavovým byl uložen »sub ipso altaris aditu«, což český text Nikolského legendy překládá »pod samý přístup k oltáři«. Mantovský biskup nemyslel tím jistě, že hrob světcův byl v zemi před přístupem k oltáři, tedy západně nebo severně od oltáře, nýbrž spíše si představoval hrob pod oltářem, snad i v konfesi. Autor Nikolského legendy přeložil text Gumpoldův doslova, přidal však důležité označení místní »na polu-

20. Text *vostokovský*: I položili jej v kostele sv. Víta po pravé straně oltáře »dvanácti apoštolů«, kdež byl sám řekl: Vystavím chrám tento. Tamže 28. Text *minejní*: I položili jej v kostele sv. Abraama, který sám byl postavil, na pravé straně oltáře »dvanácti apoštolů«. Tamže 68. *Proložní legenda*: I položili jej v kostele svatého Víta, na pravé straně oltáře »dvanácti apoštolů«, kdež byl sám řekl, postaviv kostel ten. FRB. I., 188. *Legenda Crescente fide*: Venientes autem fideles populi cum ymnis et canticis condiderunt illud in sarcofago et sepelierunt iuxta altare...; FRB. I., 162. *Gumpoldova legenda*: Incluso iterum (sarcofago) sub ipso altaris aditu, comitante fidelium turba, interque sonantibus clericorum ymnis, preciosum corpus celebri memoria venerandum condiderunt. *Vajs*, I. c. 117. *Legenda Nikolského*: Když tělo světcovo bylo zase uzavřeno, položili drahé tělo, svatou pamětí uctívané, za doprovodu věřících a kněží, s chvalozpěvy a písněmi na jižní stranu pod samý přístup k oltáři.

¹⁴³ *Cibulka* v uved. článku.

¹⁴⁴ *Braun*, I. c. I., 538.

«ne», které dokazuje, že pravděpodobně znal svatovítský kostel. Znamená však toto místní označení totéž co »na pravé straně oltáře dvanácti apoštolů«? Zdá se, že nikoliv, protože autor Nikolského legendy se o tomto oltáři výslovně nezmiňuje. Pak by ovšem »na poludne« bylo označením místním vzhledem k celému kostelu a znamenalo by jeho jižní stranu. Poněvadž však současně ponechává Gumpoldovo označení »sub ipso altaris aditu«, nemluví tudíž o oltáři »12 apoštolů«, nýbrž o oltáři u hrobu nebo nad hrobem sv. Václava, čili o oltáři zasvěceném tomuto světcí. Jeho existence kolem r. 1000, t. j. v době vzniku této legendy, je již nejvýš pravděpodobná.

Písemné zprávy však naprosto nedostačují k bezpečnému určení situace oltáře 12 apoštolů i hrobu zavražděného knížete. Odpověď dal nález Hilbertův z r. 1911. Pod gotickým hrobem Karlovy stavby bylo ve skále v hloubce 1,55 m pod dnešní dlažbou svatováclavské kaple nalezeno celé lůžko původního hrobu, vylámaného v pevné skále.¹⁴⁵ Jeho osa byla stále stejná, od západu k východu. Podle Hilbertova plánu ležel téměř uprostřed jižní apsidy. Severně od jeho východního konce, při východní hraně vstupního otvoru apsidy, nalezen byl zbytek oltáře. Srovnáme-li Hilbertovy nálezy se zprávami legend, pak se úplně

¹⁴⁵ K. Hilbert, l. c. 16.

¹⁴⁶ Viz výše pozn. 129. Cibulka, l. c. rozhodně popírá možnost, že by byl chtěl sv. Václav být pohřben v apsidě. Dokladem je mu případ opata Liudgera, který byl kolem r. 804 pohřben za apsidou kostela sv. Salvatora ve Werdenu n. R. a teprve později, když byl uctíván jako svatý, byl kostel prodloužen, takže hrob Liudgerův se ocitl v apsidě. Ovšem případ Liudgerův se značně liší od Václavova. Liudger si přímo zakázal pohřeb v kostele. Jeho životopisec Altfrid vypravuje, že Karel Veliký rozhodl: ut . . . in loco ubi vivus ipse decreverat, sanctum illius conderetur corpus extra ecclesiam a parte orientali, ut iusserat ipse. (*W. Effmann, Die Karolingisch-ottonischen Bauten zu Werden, Straßburg 1899, I., 36.*) Rozdíl je v tom, že ve Werdenu se jednalo o hlavní apsidu rituálně nezbytnou, kdežto v Praze byla to apsida vedlejší, diktovaná architektonickou koncepcí. Pro možnost pohřbu v apsidě a dokonce pod oltářem svědčí dopis sv. Ambrože jeho sestře Marcellině, v němž praví, že hrob, který pro sebe určil pod oltářem — dignum est enim, ut ibi requiescat sacerdos, ubi offerre consuevit — postoupil mučedníkům sv. Gervasioví a Protasioví, jichž těla tam uložil r. 386 (*Braun, l. c. I., 530*). Ani pohřbení těla Podivenova vně apsidy, který nebyl prohlášen za svatého, ač k tomu byly činěny náběhy (viz *Pekař, Svatý Václav 59, pozn. 75*), není dokladem pro to, že jen světec mohl být pohřben v apsidě. Zde jistě rozhodovaly důvody sociální, poněvadž Podiven byl pouhý »miles«, kdežto Václav byl panovník a zakladatel kostela.

shodují. Byl-li oltář zasvěcen 12 apoštolům, ležel hrob od něho napravo. Nezvyklé umístění oltáře na kraji apsidy odpovídalo sice orientací církevním zvyklostem, avšak těsné připojení ku zdi při jeho nevelkých rozměrech a posunutí na okraj značně prostorné apsidy vzbuzuje domněnku, že se tak stalo úmyslně, aby zůstala volná větší prostora v apsidě. Byl-li kostel sv. Víta dostavěn a svěcen až po smrti Václavově, avšak před jeho přenesením, pak byl oltář 12. apoštolů stavěn tak, aby opodál něho v zemi mohl býti pohřben zavražděný kníže. A není vyloučeno, že dispoice k tomuto uspořádání nařídil již Václav za svého života, jak lze usuzovati z Kristiána.¹⁴⁶ Pak ovšem je nutno viděti v tom charakteristický rys povahy Václavovy, značně odlišný od běžných představ založených na legendách. Nechce býti pohřben jako jeho předci, ale chce míti hrob ve zvláštní apsidě. O způsobu tehdejšího pohřbívání poučují nás legendy i archeologické nálezy. Podle Kristiána¹⁴⁷ byla Ludmila pohřbena na Tetíně do vykopaného hrobu v zemi a přikryta prknem, opřeným patrně na kamenech za hlavou a u nohou, jež svrchu zasypáno. Rovněž hrob v kostele sv. Jiří byl v zemi.¹⁴⁸ Také Václav byl v Staré Boleslavi pohřben obvyklým způsobem v zemi a Kristián¹⁴⁹ přidává »non ut decebat martyrem«. Teprve při pohřbu

¹⁴⁷ *Pekař*, l. c. 101. . . . honestissimeque cuncta, que ad sepulturam fore cernebantur, peragentes, terre glebam eius sanctissimam commendavere. Kristián užívá sice k označení hrobu sv. Ludmily i názvů, jež mohly by býti vykládány jinak (str. 102 tumulum, monumentum, str. 105 sarcophagum), avšak líčení, jak otevřen byl hrob sv. Ludmily (str. 105), nepřipouští jiného výkladu o vzhledu jejího hrobu na Tetíně: Implentes autem iussa domini sui, legati qui fuerant, basilicam ingressi ac monumentum humo revoluto detegentes, tabulam sepulchri, qua venerabilis gleba tegebatur, partim putredine consumptam reperientes, sublevare formidaverunt. Si lignum, fatentes, putridum est, quanto magis ea, que intus latent? Rursumque sarcophagum claudi voluerunt diligencia cum summa . . . Cui ceteri assensum prebentes, unanimiter tabulam sublevaverunt. Quam dum sustollunt, frangitur, ita ut memoratus Paulus cum humo super corpus iacentis caderet.

¹⁴⁸ Tamže 106. Humo dehinc efossa compositaque fossa, in eadem basilica tumulare eandem conati sunt. Sed ex eadem fossa repente aqua inundavit . . . 107. Post hinc sex elapsis dierum circulis supra fatum corpusculum tumulavit eodem in loco, quo aqua inundaverat.

¹⁴⁹ Tamže 115. . . . in tumba tandem proicientes, humo cooperuerunt, non ut decebat martyrem, sed ut assolet quisquam honoris aut beatitudinis mortalium . . . 116. Requievit corpus beati martyris in ecclesia sanctorum Cosme et Damiani humatum per tres annos.

v Praze mluví o sarkofágu, t. j. pravděpodobně rakvi,¹⁵⁰ která však byla uložena také v zemi, jak vysvítá jasně z nálezů hrobu v r. 1911. Při zmínce o krádeži dolní čelisti sv. Václava, zmiňuje se však Kristián pouze o zemi,¹⁵¹ v níž bylo tělo pohřbeno. V české literatuře popsali způsob pohřbívání v raném středověku Niederle¹⁵² a Píř.¹⁵³ Hroby významných osob bývaly v zemi obloženy kameny a přikryty kamennou deskou. Stejným způsobem byly provedeny i knížecí hroby, které jsme odkryli v r. 1925 v jižním rameni západní příčné lodi románské basiliky sv. Víta. Byly obloženy opukovými deskami nebo vyzděny z opukových kvádrů; na nich ležely opukové desky. Tyto desky byly přibližně v hloubce 60 cm pod dlažbou lodi a nebyly tudíž v podlaze viditelné. Tedy takový hrob přikrytý deskou z jakéhokoliv materiálu a zemí, po níž by se příliš chodilo, nechtěl mít Václav a proto zřídil si hrob ve zvláštní apsidě.

S umístěním hrobu sv. Václava souvisí i otázka, byl-li tři roky po svém zavraždění pohřben v kostele sv. Víta jako svatý nebo jako kníže. Historikové se touto otázkou mnoho nezabývali. Palackého názor, že Václav »vyhlášen jest od veškerého lidu hned po smrti své za mučedníka«, udržel se až do nejnovější doby.¹⁵⁴ Teprve v některých pracech,

¹⁵⁰ Tamže 119. ...condiderunt corpus sanctum in sarcophago et sepelierunt in basilica sancti Viti martyris...

¹⁵¹ Tamže 124. ...effodientes venerabile corpus, nequicie sue initium sumunt; nam presbiteri eiusdem filius satis irreverenter maxillam sancti viri attractans, extraxit. Et pallio illud involvunt, reliquumque corporis iterum terra cooperiunt...

¹⁵² Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Sv. 1. (1912), 353 násl.

¹⁵³ Starožitnosti země České, III., sv. 1., 76 násl.

¹⁵⁴ Dějiny národa Českého, Praha 1876, dílu I. částka I., 236: »Sláva Václavova rostla, množil se počet zázraků, zabítý kníže záhy již uctíván jako světec. Sotva lze pochybovati, že tato úcta, která se soustředila k jeho hrobu, zrodila myšlenku, přenést mrtvé tělo na hrad Pražský...« Názoru Palackého se přidružuje i Fr. Stejskal, Svatý Václav, Praha 1925, 142 násl., A. Naegle, Der heilige Wenzel, Praha 1928, 115 násl. a K. Krofta, O sv. Václavu, Praha 1929, 18. J. Kapras, Kníže Václav Svatý, Praha 1929, 10: »Úcta a zbožňování jeho památky šíří se rychle doma i za hranicemi, takže sám Boleslav dává roku 932 převéztí tělo jeho ze Staré Boleslavi do Prahy.« K. Siloukal, Svatý Václav a idea svatováclavská v našich dějinách, Praha 1929, 34, praví, že Boleslav »po třech letech dal tělo bratrovo přenést z Boleslavi do Prahy a 4. března 932 slavnostně pohřbít v kostele svatovítském«. V. Novotný, Český kníže Václav Svatý, Praha 1929, 26: »Sláva Václavova rostla, množil se počet zázraků, zabítý kníže záhy již uctíván jako světec.« J. V. Šimák, O knížeti Václavovi, Praha 1929, 20:

vydaných ke svatováclavskému mileniu, objevily se odchylné názory,¹⁵⁵ až konečně J. Cibulka vyslovil přímo své přesvědčení, že z Boleslavi byl do Prahy přenesen již světec a nikoliv jen kníže.¹⁵⁶ Jedinými prameny jsou zde legendy, jejichž zprávy však nutno podrobiti historické kritice. Legendy nechtějí být objektivně-historickým pramenem, jejich účel je hagiografický. Proto musí na př. pozdější legenda popisovati větší počet zázraků než legenda starší. Proto však naopak nelze popírati jejich cenu jako nepřímého historického pramene, protože v nich skladatel zapsal mnohé, co bezpečně znal, nebo mohl ještě znáti a mnohé, co odpovídalo názorům jeho doby, byť i to kladl do doby mnohem starší. Posuzujme nyní tímto způsobem zprávy legend o přenesení knížete Václava Svatého do Prahy. Nejstarší je a proto také nejstřízlivěji je psána původní legenda staroslovanská a z jejích redakcí hlavně charvatsko-hlaholská. Zná jen dva zázraky. Země nechtěla vpíti krev Václavovu, a třetí den bylo nad jeho tělem viděti chrám. Legenda doufá v další zázraky na přímluvu »pravověrného a dobrého muže Václava . . . Neboť v pravdě muce Kristově a svatých mučedníků rovnalo se mučednictví jeho.« Bůh však obrátil Boleslava, který se kál ze svého hříchu a »přenesl tělo svého bratra spravedlivého Václava«. Text legendy mluví

» . . . a pověst o Václavu jako světcí ihned rostla a se šířila. I panujícím knížeti nezbylo, nežli se s ní vyrovnati. Učinil pokání a dal přenést tělo bratrovo slavnostně do Prahy . . . « *Fr. Dvorník, Život svatého Václava, Praha 1929, 72 násl.,* uvádí, že »přízeň lidu, jíž těšil se zavražděný vévoda, přiměla pravděpodobně Boleslava, aby změnil poněkud své smýšlení a ustoupil vůli lidu. Snad i sám začínal litovati svého činu.« Pravdě nejbliže je asi *J. Pekař, Svatý Václav, 75,* když praví: »Lze mítí vším právem za to, že v době, kdy seděl na stolci pražském bratrovrah Boleslav I., byla situace málo příznivá propagaci úcty světcovy. Ale legenda staroslovanská o sv. Václavu vznikla nepochybně již v době vlády jeho — je v tom snad i důkaz, že v kněžstvu slovanském v zemi byla horlivě uctívána památka mučedníková . . . «

¹⁵⁵ *F. M. Bartoš, Kníže Václav Svatý v dějinách a legendě, Praha 1929, 40 násl.,* tvrdí, že první úcta k Václavovi jako světcí vznikla za hranicemi v Bavořích, kde asi r. 970 byl rezenským biskupem prohlášen za svatého, čímž zasvěcen v rezenské diecési také jeho svátek. Legenda *Crescente fide,* sepsaná neznámým mnichem bavorským, se stala pak základem nejen bohaté literatury václavské, nýbrž i mezinárodní slávy světcovy.

¹⁵⁶ L. c.: »Boční jižní apsida zatím čekala na své ostatky. . . . Tu padl mučednickou smrtí kníže Václav a v zápětí byl církvi i lidu svatým Václavem. Proto byl pochován do apsidy na místo pro světce určené, do boční apsidy pak proto, poněvadž hlavní apsida už byla určena sv. Vítu a určení kostela se nedalo měniti.«

sice o sv. Vítu a sv. Emeramu, ale nikde o sv. Václavu.¹⁵⁷ Jihoruská redakce staroslovanské legendy se v celku neliší od charvatsko-hlaholské.¹⁵⁸ Ani v ní není zmínky o »svatém« Václavu. Teprve minejní text severoruské redakce, pokažený četnými vsuvkami, mluví o »bláženém« = blahoslaveném Václavu, aniž by se však lišil v líčení přenesení těla Václavova. Naproti tomu staroslovanské proložní legendy na 28. září i 4. března již nazývají Václava »svatým«. Ovšem pro naši otázku je to úplně bezvýznamné, protože vznikly v jižním Rusku nejdříve až koncem 12. století.¹⁵⁹

Druhou skupinu tvoří latinské legendy z posledních tří desetiletí 10. století. Pro ty je již Václav »beatus nebo sanctus«, a všechny znají již mnohem více zázraků než legendy první skupiny. Legenda »Crescente fide« při přenesení se nezmiňuje o Boleslavovi. Převoz dál se v noci se zázračným přepravením vozu přes rozvodněný potok. Tělo svěřcovo bylo neporušené a krvavá byla pouze rána zasazená bratrem.¹⁶⁰ Podle Gumpolda byl Václav pohřben zprvu vedle kostela, u něhož byl zavražděn.¹⁶¹ Když pak se zdálo některým věrným, že měl by býti přenesen k sv. Vítu a ačkoliv se báli knížete, přece o půlnoci otevřeli hrob, rakev převezli k sv. Vítu a pohřbili pod oltářem.¹⁶² Jen Vavřincova

¹⁵⁷ *Vajs*, I. c. 43. Zabit pak byl kníže Václav 28. dne měsíce září; Bůh pak dejž pokoj duši jeho v svatém místě pokoje se všemi spravedlivými a s těmi, již pro něj byli zabiti, jsouce nevinni. Nezůstavil však Bůh věrných na potupu nevěrných, ale shlédnuv milostí svou, obrátil zatvrzelá srdce na pokání a poznání hříchů svých, že i Boleslav vzpomenuv, jak veliký hřích učinil, pomodlil se k Bohu a všem svatým jeho a přenesl tělo svého bratra, spravedlivého muže Václava, do Prahy řka: »Zhřešil jsem a hříchu svého jsem si vědom.« Položili jej v kostele svatého Víta, po pravé straně oltáře »dvanácti apoštolů«, kdež byl sám poručil vystavěti kostel. Přeneseno pak bylo tělo knížete Václava, milovníka Kristova, 4. den měsíce března.

¹⁵⁸ O vzájemném poměru jednotlivých textů viz *Vajs*, I. c. 8. Ruské redakce mají zmínku o tom, že Václav uměl čísti řecké knihy. Je to vsuvka, samozřejmě přidaná až v Rusku, které nemá redakce charvatsko-hlaholská. Viz *Fr. Pastrnek*, Slovánská legenda o sv. Václavu. *Věstník učené společnosti*, 1903, 43; *František Stejskal*, I. c. 29 násl. a *Jan Slavík*, I. c. 9.

¹⁵⁹ *Vajs*, I. c. 57.

¹⁶⁰) FRB. I., 188. Requievitque corpus eius in eodem loco tres annos, et visum est in somnis nonnullis, ut transferrent illud ad ecclesiam, quam ipse construxit. Qui consurgentes media nocte corpus eius de sepulcro sumpserunt, et posuerunt super plastrum, et venerunt cum eo ad torrentem, cuius inundatio extra ripam per prata fluebat, et transire non quiverunt. Qui dum nimio moerore obtenti quaererent ligna,

legenda líčí slavné procesí s kněžími a biskupem Vojtěchem, v němž bylo přeneseno tělo Václavovo. Líčení je dramaticky vystupňováno i příchodem Boleslavovým, který s pláčem nad mrtvolou bratrovou prosil za odpuštění.¹⁶³ Tělo pak bylo uloženo ve stříbrné rakvi vedle oltáře sv. Víta. Podle Kristiána dal sice Boleslav souhlas k přenesení těla bratrova, avšak s podmínkou, že musí se tak státi pod ztrátou hrdla během noci. Pohřební akt líčí Kristián velmi stručně. Kněží a lid za zpěvu uložili tělo do rakve a pohřbili v kostele sv. Víta.¹⁶⁴

Srovnáme-li obě skupiny legend, vidíme, že v staroslovanské legendě Boleslav přenáší tělo bratrovo, kdežto legendy druhé skupiny buď o Boleslavovi mlčí (*Crescente fide*), buď mluví o obavě před Boleslavem, anebo mluví sice o svolení jeho, avšak s podmínkou úplné tajnosti (Kristián). Legendu Vavřincovu nutno nechat stranou, poněvadž její líčení je právě v tomto místě značně zmatené. Pravdě bližší je jistě vypravování staroslovanské legendy. Boleslav přenesl do Prahy tělo knížete Václava — nikoliv však světce Václava. Kdyby byl Boleslav svou obět za tři roky po vraždě prohlašoval za světce, byl by v tomto obratu zázrak větší obou zázraků, které zná staroslovanská legenda. Ta však líčí obrácení Boleslavovo velmi prostě: Boleslav uvědomil si

ut pontem facerent, revertentes se viderunt trans torrentem plastrum stantem cum sancto corpore non humidum. Et quid nobis de hoc animadvertendum est, nisi quod virtus omnipotentis dei transportavit illud. Illi quoque aurigae cernentes hoc prodigium valde mirati sunt, et sic venerunt ad ecclesiam praedictam cum eo. Tunc quoque lumine incenso, intuentes viderunt corpus eius integrum, et omnia vulnera eius sana. Tantum vulnus unum sanguineum erat, quod frater eius primitus vulneravit. Et translatio eius celebratur IIII. Nonas Martii.

¹⁶¹ FRB. I., 161. Sacrum autem corpus credulorum pauci qui aderant venerabiliter sarcofago includentes, celebrato a clerisis funebri obsequio, extra aecclesiam certaminis loco vicinam condiderunt.

¹⁶² FRB. I., 162. Incluso iterum sub ipso altaris aditu, comitante fidelium turba, interque sonantibus clericorum ymnis, preciosum corpus celebri memoria venerandum condiderunt . . . Cuius autem translationis tempus sub 4. Non. Marcii mortalibus celebrandum annotatur.

¹⁶³ FRB. I., 179 násl.

¹⁶⁴ *Pekář*, I. c. 119. Venientes igitur, quotquot adesse poterant, clerici et populi, cum ymnis et canticis condiderunt corpus sanctum in sarcophago et sepelierunt in basilica sancti Viti martyris, ubi domino opitulante meritis sancti Wenceslai martyris multa et innumera operantur miracula ad laudem et gloriam nominis Christi domini nostri.

svůj hřích, pomodlil se a přenesl tělo bratrovo. A jistě podle současných názorů udělal zadost svým povinnostem.¹⁶⁵ Legendisté z konce 10. století nemohou již pochopiti primitivní představy z 30tých let a dávají mrtvé tělo přenášeti tajně. Kosmas líčí celý akt zcela opačně. Boleslav nařizuje přenesení těla bratrova z nenávisti k němu, aby zázraky na jeho hrobě byly přičteny k zásluze sv. Víta.¹⁶⁶

Ve staroslovanské legendě nenalezneme zmínky o »světci« Václavovi. Pak 50 nebo aspoň 30 let neznáme jiné legendy svatováclavské, až kolem r. 980 objevuje se jich několik. V nich oslavuje se již »svatý« Václav, jehož Bůh proslavil řadou zázraků. Z těchto legend tři možno uvést v přímý nebo aspoň blízký vztah k biskupu Vojtěchovi, který byl zvolen r. 982. Na přání Otty II., přítele a příbuzného Vojtěchova, napsal Gumpold, biskup v Mantově, legendu o neznámém světci dalekého severu. Vavřinec, mnich montecassinský, napsal snad r. 989 na přání Vojtěchovo druhou legendu.¹⁶⁷ Kristián věnuje svou legendu: *Domino et ter beato sancte ecclesie dei Pragensis secundo pontifici Adalberto*. A při tom stěžuje si na nedostatek úcty k sv. Václavu.¹⁶⁸ Časový shluk těchto legend musil míti vážnou příčinu a neméně vlivného původce. Za toho lze téměř s jistotou míti Vojtěcha. Příčinou pak byla — soudě podle narážek Kristiánových — nedostatečná úcta ke

¹⁶⁵ Správně upozornil na to již *J. Slavík*, I. c. 11 násl., který vidí v přenesení snahu usmířiti duši mrtvého.

¹⁶⁶ *Bretholz*, I. c. 38.

¹⁶⁷ *Pekař*, I. c. 22 násl.

¹⁶⁸ *Pekař*, I. c. 88 násl. *Sed in primis hoc dicendum, quomodo si talium tamque precipuorum sanctorum atque ydoneorum testium Christi gleba in partibus Lutheringorum seu Carlingorum ceterarum vel christianorum gencium contineretur, insignium miraculorum virtutibus vernans, olim gesta hec aureis, ut ita dixerim, apicibus depinxissent, responsoriorum cantilenam cum antifonis, adiectis sermonum exortacionibus, decorassent, cum plurimorum menibus cenobiorum, quamvis ipsi horum similium martyrum, horum confessorum, virginum reliquorumque sanctorum exultent possidere venerabilia pignora. At nos horum carentes cunctorum, hos, ut ita fatear, post deum solos habentes, quasi indigne tractamus eorumque de die in diem indigni virtutes videntes, veluti increduli manemus, eis servire dissimulamus. Hactenus de nostra desidia dixisse sufficiat.*

¹⁶⁹ Kanonisace až do konce 10. století byla právem biskupů. První kanonisace papežská je známa až z r. 993, kdy na sněmu lateránském byl za světce prohlášen augšpurský biskup Ulrych. Ovšem biskupové jednotlivých diecézí i nadále, buď se svolením papežským nebo bez něho, prohlašovali za svaté ve své diecézi osoby tam

knížeti Václavu jako světcí. Ovšem je dvojitá možnost: buď Václav již byl prohlášen svatým, což se stalo tehdy i pouhým zápisem v martyrologiu,¹⁷⁰ anebo nebyl dosud církevně uznávaným světce.¹⁷⁰ Kdyby byl Václav církevně uznaným světce před r. 973, pak musil býti světce pro celou řezenskou diecési. V tom případě byla zbytečná veliká akce z konce 10. století, doložená novými legendami. Je tudíž pravděpodobnější, že jím nebyl, a že se jím stal až v české diecési. Od prvního pražského biskupa Dětmara, kdysi saského mnicha, nelze požadovati zájem o českého světce. Jemu jistě stačili světce němečtí a zvláště sv. Vít, patron saský i český. Teprve první český biskup světového rozhledu, vzdělaný Vojtěch, chápal důležitost domácího světce-mučedníka a nadto z knížecího rodu. Není více než pravděpodobné, že Vojtěch zapsal jméno Václavovo do martyrologia? A není nápadnou shodou okolností, že po prvé je Václav zapsán ve dvou martyrologiích z konce 10. století, a to v sakramentáři ve Veroně¹⁷¹ a v rukopisu chovaném nyní ve Vatikáně.¹⁷² Pak ovšem je pochopitelný vznik tří legend spojených s jménem Vojtěchovým, protože byly napsány na jeho popud za účelem zdůvodnění vzniku nového světce a k rozšíření jeho slávy. Tím bylo by lze vysvětliti i zdánlivou anomálii, o níž vypráví Brunonova legenda,¹⁷³ že při obléhání Libice na žádost o příměří na den

zemřel. Teprve papež Alexander III. r. 1170 přísně zakázal tyto kanonisace místní a vyhradil toto právo papežům. *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon*. II. sv. Freiburg in Br. 1883, 143 násl.

¹⁷⁰ *Stejskal*, I. c. 157.

¹⁷¹ *Stejskal*, I. c. 143; *Georg Swarzenski*, *Die Regensburger Buchmalerei des X. und XI. Jahrhunderts*, Leipzig 1901, 39 násl. Sakramentář je datován modlitbou na Bílou sobotu, kde se mluví o biskupu Volfgangu a králi Ottovi. V martyrologiu je uveden sv. Ulrych († 973 a kanonizován 993) a sv. Václav (IIII. kal. octobris Sancti Vuenkizlai martyris et sanctae Libae virginis). Volfgang byl biskupem v l. 972—994. Otto II. zemřel 7. prosince 983. *Swarzenski* klade vznik rukopisu do let 993—994 a připomíná, že i ornamentika rukopisu ukazuje spíše na tuto pozdější dobu.

¹⁷² *Stejskal*, I. c. 143, připouští, že kanonisaci provedl Dětmar nebo sv. Vojtěch, nestalo-li se tak již před biskupstvím. *Dvorník*, I. c. 74, praví také, že pravděpodobně byl kanonizován Dětmarem nebo Vojtěchem.

¹⁷³ FRB. I., 289. Na tuto zprávu odvolává se také *Birnbaum*, I. c. 170. Ovšem proti jeho přímočaré dedukci ze zprávy Brunonovy možno uvést, že při jednotné organisaci církevní v době Vojtěchové byl slaven svátek sv. Václava po celé české diecési, tedy i na území přemyslovském. Proč obléhatelé odmítli žádost za příměří, odůvodňuje *V. Novotný* (*České dějiny* I., 1., 648). Nenadále přepadení slibovalo

sv. Václava, odpověděli oblehatelé: Si vester sanctus est Ventizlavus; noster utique est Bolizlavus. Slavníkovci, řídíce se příkladem největšího člena svého rodu, uctívali světce-Přemyslovce snad dříve¹⁷⁴ než vlastní rodina mučedníkova. Hledáme-li příčinu, proč právě Vojtěch se snažil o rozšíření úcty k sv. Václavu, najdeme velmi snadno odpověď. Vojtěch, muž světového jména i styků, přívrženec reformního hnutí clunijského, mnišský asketa a současně církevní kníže, ničeho neopomenul, aby dodal vážnost a lesk své diecési.¹⁷⁵ České biskupství však nemělo dosud českého světce a patrona, kterým jedině mohl býti zavražděný kníže Václav. Jeho kanonisací vyrovnal se český národ jiným, stal se rovnocenným členem křesťanského světa.¹⁷⁶ A aby tato sláva se rozšířila po vzdělaném světě, tomu měly pomoci legendy.

Vojtěch byl sice zvolen biskupem na Levém Hradci 19. února 982, avšak jeho investituru vykonal Otta II. ve Veroně 3. června 983, a vysvěcen byl od mohučského arcibiskupa až 29. června téhož roku.¹⁷⁷ Tato doba však dostala Vojtěchovi, aby prostřednictvím Ottovým přiměl Gumpolda, biskupa z blízké Mantovy, k napsání legendy o novém světci, kterého pravděpodobně hned po svém vysvěcení kanonisoval. Kolem r. 990 vznikla asi legenda Vavřincova, pravděpodobně po od-

úspěch. Že tomu tak bylo, ukazuje výsledek boje, jehož přerušení mohlo prospěti hlavně obleženým. V boji, kde šlo o zničení tak nebezpečného souseda, jakým byl rod Slavníkův, v boji, kterým měl býti ukončen dlouholetý zápas o prvenství mezi dvěma knížecími rody, v němž důležitou epizodou je i legendárně zatemnělý válečný konflikt mezi Václavem Svatým a Radislavem Zlickým, nelze se diviti, že se nesvětí ani svátek světce z rodu přemyslovského. Proto nelze vykládati zprávu Brunonovu jako neúctu dvoru Boleslava II. k jeho strýci, když kolem r. 1000 těšil se již sv. Václav úctě v rodině Boleslava II., jak dokazuje titulní list wolfenbüttelského rukopisu, kde kněžna Hemma, manželka Boleslava II., se klaní sv. Václavu a na pozadí je nápis: Hunc libellum Hemma venerabilis principissa pro remedio anime suę in honore beati Uencezlavi martiris fieri iussit. Viz *A. Friedl*, Iluminace Gumpoldovy legendy ve Wolfenbüttelu. Práce vědeckých ústavů filosofické fakulty university Karlovy, XIII. Praha 1926, tab. 1.

¹⁷⁴ *G. Skalský*, Denár knížete Václava Svatého a počátky českého mincovnictví, Praha 1929, 41.

¹⁷⁵ K tomu patří i mince, kterou razil. Viz *G. Skalský*, Denáry pražského biskupa Vojtěcha Slavníkovce, 26 násl.

¹⁷⁶ Narážku lze čísti u *Kristiána. Pekař*, l. c. 116. Et hoc (t. j. smrt Václavova) ad laudem et gloriam nominis sui et ad declarandum beati viri meritum pius dominus fieri dignatus est, quo sole clarius cunctis pateret gentibus, quod deus omnipotens

chodu Vojtěchově z Monte Cassina.¹⁷⁸ Kristiánova legenda pak vznikla pravděpodobně v l. 992—994.¹⁷⁹

Zajímavý je i způsob pohřbu Václavova. Ze zpráv písemných jsou směřodonné pouze ty, o nichž lze předpokládati, že jejich autoři znali místa pohřbu. Všechny texty staroslovanské legendy mluví o tom, že Drahomíra s knězem Krastějem po umytí a oblečení těla Václavova položili je v kostele. Na rozkaz Boleslavův vykonal pak pohřební obřad kněz Pavel.¹⁸⁰ Kde byl Václav pohřben, zda v kostele či mimo kostel, legenda nepraví. Snad by pro první eventualitu mluvil zázrak: »Třetí pak den, ani to všichni viděli, chrám vzešel nad ním, takže se všichni divili.«¹⁸¹ Autor Nikolského legendy nedovedl o způsobu pohřbu říci více než Gumpold. Zbývá tudíž pouze Kristián. Ten sice o pohřbu v Boleslavi praví, že nebyl důstojný mučedníka,¹⁸² avšak z líčení hrobu u sv. Víta vidíme, že se nelišil celkem od hrobu boleslavského. Hlavní rozdíl byl jen v místě hrobu. U sv. Kosmy a Damiana byl snad v půdě kostelní, kde se po něm chodilo, kdežto v Praze byl v boční apsidě na místě mnohem chráněnějším. Snad v Boleslavi bylo tělo pohřbeno přímo v zemi bez rakve — ačkoliv rakev není vyloučena — kdežto v Praze bylo tělo v rakvi uloženo v hrobu vyhloubeném ve skále.¹⁸³

genti Bohemorum, iam dudum ad se converse, magnum sua pietate patronum preparasset, confirmante scriptura: quia in omni gente, qui timet eum et operatur iusticiam, acceptus est illi et quia: ubi habundavit delictum superhabundavit et gracia. — Viz i *Pekařovu* předmluvu k českému překladu sepsání *Kristiánova*. Život a umučení svatého Václava a báby jeho svaté Ludmily. Přeložil A. L. Stříž. Praha 1921.

¹⁷⁷ *V. Novotný*, l. c. 614.

¹⁷⁸ *Pekař*, l. c. 23, klade ji do let 989—997.

¹⁷⁹ *Pekař*, l. c. 284.

¹⁸⁰ *Vajs*, l. c. 18, 26, 42.

¹⁸¹ *Týž*, l. c. 42. *N. J. Serebrjanskij* (*Vajs*, l. c. 52) poukazuje na podobné zázraky v ruských legendách, avšak přiznává, že výklad této příhody v staroslovanské legendě není jasný. *Stejskal*, l. c. 93, pokouší se o výklad tohoto místa tím, že kostel byl zanedlouho rozšířen. Ani tento výklad však nevyhovuje, protože nelze předpokládati, že by dřevěný kostelík sv. Kosmy a Damiána byl rozšiřován v l. 929—932, tím méně nahrazen větším kamenným.

¹⁸² *Pekař*, l. c. 115. Eiusque exanime corpus mater... quibusdam cum fidelibus rapientes, in tumba tandem proicientes, humo cooperuerunt, non ut decebat martyrem, sed ut assolet quisquam honoris aut beatitudinis mortalium.

¹⁸³ *Pekař*, l. c. 116. Requievit corpus... humatum per tres annos. 119. ... condiderunt corpus sanctum in sarcophago et sepelierunt in basilica sancti Viti... 124.

Hrob byl mělký, nemnoho přes 40 cm hluboký,¹⁸⁴ zasypaný zemí. Umístění v apsidě bylo příliš centrální, aby bylo ihned zprvu počítáno s oltářem nad ním. (Obr. 104 F.) Oltář pravděpodobně nemohl býti orientován k jihu ať již na hrobě samém, nebo za ním. V tomto druhém případě bylo by se chodilo přes hrob, což také neslušelo hrobu světcovu.

Po kanonisaci Václavově byl pravděpodobně nad hrobem, snad jeho západní částí, postaven oltář. Z hrobu knížete se stal oltářní hrob světcův.¹⁸⁵ Proto mohl autor legendy Nikolského beze změny přeložiti Gumpoldovo označení Václavova hrobu »sub ipso altaris aditu«, poněvadž kolem r. 1000 již pravděpodobně zde stál oltář zasvěcený sv. Václavu s jeho hrobem v zemi.¹⁸⁶

Pro otázku pohřbu Václavova v Praze je zajímavé srovnání pohřbu Podivenova, jak jej líčí Kristián.¹⁸⁷ Podiven žil delší čas jako uprchlík v Německu a když po svém návratu zabil jednoho z vrahů Václavových, byl chycen, oběšen a po třech letech bylo jeho nezetlelé tělo pohřbeno tam, kde byl pověšen. Poněvadž se na jeho hrobě objevilo světlo, nosili lidé na jeho hrob oběti. Po delším čase vyzvedli muži z tohoto místa tělo a přenesli je »cum devocione clericorum, virorum mulierumque devotarum« a uložili na hřbitově u sv. Víta tak, že Václav i Podiven byli odděleni pouze zdí. Podiven nebyl sice prohlášen za svatého, ale o úctě k jeho pozůstatkům svědčí líčení Kosmovo, podle něhož je biskup Šebíř při stavbě basiliky svatovítské vyzvedl ze země a uložil v rakvi v depositáři chrámovém. Tam je našel r. 1124 biskup Menhard a pohřbil v kapli pod jižní věží.¹⁸⁸ Líčení Kristiánovo neobsahuje nic, co by opodstatňovalo tvrzení, že Václav byl pohřben jako světec, kdežto Podiven nikoliv. Uvážíme-li společenské rozdíly mezi nimi, jimiž se vysvětluje i pohřeb v kostele a na hřbitově, nenajdeme v translaci obou značných rozdílů.

Pohřbem Podivenovým je dokázán hřbitov u svatovítské rotundy,

... effondientes venerabile corpus ... reliquumque corporis iterum terra cooperiunt ...

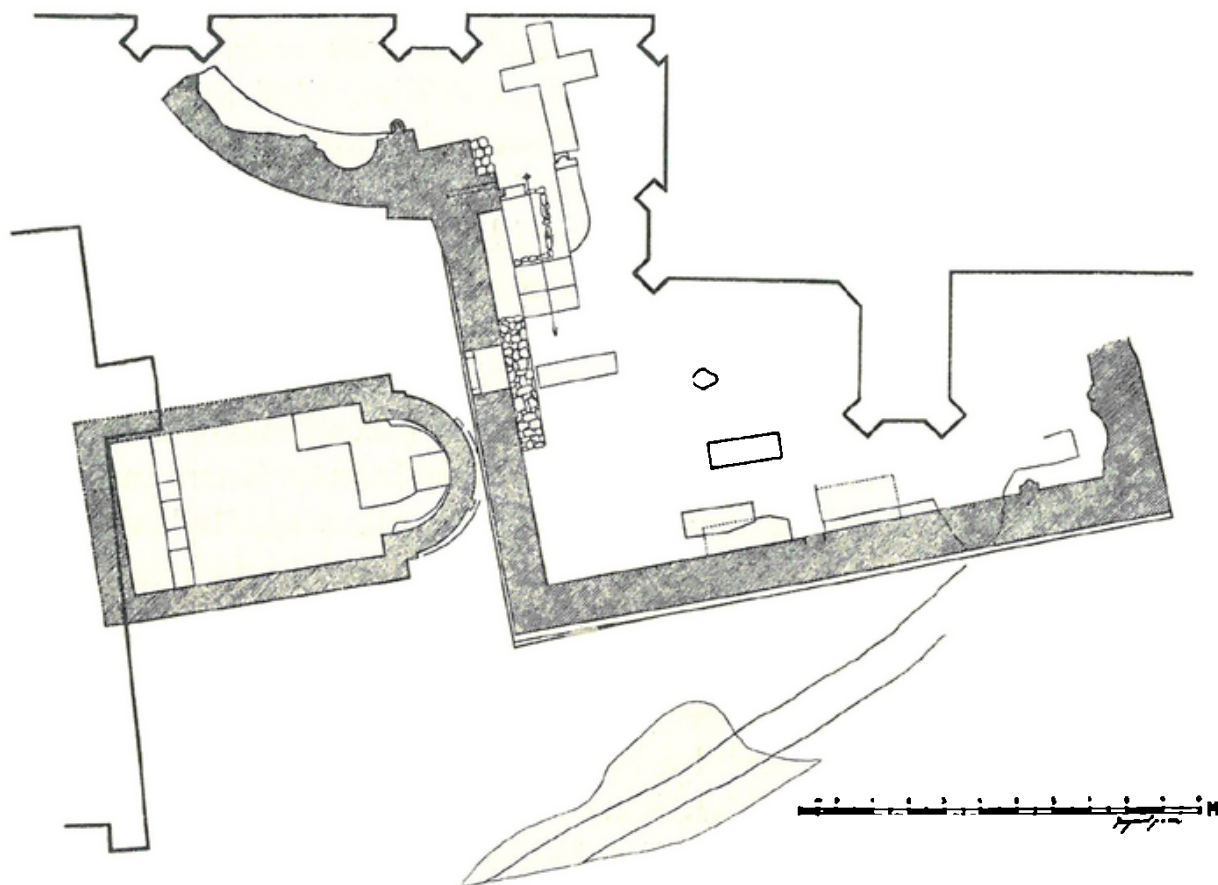
Označení »tumba« užívá Kristiánova legenda pro Václavův hrob v Boleslavi i Praze, stejně jako o hrobě Podivenově v lese. *Pekař*, I. c. 115, 120, 123.

¹⁸⁴ *Hilbert*, O nálezech rotundy Václavovy, 222.

¹⁸⁵ Viz *J. Braun*, I. c. I., 557 násl.

¹⁸⁶ Podobného označení užívá již *Paulin*, životopisec sv. Ambrože: »Ecce sub accensis altaribus ossa piorum«. *J. Braun*, I. c. I., 557. — Kdyby však podle mé hypo-

což konečně není nic zvláštního, poněvadž hřbitovy byly u kostelů i když tyto nebyly farními. O jeho velikosti nemáme zpráv, avšak právě na jižní straně rotundy nemohl býti nijak rozsáhlý, poněvadž závěr jižní apsidy stál již nad příkrým svahem. Na hradě byl však ještě starší hřbitov, a to severně od cesty vedoucí od jihozápadní brány, v místech

Obr. 106. Pražský hrad. Kostel sv. Martina při biskupství, příční loď a západní apside románské basiliky sv. Víta se zakreslenými knížecími hroby a nejstarší cesta dlážděná kamenem.

thesy — viz pozn. 104 — byla později, avšak před r. 1060, vystavěna vnitřní zeď apsidy pro podporu klenby, pak by musel býti i oltář přenesen jinam, poněvadž vnitřní zeď se téměř dotýkala hrobu (obr. 104). Poněvadž však podle Hilbertových nálezů byla při východním okraji jižní apsidy nalezena podezdívka oltáře, bylo by možno předpokládati, že oltář sv. Václava byl přenesen na místo staršího oltáře 12. apoštolů.

¹⁸⁷ Pekař, l. c. 119 násl.

¹⁸⁸ Bretholz, l. c. 228.

pozdějšího biskupského paláce, kde původně byl vrchol kopce. Hřbitov byl zrušen nejpozději v 11. století, pravděpodobně v první jeho polovině, když již u biskupského paláce vyrostl malý románský kostelík, zasvěcený sv. Martinu. Kostelík zbořil, ovšem zahalený v barokním rouše, teprve druhý dostavovatel sv. Víta arch. Josef Mocker v r. 1880, a jeho zbytky, podle nichž bylo určeno jeho stáří, nalezeny znovu při výzkumu v r. 1925. (Obr. 102 F, 106 a tab. XXXVI., 1.) Kaple se skládala z obdélníkové lodi 7·60 m dlouhé a 4·40 m široké, s polokruhovou apsidou a poloměru asi 2·30 m. Zdiyo silné asi 65 cm, je z kvádrů různé velikosti, silných 6—12 cm. Malta je ze žlutého písku. Na apsidě jsou zbytky čtyř lesen bez patek, širokých asi 35 cm a vystupujících z líce 6—8 cm. V apsidě byla nalezena podezdívka oltáře a zbytek obláskové dlažby opálené ohněm. V lodi ležela dlažba z opukových desek mladšího původu. Z nejstaršího hřbitova byla nalezena poměrně malá část v místech, kde nyní stojí mrákotínský monolit. Mrtvoly byly pohřbeny hustě v několika vrstvách nad sebou a neměly u sebe nic víc než nožiky. Zcela mimořádný význam měl však hrob nalezený v červenci roku 1928. Do rostlé půdy byl vykopán veliký hrob 292 cm dlouhý, 154 cm široký a 78 cm hluboký. Vnitřek byl vyložen prkny a svrchu jimi také přikryt. (Obr. 102 C, 103 a tab. XXXVI., 2.) V hrobě ležela kostra bojovníka s mečem, sekerou, dvěma noži a ocilkou, u pravé nohy pak stály zbytky dřevěného vědérka se železným kováním. Nad hrobem byla pravděpodobně nasypána mohylka, což by byl v Čechách zcela ojedinělý nález, podobný nálezu v Jarohněvicích na Moravě.¹⁸⁹ Mimořádná úprava hrobu zevně i milodary v hrobě dávají tušiti, že zde byla pohřbena osoba vynikajícího sociálního postavení, snad člen knížecího rodu. Nález vědérka ukazuje ještě vlivy pohanského pohřbívání. Na hradě Pražském v blízkosti centra církevní správy i před založením biskupství byly tyto pohanské

¹⁸⁹ *Josef Schránil*, Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Slavischer Grundriß. Berlín a Lipsko 1927—1929, 291 násl.

¹⁹⁰ Hrob byl vyzdvižen in situ a uložen v přízemní místnosti pod vladislavským sálem.

¹⁹¹ Viz pozn. 21. a 22.

¹⁹² Že tomu tak bylo i jinde a ve značně pozdějších dobách, vysvítá ze seznamu kostrových hrobů u *Píče*, l. c. 329 násl.

¹⁹³ Neohrazené byly i hřbitovy 11.—14. století u biskupské kaple a u románské

přežitky jistě dříve a radikálněji potlačovány než v místech vzdálenějších. Jistě tak tomu bylo již za Václava. Proto nutno klásti tento pohřeb do doby kolem roku 900, čemuž nasvědčuje i tvar meče. Je možno vysloviti i domněnku, že snad zde byl pohřben Bořivoj nebo Spytihněv, o jejichž pohřbu nemáme žádných zpráv.¹⁰⁰ Při zrušení hřbitova byl odkopán vršek kopce, při čemž zmizela i mohyla a hrob zatím již zasutý hlínou, ač ležel přímo pod povrchem nádvoří, zůstal celkem neporušený po celé tisíciletí.

Druhý hřbitov, snad z téže doby jako hřbitov u západního valu hradu, ležel již mimo opevnění, na druhé straně údolí potoku Brusnice. Rozkládal se v bývalé královské zahradě, kde Píč nalezl kostrové hroby křesťanské a v r. 1919 nalezen byl podobný hrob v jízdárně proti královské zahradě,¹⁰¹ o němž však nevíme nic bližšího. Na žádném z těchto hřbitovů nestál ani kostel ani kaple.¹⁰² V 11. století byly založeny dva nové hřbitovy. Starší u biskupské kaple, mladší u románské basiliky sv. Víta. K nim nutno připojiti ještě hřbitov před západním valem, jehož zbytky nalezeny pod příčným křídlem mezi II. a IV. hradním nádvořím, jakož i hřbitov na jižním svahu hradního vrchu pod Vladislavským palácem. Oba možno datovati 11.—12. stoletím a na žádném nenalezeny zbytky po kostelních budovách. Tyto hřbitovy nebyly ohrazené, nýbrž volně přístupné.¹⁰³

Z obývacích budov na prvním místě našeho zájmu je knížecí palác. Známe však teprve pozdně románský kamenný palác, vestavěný do kamenné hradby po r. 1135, kdy Soběslav I. počal opevňovati hrad¹⁰⁴ »more Latinarum civitatum« a částečně zachovaný ve sklepích pod vladislavským sálem. Starší palác knížecí, ať kamenný, ať dřevěný, nebyl dosud objeven.¹⁰⁵ Proto jsme odkázáni jen na písemné zprávy a dohady kombinované z nich a z místních znalostí. Area III. nádvoří byla bedlivě prozkoumána a nebylo nalezeno nic, co by bylo možno

basiliky sv. Víta. Neohrazené jsou dosud hřbitovy na př. na Slovensku i v jiných slovenských zemích, jako v Srbsku a pod.

¹⁰⁴ FRB. II., 222.

¹⁰⁵ Na dvoře před severním průčelím vladislavského sálu byly sice nalezeny některé zdi, avšak dosud zde nemohl býti proveden řádný výzkum. V r. 1931 přišlo se při kanalizačních pracech na kus románské zdi, ležící směrem západovýchodním, bedlivější prozkoumání půdy však musilo býti odloženo na pozdější dobu. Vzhled zdiva

spojovati s knížecím palácem. Proto je nutno jej posunouti až za mělkou rokli pod »zlatou branou« svatovítskou v místa, kde dnes stojí shluk budov zvaných »starým hradem«, t. j. trakt s vladislavským palácem a oběma křídly připojenými k němu na severní straně. Poněvadž však pod vladislavským sálem byl ještě val z opevnění Břetislava I., nutno posunouti knížecí palác 10. a 11. století severněji na dvůr ohraničený křídly »starého paláce«. Dále k severu a blíže k dnešnímu dhoru svatovítské katedrály nemohl již státi knížecí palác, poněvadž v místech dnešní cesty vedly již i staré cesty. Ani písemné zprávy nejsou hojné. Známe jen dvě, ale obě mluví o knížecím paláci jako patrové budově. První je v legendě »Crescente fide«,¹⁹⁶ a druhou zapsal Kosmas¹⁹⁷ při zprávě o nastoupení knížete Břetislava I. na trůn. Kosmova zpráva je rozhodující, aspoň pro druhou polovinu 11. století, kdy palác byl jistě patrový. Legenda »Crescente fide« je sice bavorského původu, ale je známá i její česká verze,¹⁹⁸ takže možno jí přiznati určitou míru průkaznosti, ovšem opět jen pro poslední čtvrt 10. století. Pro Václavovu dobu nemůžeme z těchto zpráv vyvoditi žádné závěry. Ani vý-

ukazoval však až na 12. století.

¹⁹⁶ FRB. I., 184. . . quod quadam die anni circuli volventis conscendens superiorem palatium, suspiciensque per fenestram uni discipulo narravit dicens: videtur mihi hoc atrium maioris Pauli presbyteri quasi desertum esse.

¹⁹⁷ Bretholz, I. c. 78. Post expletis rite funcbriis exequiis accipit Bracizlaum fratrelem et ducit eum ad sedem principalem; et sicut semper in electione ducis faciunt, per superioris aule cancellos decem milia nummorum aut plus per populum spargunt, ne ducem in solio comprimant, sed potius sparsos nummos rapiant.

¹⁹⁸ Pekař, I. c. 38 násl., uvádí dvě možnosti vzájemného poměru bavorské a české recenze této legendy. Buď bavorská recenze brzy po jejím vzniku byla v Čechách opravena a doplněna v českou recenzi, anebo obě recenze se opírají o starší společnou, ale dnes ztracenou předlohu, kterou obě recenze zpracovaly svým způsobem. Tato druhá možnost se zdá Pekařovi pravděpodobnější. K podepření této hypotézy, tuším, mohu přispěti i výsledky výzkumu Pražského hradu. Knížecí palác stál na jižním svahu, takže z jeho přízemí nebylo možno viděti na severní stranu hradu, kam by bylo možno situovati kněžské příbytky a kde — při známé neměnnosti některých poloh právě na III. hradním nádvoří — dosud jsou ve Vikářské ulici a na Jiřském náměstí. Ovšem ve Vikářské ulici je také značný spád hradního vrchu do údolí potoka Brusnice, ale právě v okolí dnešního Jiřského náměstí, tedy v blízkosti knížecího paláce, se rozšiřoval hřbet skály v plateau s poněkud mírnějším spádem k severu než k jihu. Legendista praví úmyslně, že Václav vystoupil do horní síně knížecího paláce a díval se na dům kněze Pavla, ač vypravování — líčení věstecké schopnosti Václavovy — to nijak nevyžaduje. Proto předpokládám, že legendista — ovšem autor původního znění

kopy a nálezy na jiných českých hradech nám neobjasní otázky vzhledu knížecího paláce na Pražském hradě. Píčovy nálezy¹⁰⁰ domnělých zbytků palácových staveb na Libušíně, Budči, Levém Hradci a Vraclavi musíme posuzovati značně skepticky. O stavbách na Libušíně nutno pochybovati, že by pocházely z doby Václavovy, a nejnovější nálezy²⁰⁰ na Levém Hradci posunují hranici vzniku domnělého paláce až do doby pozdního středověku, ne-li ještě dále. Proto nelze rozhodnouti otázku, zda Václavův palác byl ze dřeva či z kamene. Možné je obé, ač pravděpodobnějším by se zdál palác dřevěný, který ovšem také mohl míti patro.²⁰¹

Z Kosmovy zprávy o nastolení knížete Břetislava I. plyne, že knížecí stolec stál v blízkosti kostela sv. Jiří i knížecího paláce, patrně západně od onoho a severně od tohoto,²⁰² čili v místech, kde nyní je závěr choru svatovítské katedrály, nebo poněkud východněji od něho.²⁰³ Knížata česká snad již od 10. století nastupovala formálně ve vládu tím, že byla slavnostně usazena na knížecí stolec,²⁰⁴ který byl z kamene a stál ještě v polovině 12. století, kdy o něm vypravuje kronikář Vincentius,²⁰⁵

— znal Pražský hrad v druhé polovině 10. století a věděl, že knížecí palác stojí na svahu, odkud z přízemí není viděti na kněžská obydlí. Autor bavorské recense pak tohoto vypravování použil beze změny, i když snad neznal Pražského hradu z autopsie.

¹⁰⁰ L. c. 305 násl.

²⁰⁰ Podle zjištění státního archaeologického ústavu v r. 1931.

²⁰¹ *Birnbaum*, Románská Praha, 17, uvádí, že dřevěné hradní paláce domácího typu byly snad jen přízemní. Ovšem připouští i domněnku, že pražský palác mohl býti i z kamene.

²⁰² Viz pozn. 197.

²⁰³ *Tomek*, Místopis III., IV., V., 130, uvádí místo, kde stál knížecí stolec i záhadné »Žiži« mezi nejistými polohami ve hradě Pražském. V Dějepisu města Prahy, I.², 19, klade jej jižně od kostela sv. Víta a západně od paláce. V označení »Žiži« pak se dohaduje jakési památky po bohoslužbách pohanských někdy tam vykonávaných. Srov. i *V. Novotný*, České dějiny, I., I., 692, pozn. 1. *Kalousek*, Stručný přehled dějin hradu Pražského, 2, situuje knížecí stolec mezi knížecí palác a původní malý kostel svatovítský.

²⁰⁴ *Dr. Hermenegild Jireček*, Slovanské právo v Čechách a na Moravě, I. (1863), 194, II. (1864), 90 násl.; *Karel Guth*, Koruna sv. Václava, Friedrichův Sborník, Praha 1931, 104 násl.

²⁰⁵ FRB. II., 412. R. 1142. Dux itaque Wladizlaus firmata predicta civitate fratrem quoque suum Thebaldum in ea cum domna Gertrude, uxore sua, cui maxime in hoc articulo confidebat, cum quibusdam militibus valde bellicosis pro tuenda civitate et principali throno, quodam saxo, quod etiam nunc in medio civitatis est, pro quo non solum nunc, sed etiam ab antiquo multa millia militum bello corruerunt, Prage dimisit.

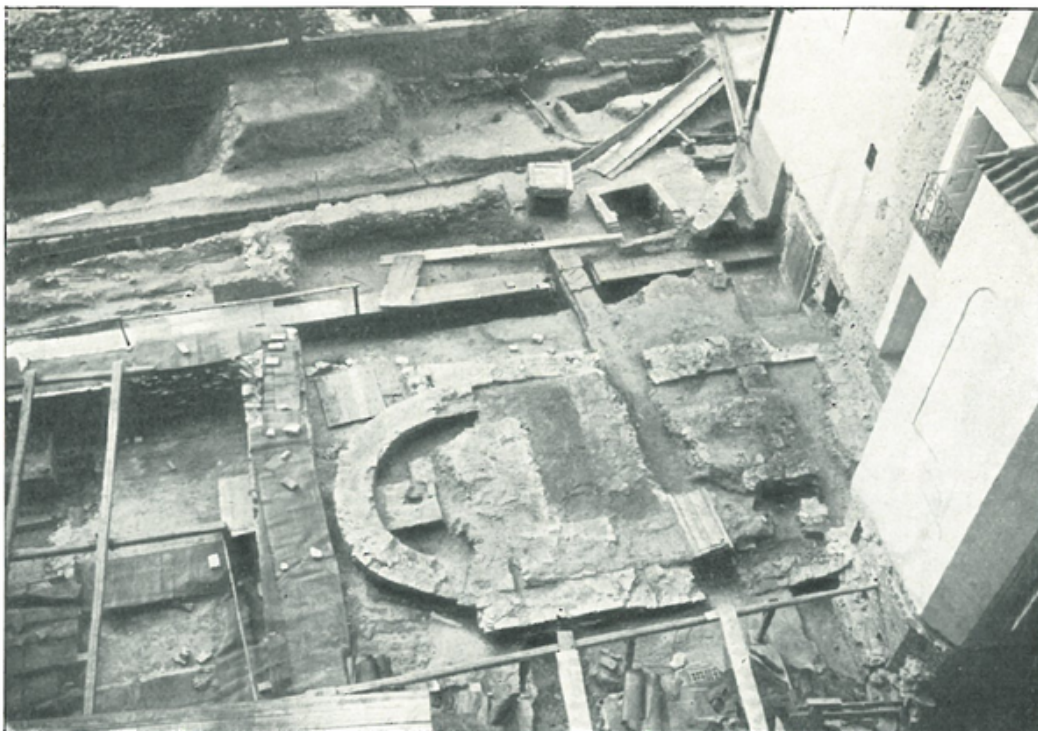
že stál již život mnoha tisíc lidí. Zdá se, že záhadné Kosmovo »Žiži«, jmenované r. 1004 při útěku Poláků z Prahy,²⁰⁶ je totožné s místem, kde stál knížecí trůn. Podle Kosmy i Vincentia bylo »Žiži« i trůn uprostřed hradu, což shoduje se i s naším dohadem.

O obydlích kněží na Pražském hradě v 10. století nemáme téměř žádných zpráv. Zcela ojedinělou zůstává zmínka o domu kněze Pavla v »Crescente fide«, jež mluví o jeho domě na Pražském hradě.²⁰⁷ Lze jistě předpokládati, že v této době i domy kněží byly ze dřeva. Ani o paláci prvních biskupů nevíme nic bližšího. Ani kde stál, ani jaký byl jeho vzhled. V první polovině 11. století pravděpodobně za Břetislava I., v době nového opevňování hradu, postaven byl biskupský palác z kamene²⁰⁸ v místě, kde byl první hřbitov ve hradě, tehdy právě zrušený. Při něm byl postaven jednolodní obdélný kostelík s apsidou a po jeho jižní straně založen nový hřbitov. Vedle knížecího paláce a obydlí kněžstva musily býti na hradě i příbytky ostatního obyvatelstva, svobodného i nesvobodného, vázaného svou službou nebo prací ke knížecímu sídlu. Zprávy se o nich sice nezachovaly, avšak zato byly nalezeny jejich zbytky jednak pod románskou chodbou v blízkosti »zlaté brány« katedrály sv. Víta, t. j. v rokli a na jejím západním svahu, jednak před západním průčelím svatovítské novostavby. Všechny tyto stavby byly roubené z trámů a bylo možno zjistiti dvě až tři vrstvy různých staveb nad sebou. Jižní skupina v rokli se zachovala místy do

²⁰⁶ *Bretholz*, l. c. 64. Mox fidelis cliens iussa facit et ascendens noctu in media urbe eminentiore locum, qui dicitur Zizi . . .

²⁰⁷ Viz pozn. 196. a 198. *Gumpold* (FRB. I., 153 násl.) líčí tuto událost jako sen Václavův, který pak týž vykládal své družině. Z mnohomluvného líčení nelze však seznati, kde stál dům kněze Pavla. Kdežto *Crescente fide* mluví pouze o atriu beze všeho dalšího popisu, připojuje *Gumpold* »quod amoenis et vastis aedium munitur ambitibus«. Italský biskup představoval si kněžské domy v Čechách jako bohatě vyvinuté stavby italské. *Kristián* (*Pekař*, l. c. 97 násl.) opisuje právě tato místa doslova z *Gumpolda*, vsunuje však do textu za větu: »Noctis conticinio forte cuiusdam presbyteri Pauli« vložku »qui sepe memorate beate memorie Ludmile lateri devotus inherens, devotissime obsecundabatur, atrium . . .« Poněvadž pak právě před tím líčí odchod Ludmilin na Tetín, musí vzniknouti představa, že *Kristián* popisuje Pavlův dům na Tetíně.

²⁰⁸ *Karel Fiala*, Bývalý dům biskupův na hradě Pražském. PA. XXXVI., Praha 1924—25, 418 násl. V článku je datování některých částí mylné a rekonstrukce vzhledu úplně vymyšlená.

1.

2.

Pražský hrad.

1. Biskupský palác a zbytky kostelíka sv. Martina. 2. Hrob bojovníka.

1.

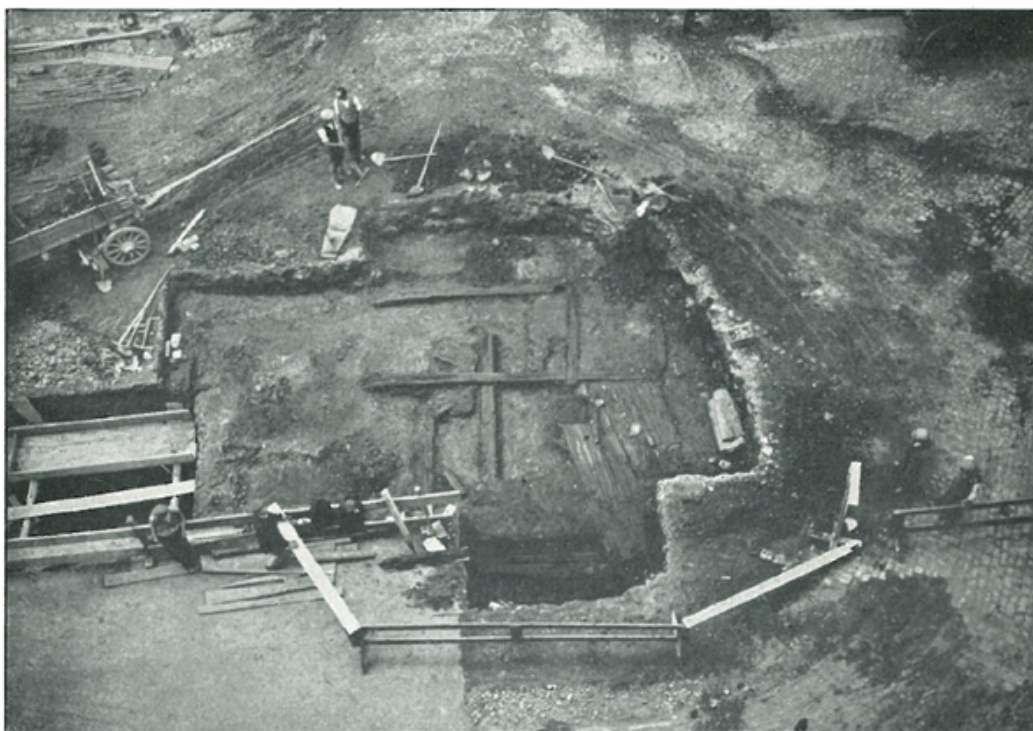
2.

Pražský hrad.

1. Zbytky dřevěné stavby v rokli. 2. Zbytky dřevěné stavby v rokli se zachovanou přepážkou a korytem pro dobytek.

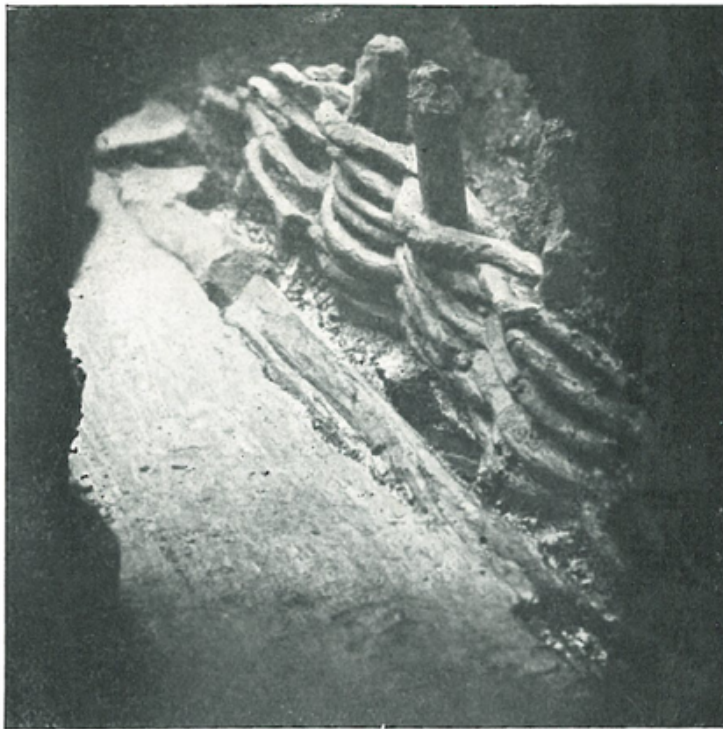

1.

2.

Pražský hrad.
Zbytky dřevěných staveb před západním průčelím kostela sv. Víta.

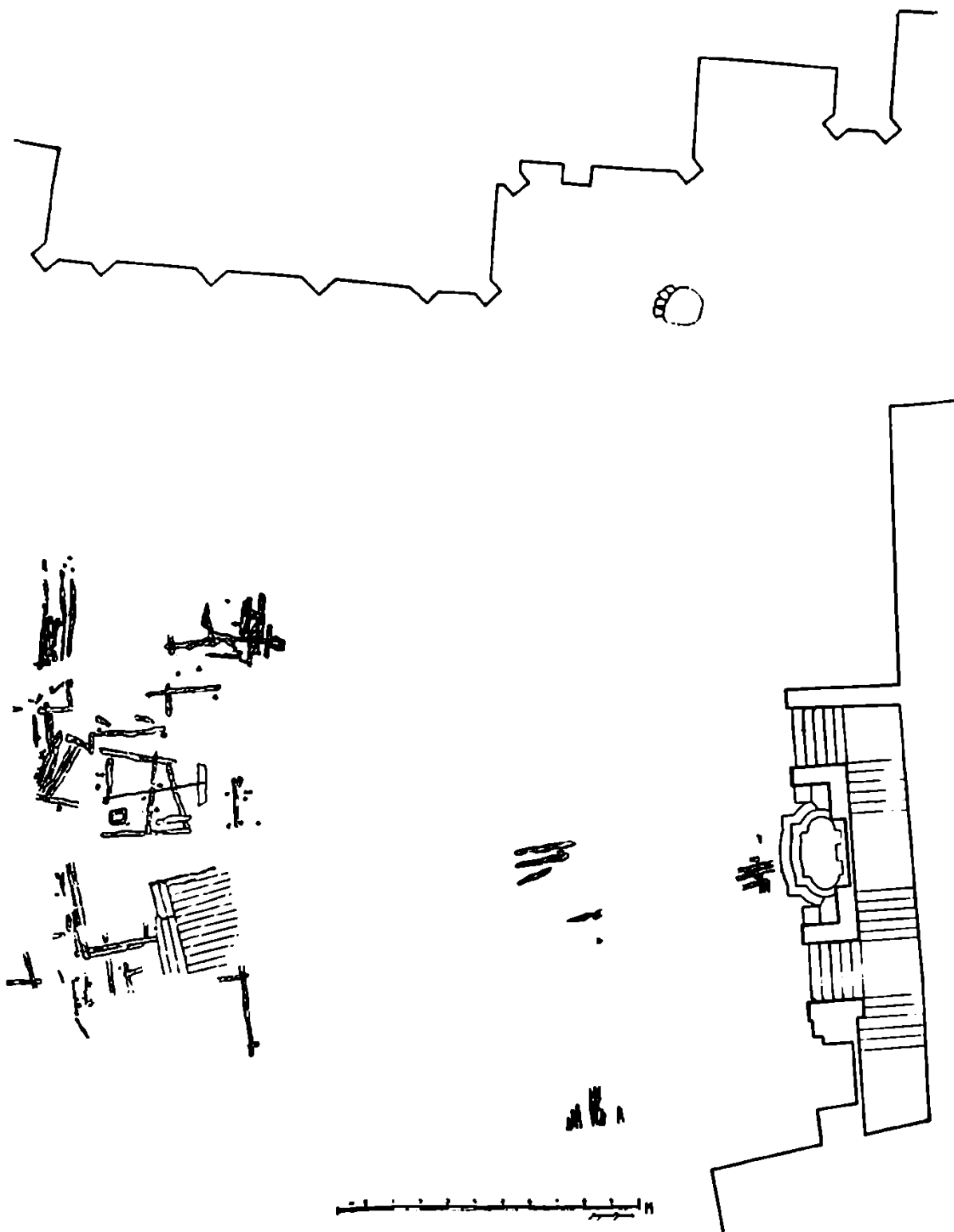
1.

2.

Pražský hrad.

1. Plot z větví. 2. Cisterna pod svatováclavskou kaplí.

Obr. 107. Pražský hrad. Skupina dřevěných staveb v rokli, zbytky dřev ztužujících val a cisterna.

větší výšky a blátivý zásyp konservoval dřevo tak, že po vyjmutí ze země mohly býti vhodnou konservací zachovány. U dřevěné stavby, ležící pod západní zdí románské chodby, spojující románskou basiliku sv. Víta s kostelíkem neznámého zasvěcení, zachovalo se z jedné stěny pět trámů nad sebou ležících, takže bylo možno zjistiti i techniku těchto staveb. Blátivý terén, klesající v tomto místě k jihu, se v severní části odkopal až na rostlý, žlutý jíl, načež byl v místě západní stěny dřevěné chalupy vykopán průkop asi 50 *cm* široký i hluboký a vykopaný jíl se vyhodil za jihozápadní roh stavby, kde terén byl nejnižší. Do průkopu byl uložen bez jakéhokoliv podkladu nejspodnější trám, vlastně kmen zaoblený, 19,5 *cm* široký a 18,5 *cm* vysoký, jehož vršek byl vysekán v mírný výžlabek. U jižního konce byl ve vzdálenosti 19 *cm* shora vytesán zářez pro západní konec nejspodnějšího trámu jižní stěny. Ten byl 18 *cm* široký a 19 *cm* vysoký a přečínal o 38 *cm* k západu. Druhý trám západní stěny, 22 *cm* široký a 14 *cm* vysoký s mělkým výžlabkem na povrchu, měl ve vzdálenosti 18 *cm* od jižního konce zářez pro druhý trám jižní stěny, který byl 23 *cm* široký a 10 *cm* vysoký, s podélnými výžlabky nahoře i vespod. Třetí trám západní stěny bylo prkno 14 *cm* široké a 7 *cm* vysoké, značně zetlelé a bez zářezů. Čtvrtý trám západní stěny byl kmen kruhového průřezu o průměru 15 *cm*, s podélným výžlabkem na povrchu. Jeho severní konec nemohl býti zjištěn, poněvadž zabíhal do stěny vykopané sondy.²⁰⁹ Měl však u severní stěny sondy příčný zářez, do kterého byl vložen nespodnější trám severní stěny. Ten byl 19 *cm* široký a 14 *cm* vysoký, s podélným výžlabkem na povrchu. Pátý trám západní stěny, 19 *cm* široký a 13 *cm* vysoký, měl na povrchu podélný výžlabek. Také jeho severní konec nebyl sice zjištěn, avšak u severní stěny měl opět příčný zářez. Do něho zapadal druhý trám severní stěny. Byl vespod poněkud osekán do plochy a svrchu měl výžlabek. Byl 21 *cm* široký a 19 *cm* vysoký. Při severozápadním konci byl v tomto trámu vysekán zářez s volným klínem pro šestý trám západní stěny, který se však již nezachoval. Pátý a čtvrtý trám západní stěny byl u jižního konce — ve vzdálenosti 2,13 *m* od zářezů na sever-

²⁰⁹ Jižní skupina dřevěných budov v blízkosti »zlaté brány« svatovítské byla nalezena v r. 1928 při kopání velkých sond pro základy kanalizační štol, vedoucí souběžně s jižní stranou chrámu sv. Víta. Průkop nemohl býti příliš rozšiřován přes rozměr stoly

ním konci — proražen shora kolíkem téměř čtvercového průřezu velikosti $7\text{ cm} \times 8\text{ cm}$. Kolík vyčníval 22 cm nad pátým trámem. Nejspodnější trámy byly po stranách zachyceny třemi kolíky kruhového průřezu, zaraženými přímo do země. Ve vnějším východním koutu mezi nejspodnějšími trámy jižní i západní stěny byl při trámu jižní stěny zaražen kolík 6 cm silný a 25 cm vysoký. U severní strany téhož trámu byl zaražen další kolík 7 cm silný a 46 cm dlouhý. Ve vnějším rohu mezi severní a západní stěnou, kde trám severní stěny přečínal o 18 cm , byl zaražen kůl 11 cm silný a 61 cm dlouhý. Mezi trámy ve výžlabcích i po stranách bylo nalezeno utěsnění z mechu. (Obr. 102 B, 107 a tab. XXXVII., 1.)

V této dřevěné budově, jejíž velikost nebylo možno přesně zjistiti, ale soudě podle západní stěny, měla nejméně přes 5 m^2 plochy a možná i více, byla podlaha zprvu pouze z rostlého jílu. Během doby však na ní narůstalo bláto, třísky a popel až do výšky asi 15 cm . Povrch její byl ušlapaný a černý od popele. Budova byla v době nové fortifikace hradu za Břetislava I. stržena. Nikde nebyla nalezena ani nejmenší stopa požáru.

Východně a severovýchodně byly nalezeny zbytky dalších dřevěných budov. Z nich nejzajímavější byla budova východně od výše popsané dřevěné budovy. Zdá se, že jsou to zbytky dvou dřevěných budov ležících nad sebou. Rozměry její jsou poněkud větší než budovy ležící západně od ní. Střed místnosti je rozdělen dřevěnou přepážkou, připevněnou od západu k východu, a v jihozápadním rohu jižní poloviny bylo nalezeno v zemi vykopané a prkny vyložené lichoběžníkové koryto pro krmení dobytka, pravděpodobně vepřového.²¹⁰ (Obr. 107 a tab. XXXVII., 2.) Jižně od této stavby nalezeny stopy dalších staveb pod románskou chodbou. U jedné z nich na východní straně byla půda pokryta prkny, z nichž jedenáct leželo směrem západovýchodním, kdežto pět bylo položeno od severu k jihu. Na severní straně bylo vedle prken zřízeno nízké zábradlí z větví propletených mezi dřevěnými kolíky, vysokými až 40 cm . (Obr. 107 a tab. XXXIX., 1.)

a proto nebylo možno zjistiti některé detaily dřevěných staveb, pokud přesahovaly šířku průkopu.

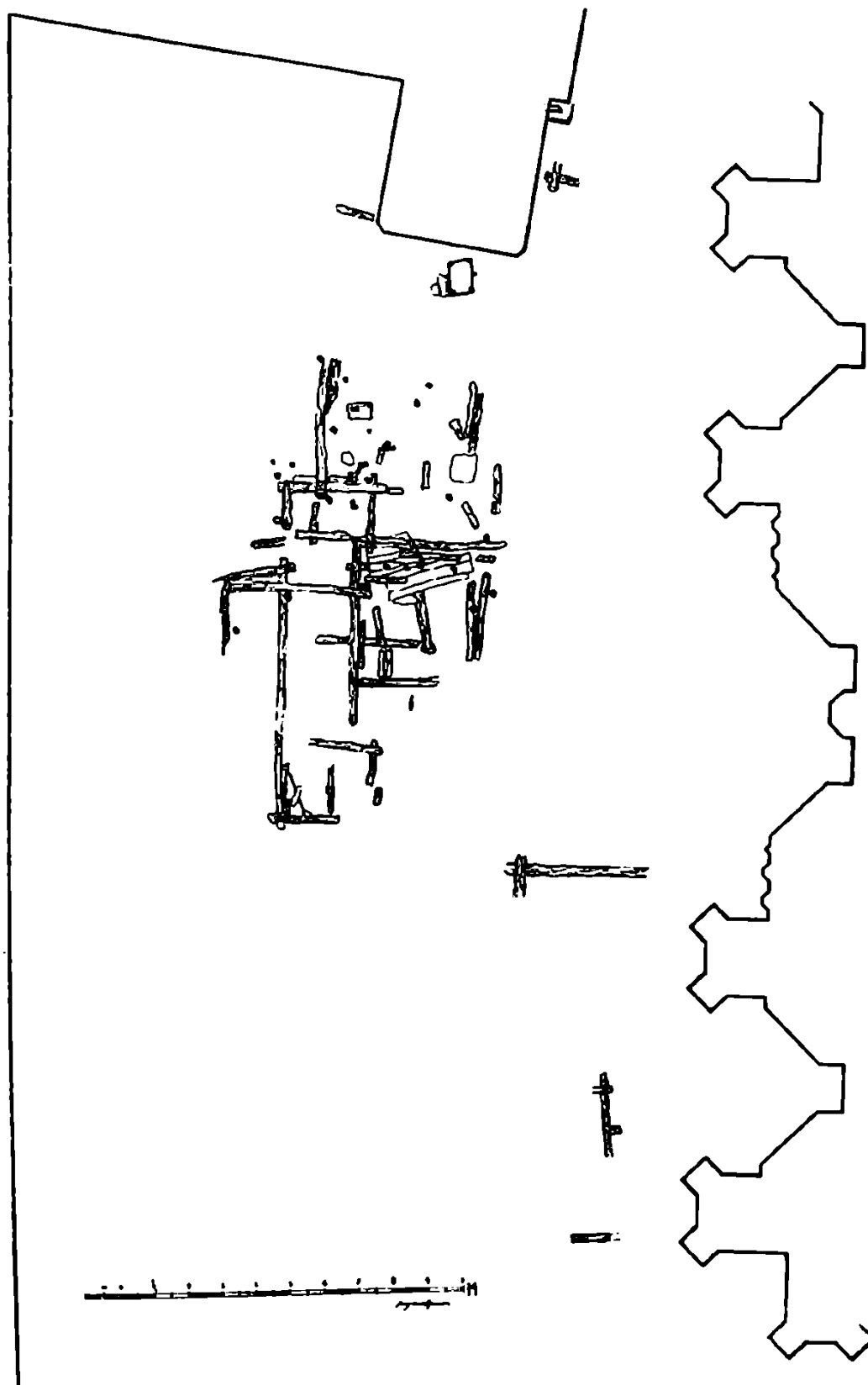
²¹⁰ Tyto zbytky jsou zachovány ve výkopech pod dlažbou III. nádvoří.

Druhá skupina dřevěných staveb byla nalezena v r. 1929—1932 před západním průčelím novostavby chrámu sv. Víta. Zde ležely zbylé trámy roubených budov vždy jen po jednom, ovšem ze dvou až tří budov, jež tu postupně za sebou vznikaly. I zde nalezena byla tři kořyta pro vepřový dobytek. Poněvadž vše leželo mělce pod starou dlažbou nádvoří, bylo dřevo značně zetlelé. (Obr. 102 A, 108 a tab. XXXVIII.)

Tato skupina dřevěných budov, jakož i skupina jižní zmizela ve stejné době. Terminus ante quem je provádění nové fortifikace hradu za Břetislava I. asi ve 40tých letech 11. století. Západní skupina musila ustoupiti zvětšenému a rozšířenému valu, právě tak jako jižní skupina zmizela při částečném tehdejší zasypaní rokle. Terminus post quem jejich vzniku nelze tak přesně stanovit, avšak soudě podle nálezů, byly tyto skupiny budov založeny brzy po vzniku Pražského hradu a jistě stály již v 10. století a pravděpodobně již v době Václavově.

K hospodářským zařízením raného středověku patřila i studánka nebo spíše cisterna na vodu, nalezená v r. 1928 pod základy t. ř. tresoru u kaple svatováclavské.²¹¹ Byla to ovální prohlubenina, vykopaná ve skále, velikosti 160 cm × 140 cm, se dnem vydutým. Horní okraj byl ob-

²¹¹ V r. 1911 nalezl arch. K. Hilbert u jižní vnější stěny svatováclavské kaple v zemi zaklenutý sklep obdélníkového půdorysu, rozšiřujícího se u východního konce. Celý prostor je zaklenut valenou klenbou půlkruhovou. V severozápadním koutu rozšířené prostory jsou kamenné schody vedoucí do sklepa. V jižní silné zdi jsou vybrány čtvercové kapsy s větráky ve stropu, západní konec místnosti je pak zazděn, až na čtyřhranný otvor vedoucí do velké kapsy bez větráku. Otvor této kapsy byl kdysi zazděn. Sklepení je vyzděno z velkých kvádrů opukových i z jiného materiálu, v němž je zazděn kus profilovaného gotického ostění z opuky a kus dřívku sloupku z bílého pískovce. Sklep byl pokládán za tresor vystavěný ve 14. století při stavbě svatováclavské kaple. Při výzkumu v r. 1925 jsem zjistil, že sklep mohl vzniknouti nejdříve v 16. nebo snad počátkem 17. století. Cesta 14. století šla podle kostela sv. Víta mnohem níže, a teprve po regulaci nádvoří za Ferdinanda I. bylo niveau zvýšeno a sklep byl stavěn do této úrovně. Ve 14. století byl by vyčníval ze země, což je vyloučeno jak způsobem zdění jeho jižní stěny, tak i zasypaním, kterými byla vyplněna mezera mezi stěnou vykopané jámy pro stavbu a mezi jižní zdi sklepa. Poněvadž pak není známo, kde byly uloženy v 30leté válce české korunovační klenoty, vyslovoval jsem ihned po novém odkrytí sklepa v r. 1925 hypotézu, že byly uloženy v tomto sklepe a pravděpodobně zazděny ve schránce v západní zdi. Tuto mou hypotézu podepřel J. Morávek svým článkem Český archiv korunní na hradě Pražském, Friedrichův Sborník, Praha 1931, 270 násl.

Obr. 108. Pražský hrad. Skupina dřevěných staveb před západním průčelím chrámu sv. Víta.

ložen zídka z opukových placáků kladených na hlínu, z nichž se zachovala asi čtvrtina na severozápadní straně. Obezdvíčka byla zachována ve výšce 71 *cm*. Celková hloubka cisterny od horního okraje obezdívky až do nejhlubšího místa ve středu dna činila 263 *cm*, čili dno mělo kotu 251:36. Poněvadž terén 12. století již zakrýval cisternu, nutno klásti její vznik do 11. století, ač její existence není vyloučena ani v 10. století. (Obr. 107 a tab. XXXIX., 2.)

Jaký byl celkový vzhled Pražského hradu v 10. a 11. století? Dnes můžeme si jej načrtnouti již se značnou pravděpodobností. Při pohledu se všech stran byl značně menší i nižší. Neměl ani klidného pásu palácových staveb k jihu, ani na severu malebné směsi budov, někde ještě rázu pozdějšího středověku a neměl ani žádných vertikál věží ať kostelních ať hradebních. Zprvu byl to jen skalní vrch, užší než dnes, obtočený v části III. nádvoří a okolí kláštera sv. Jiří poměrně jednoduchým hliněným valem, který snad ani na západě neměl příkopu. Za opevněním byly jen dřevěné roubené budovy všeho druhu. Ze dřeva byl kostel P. Marie, stejně jako palác knížecí a ostatní příbytky a hospodářská stavení. Na západ od vlastního hradu, v místech I. a II. nádvoří a snad i dnešního Hradčanského náměstí, bylo asi předhradí s obydlími řemeslníků a otroků, pravděpodobně také ohrazené valovým opevněním. Do vnitřního hradu se vstupovalo branou v jihozápadním rohu opevnění, odkud vedla cesta dlážděná kameny k severovýchodu. Hned za branou zůstal po levé ruce vršek se hřbitovem. Od něho na sever i na jihovýchod byly dřevěné chalupy. Cesta pokračovala k východu, sestupovala do mělké rokle, aby opět stoupala dále mezi knížecím palácem a snad i kostelem P. Marie vpravo a pahrbkem, na němž byl knížecí stolec, vlevo. Pokračovala pak dále na východ až k východní, malé brance, vedoucí na srázný Opyš.

Tento vzhled hradu zůstal celkem nezměněn až do druhého desetiletí 10. století. Jen na hřbitově u jihozápadní brány vyrostla mohyla nad hrobem neznámého bojovníka. Teprve za Vratislava I. a patrně ke konci jeho vlády se zvedla nedaleko východní branky malá budova kostela zasvěceného sv. Jiří, pravděpodobně první kamenná stavba v Čechách, vystavěná jistě cizím stavitelem i řemeslníky povolanými asi ze sousedních Bavor.

Ani tato stavba nevytvořila však dominanty v siluetě Pražského hradu. Tou se stala teprve rotunda sv. Víta. Pro ni vybral si Václav místo posunuté poměrně na západ až k proláclině, kterou příčná rokle přerušovala hřeben hradního vrchu. Nová dominanta nebyla vertikálou, naopak svou značnou šíří, zvětšenou téměř se všech stran viditelnými apsidami, příčně položenými, budila dojem hmotné stavby, při níž převládala horizontála. Nevíme, kdy byla zbořena západní apside rotundy, ani jaký byl vzhled nové přístavby, avšak lze si snadno představit změnu ve vzhledu stavby Václavovy. Symetrická vyváženost její hmoty byla porušena jak ve výškách, tak i v plastice. Do krouživého pohybu obrysu tvrdě zapadla pravděpodobně pravoúhlá přístavba s rovnými plochami zdí a pravidelný zdvih a klad stupňového obrysu apsid a lodi rotundy byl rozrušen odlišnými výškovými proporcemi západní přístavby.

Další změny do výstavby Pražského hradu přineslo teprve založení pražského biskupství a prvního kláštera na české půdě. Bylo třeba zvláštního obydlí pro biskupa i pro zvětšený počet hradního duchovenstva a bylo třeba i stavby nového kláštera založeného u kostela sv. Jiří. Zprvu znamenalo to jen větší zastavění plochy hradního vrchu, aniž bychom musili předpokládati, že ihned byly stavěny tyto budovy z kamene. Ovšem již v době Vojtěchově bylo by možno očekávat stavbu kamenného paláce biskupského. Totéž lze předpokládati i při klášteře sv. Jiří a je pravděpodobné, že i kostel sv. Jiří byl snad tehdy přestavěn. Možno-li uvažovati o kamenné stavbě biskupského paláce a kláštera svatojiřského, pak nutno předpokládati, že i kníže vystavěl si knížecí palác, jestli dosud takový nestál na Pražském hradě. Zdá se tomu nasvědčovati i známá zpráva Ibrâhîma ibn Ja'qûba, která dříve byla kladena k roku 965, kdežto nejnověji k roku 973.²¹² Podle ní byla Praha, největší tržiště slovanských zemí, vystavěna z kamene a vápna. Zpráva byla přijímána bez jakýchkoliv námitek. Pochybnosti vyslovili teprve Braniš a po něm Birnbaum. Dnes ovšem nutno posuzovati průkaznost Ibrâhîmovu ještě opatrněji, poněvadž víme, že zděné hradby vznikly až 1135 a ani zdi stavěné z opuky na hlínu nebyly součástí opev-

²¹² Viz *V. Novotný*, l. c. 570 násl., kde uvedena i příslušná literatura. Nové datování přinesl *G. Jacob*, l. c. 3 násl.

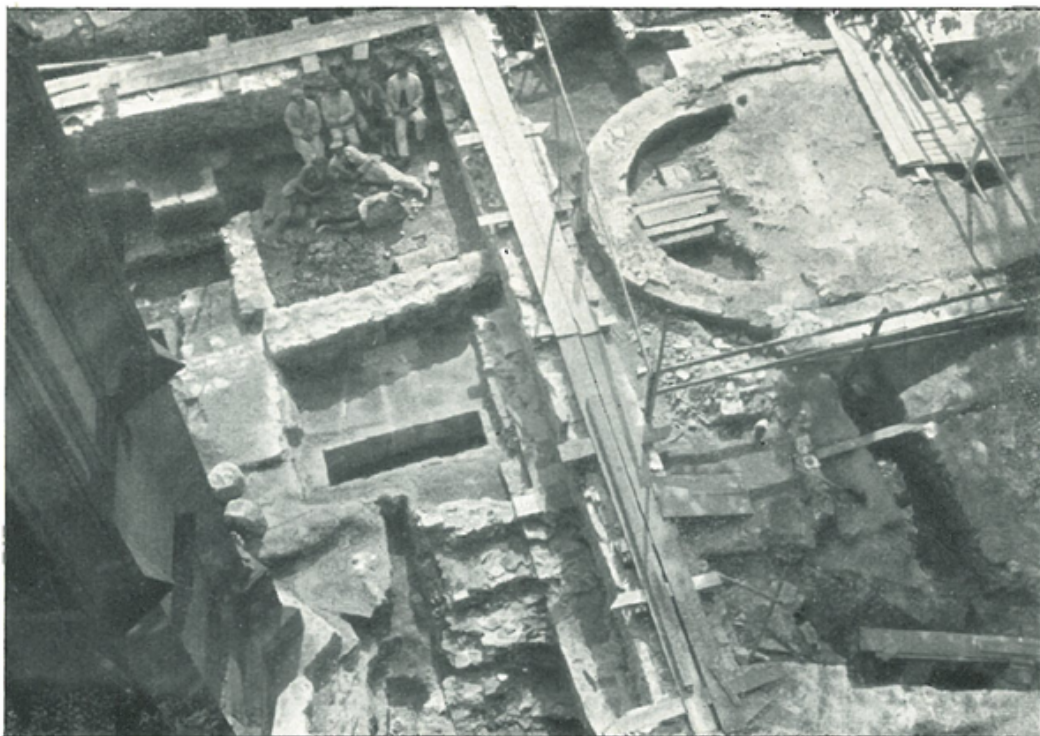
nění Pražského hradu za Boleslavů. Ovšem zpráva Ibrâhîmova se zachovala v prameni o 100 let mladším u Abû'Obaid 'Abdallâha al-Bekrî-ho, který zemřel r. 1094. Není zde tudíž vyloučena změna nebo doplněk původního líčení Ibrâhîmova, a naopak připustíme-li ji, pak mohli bychom zprávu jeho přijmouti jako odpovídající vzhledu Pražského hradu v druhé polovině 11. století. Ovšem i tehdy opevnění bylo pouze na hlínu, avšak vysoká plentovaná stěna na hliněném valu mohla vzbuditi dojem zdi na vápno.

První velká změna ve vzhledu Pražského hradu se stala teprve kolem poloviny 11. století. Opevnění staré půl druhého sta let nevyhovovalo současným potřebám a proto zřízeno nové, značně složitě valové opevnění. Při tom se půdorysně hrad změnil, poněvadž nejvyšší val s plentovanou zdí opukovou byl posunut dovnitř hradu. Těmto úpravám padly za obět obě skupiny dřevěných staveb na západní i jižní straně. Tehdy provedena i první terénová úprava hradu. Tehdy také asi byl zrušen hřbitov u jihozápadní brány a tím i částečně odkopán vrchol pahorku, kde postaven biskupský palác a při něm malý románský kostelík sv. Martina. Těmito úpravami změnila se i silueta hradu. Valové opevnění dodalo hradnímu vrchu na mohutnosti i výšce a na jeho hřbetu vznikaly kamenné stavby kostelů, kláštera i obydlí biskupova. Osou celého pohledu zůstal i nadále svým umístěním kostel sv. Víta. Jeho dominující postavení bylo ještě více zdůrazněno stavbou románské basiliky v druhé polovině 11. století. (Obr. 102 G, 106 a tab. XL., 1.) Když se Spytihněv II. rozhodl nahraditi nedostačující již svou velikostí rotundu sv. Víta novým biskupským chrámem, nehledal ani vzoru ani stavitele příliš daleko. Blízké jižní Německo dodalo mu typ

¹ *Vajs* I. c. 15 (text vostokovský): Poslal pak (jej) Vratislav na Budeč i začal se pacholík učiti písmu latinskému a naučil se (mu) dobře. Text minejní (I. c. 21.) má téměř doslovné znění. Text chorvatsko-hlaholský této zprávy nemá.

² FRB. I. 183: Cuius filius maior beatus Uendezlavus dei instinctu ab ineunte aetate semper desiderabat discere litteras, et optans pater eius desiderium animi ipsius perficere, misit eum in civitatem nuncupatam Budceam, ut ibi disceret psalterium a quodam presbytero nomine Uenno.

³ FRB. I. 149: Qui vero mirae claritatis ac amandae indolis, dum floridam iuventutis aetatem primum attigisset, patre adhuc vivo, ad litterarum disponi exercitia desiderans, paternumque crebro flagitamine deflectens animum, eius transmissu in ciuitate Budec litteris addiscendis est positus.

1.

2.

Pražský hrad.

- 1. Jižní rameno západní příčné lodi románské basiliky sv. Víta s knížecími hroby. 2. Hradba Soběslava I.**

1.

2.

Budeč.

1. Rotunda sv. Petra a Pavla a ohradní zeď hřbitova stojící na valu vnitřního hradu. 2. Vnější val na západní straně hradiště.

románské basiliky s dvěma chory a dvěma věžemi u západní příčné lodi. Velikost stavby vynutilo si i její protažení přes mělkou část rokle až těsně k biskupskému paláci. A tehdy po prvé dostala silueta hradu ostře se rýsující vysoké věže kostela, odrážející se bílou barvou opuky od modrého nebe. Nová katedrála sv. Víta byla sice příliš cizorodým motivem v hradě s valovým opevněním, avšak k úplné změně hradu, zvláště k stavbě nových zděných hradeb (tab. XL., 2.) a s nimi spojeného knížecího paláce došlo teprve za Soběslava I. a jeho nástupců.

II.

Budeč.

První zmínky o Budči najdeme ve svatováclavských legendách. Ze staroslovanských oba ruské texty¹ praví, že mladý Václav byl poslán otcem Vratislavem na Budeč, aby se tam učil písmu latinskému. Z latinských legend 10. století zmiňují se o tom *Crescente fide*,² Gumpold,³ Kristián⁴ a legenda Nikolského.⁵ Kostel sv. Petra na Budči jmenuje pouze Kristián.⁶ Proložní legenda o sv. Václavu pak uvádí, že Václav vyhnal svou matku na Budeč.⁷ Ze zpráv těchto lze pouze usuzovati, že v 10. století byl Budeč velkým hradem, kde v době mládí Václavova byl latinský kněz, kdežto v Praze pravděpodobně převládala bohoslužba slovanská.

Hradiště na Budči se zachovalo dodnes nezastavěné a proto si můžeme dosti dobře vyvolati jeho obraz. (Obr. 109.) Má tvar trojúhelníku se zaoblenými stranami. Západní strana souvisí s náhorní plání, kdežto

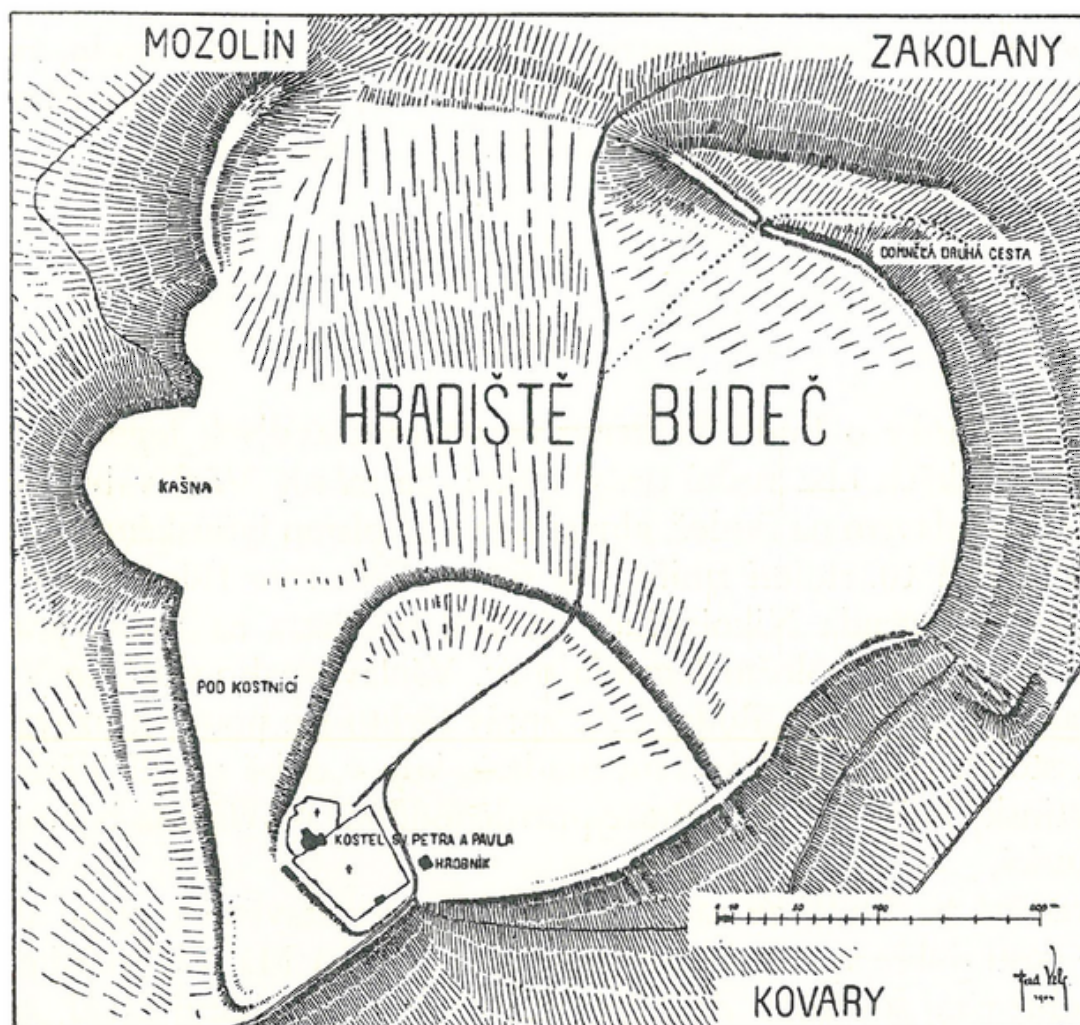
¹ *Pekař*, l. c. 96: *Filium vero suum etatis precuntis Wenceslaum estuantis animi in lege divina litteris imbuendum tradiderat in civitatem, que Budec nuncupatur, ubi ab antecedente fratre suo Spigitneo in honore principis apostolorum beati Petri consecrata inerat et inest ecclesia.*

² *Vajs* l. c. 90: ... a byl od něho poslán do města zvaného Budeč, ke knězi jménem Učený, jemuž byl svěřen, aby jej vycvičil v písmech.

³ Viz pozn. 4. *Crescente fide*, Gumpold a Nikolského legenda vypravuje, že Spytihněv založil kostel ke cti knížete apoštolů Petra — Gumpold nemá jména sv. Petra — avšak neudávají, kde kostel stojí.

⁷ *Vajs* l. c. 66: I vyhnal matku svou na Budeč. Ostatní legendy, pokud líčí tento čin Václavův, mluví jen o vypovězení.

na ostatních stranách spadá mírněji nebo prudčeji do údolí. Nejprudčí je svah nad Kováry. Na jižní straně až u samého svahu a blízko jihozápadního rohu hradiště je valem opevněné vnitřní hradiště tvaru nepravidelného lichoběžníku. Obvod vnějšího valu měří 1770 *m*, vnitř-

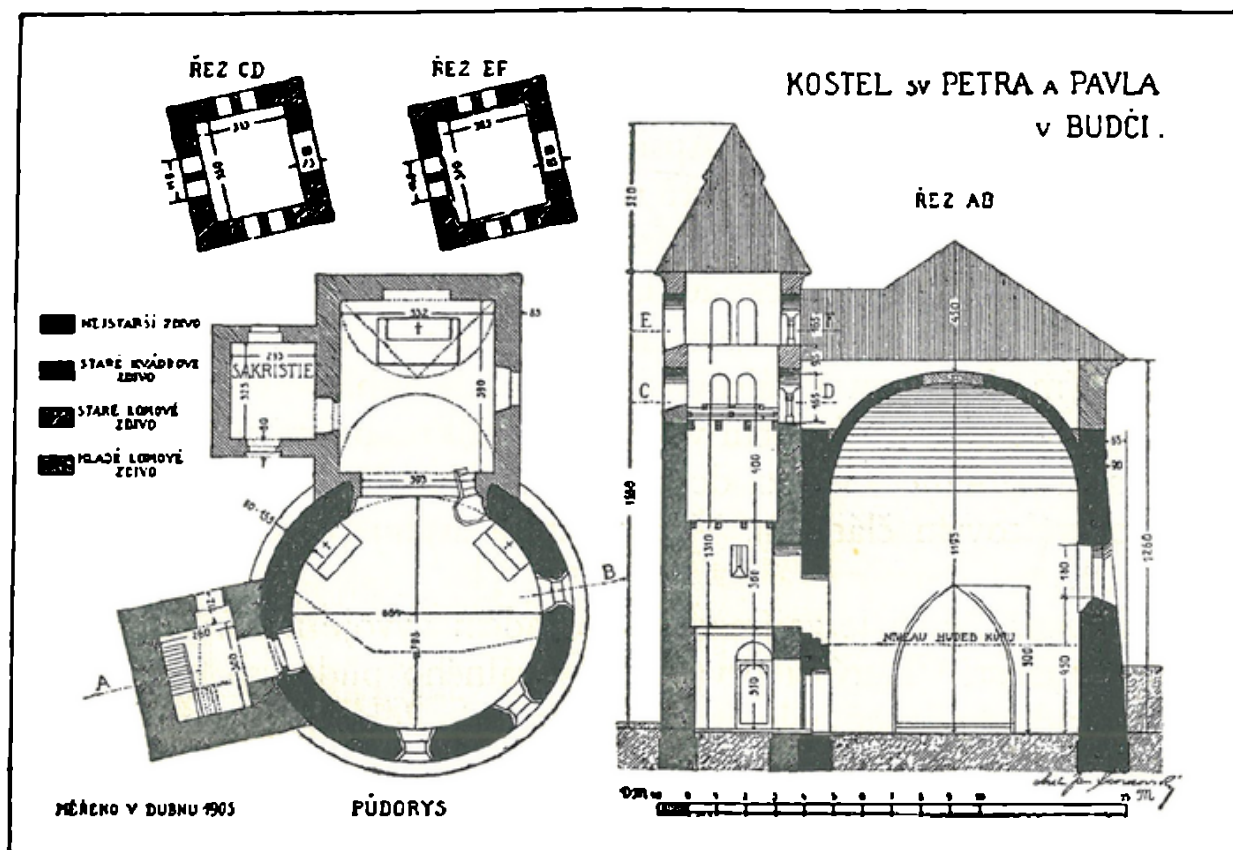
Obr. 109. Budeč (Velc.)

ního 710 *m*.⁸ Vocelovy míry se s Velcovým měřením částečně rozcházejí.⁹ V době Vocelově byl zachován téměř úplně jak vnější tak i vnitřní val, ovšem již tehdy se začínalo s jejich rozvážením. Dnes vnější val zmizel až na nepatrné stopy. Výšku vnitřního valu udává na 1'89 *m* až

⁸ *Ferdinand Velc*, *Hradiště Budečské. Budeč a okolí*, vydáno péčí Společnosti přátel starosl. Budče v Zakolanech 1905, 27. násl.

⁹ *J. E. Vocol*, *Pravěk země České*, Praha 1868, 407 násl.

504 m. Vnější val byl místy ještě vyšší. Cesta na hradiště vedla od severu od Zakolan — vede tudy dosud — a druhá snad šla po východní straně od Kovár. Val byl pěchován z hlíny vodorovně nasypávané a místy prokládané opukou.¹⁰ Píč však našel ve zbytku vnějšího valu

Obr. 110. Budeč. Rotunda sv. Petra a Pavla. Půdorys a řezy. (Herain.)

kusy dřev o průměru 10—15 cm, většinou shořelých, a kámen kladený na sucho na jižní straně vnitřního hradu, jakož i v předním valu před hřbitovem. (Tab. XLI., 2.)¹¹ O příkopu před valem mluví pouze Píč. Poměrně dobře zachovalo se vnitřní hradiště. Z jeho valového opevnění udržela se hlavně západní část, na jehož hřebenu, byť i značně sníženém, stojí ohradní zeď hřbitova u rotundy sv. Petra a Pavla.¹² (Tab. XLI., 1.) Tento kostel byl pokládán za jediného svědka dob, kdy

¹⁰ Vocel, I. c. 409.

¹¹ L. c. III. 1., 222 násl., 259.

¹² V legendách mluví se vždy jen o kostelu sv. Petra. Teprve Václav Hájek z Libo-

mladý Václav se učil na Budči pěti latinské žalmy.¹³ Hlavním dokladem stáří byly zprávy legend. Kostel vystavěný v západním cípu vnitřního hradiště, přímo u jeho valu, je ovšem na první pohled shlukem staveb z různých dob. Lod' oválného půdorysu, měřící od východu k západu 7·98 *m* a od jihu k severu 8·64 *m*, je do středu kupolové klenby vysoká 11·95 *m*. Nápadné je vnější zešíkmení zdiva pláště lodi, jež ve výši klenby činí 65 *cm*. Jihozápadní strana je prolomena třemi vysokými a půlkruhem zaklenutými okny. Apsida rotundy se nezachovala, protože byla v druhé polovině 17. století nahrazena obdélníkovou presbytář, kterou postavil Bernard hrabě Martinic.¹⁴ Hranolová věž, přistavěná na jihozápadní straně eliptické lodi, má ve dvou patrech vždy na každé straně dvě sdružená, půlkruhem zaklenutá okna, dělená románským pískovcovým sloupkem s válcovou patkou a krychlovou hlavicí, jejíž strany jsou ozdobeny v kameni vybranými půlkruhovými plochami. Na hlavicí sedí náběžník nesoucí desku; přechod náběžníku v desku je zesílen poloválcovým článkem. Věž nezapírá svého pozdějšího vzniku. (Obr. 110.)

Rotunda na Budči je zajímavým dokladem vývoje názorů historiků umění. Grueber,¹⁵ který si první všiml oválného půdorysu lodi, kladl vznik rotundy do druhé poloviny 11. století, do doby Vratislava II. Věž pokládal za mladší a triumfální oblouk za raně gotický. Baum se domníval, že rotunda byla původně bez apsidy a že triumfální oblouk byl prolomen teprve snad na začátku 13. století. Zprvu tvrdil,¹⁶ že rotunda byla obnovena v letech 1178—80, později¹⁷ však již mluvil o vzniku

žan, Kronika Česká, Praha 1541, list LXIV v. po prvé uvádí zasvěcení kostela sv. Petru a Pavlu.

¹³ Dr. Zdeněk Nejedlý, *Pěvecká škola v Budči. Budeč a okolí*, 47 násl.

¹⁴ Jan Beckovský, *Poselkyně starých příběhův českých*, Praha 1700, 133: na tom místě, kde někdy město Budeč stálo, nic jiného se nenalézá, toliko dva kostelíčkové, jeden svatých apoštolův Petra a Pavla velmi starý, a druhý nedaleko od prvního jménem P. Marie založený. Kostelíček svatých apoštolův jest do okrouhlosti stavěný a obsahuje v sobě jeho dlouhost čtrnácte kročejův, i také tolik šířkost jeho. K tomu okrouhlému kostelíčku pan Bernard hrabě z Martinic dal jeden díl přistavěti, jehož délka jest 10 kročejův, šířka pak má 9 kročejův.

¹⁵ L. c. 66.

¹⁶ Jak píše historii českého umění. PAM. IX. 376.

¹⁷ Budeč, PAM. X., 6 násl. Ve svém zásadním odporu proti Grueberovi popřel

věže ve 12. století. Správný byl Baumův postřeh, že věnec zdiva nad klenbou, 2·20 *m* vysoký, je pozdější než klenba lodi. Neuwirth¹⁸ mluví jen o věži z 12. století, kdy připojena k starší rotundě. Braniš¹⁹ datuje vznik lodi kolem r. 900. Lehnerovi,²⁰ který nepochyboval o Spytihněvově stavbě, byla věž o »něco« pozdější. Důkazem byl mu hlavně jednoduchý tvar válcové patky sloupku v oknech věže. Ani jinak důkladně psaný článek Herainův²¹ se neliší v celku od starších názorů. I podle něho k Spytihněvově rotundě byla ve 12. století přistavěna věž a v první polovině 13. století proveden dnešní triumfální oblouk. Dobře usuzuje, že asi k r. 1663 padá přístavba dnešní presbytáře a zvětšení oken v lodi. Do doby kolem r. 1775 klade zvýšení horního věnce zdiva nad klenbou a poukazuje na zbytky malty na zdi věže, tvrdí, že dříve střecha měla římsu o 2 *m* níže. Věří, že na lodi byla lucerna, která byla snesena buď v r. 1663 nebo 1775. Vnější zešíkmení zdiva lodi pokládá za pokus o získání lepšího opěrného systému pro klenbu rotundy již při stavbě Spytihněvově. Předpokládal, že klenba, která měla ve středu pod lucernou otvor,²² byla kryta střechou z kamenných desek, ležících přímo na klenbě. Přibližně stejně datuje jednotlivé části kostela i Dr. A. Podlaha.²³

Vyslovil jsem již dříve hypotézu,²⁴ že rotunda neměla původně klenby, nýbrž pouze rovný strop dřevěný. Zaklenuta byla teprve za oprav, prováděných Bernardem Martinicem na začátku druhé poloviny 17. století, kdy vznikl i hrotitý triumfální oblouk. Aby pak zeď lodi snesla tlak klenby — síla zdi je pouze asi 90 *cm* — byla zevně kolem

i eliptičnost lodi.

¹⁸ L. c. 141.

¹⁹ Dějiny středověkého umění v Čechách, Praha 1892, I. 2.

²⁰ Method XVI, 1896, 4—7; Dějiny I. 1., 176.

²¹ Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči. Budeč a okolí, 60 násl.

²² Svádělo ho k tomu asi sploštění klenby v jejím středu; zapomněl ovšem, že kamenná krytina nebyla by zmizela beze stopy, jak vidíme na př. na velké apsidě kostela sv. Jiří na Pražském hradě — který sám uvádí — a dále na rotundě sv. Longina v Praze a v Kostelci u Křížků.

²³ Posvátná místa VII., 9.

²⁴ O datování rotundy na Budči. Otištěno v Ročence Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1916 (Praha 1917), 50, jako výtah z přednášky v »Kruhu«, konané 28. června 1916.

dokola obezděna škarpovitým pilířem. Tato hypotéza byla potvrzena při opravě, s níž započato v r. 1923.²⁵ Nadezdívka nad lodí pak pochází z opravy v r. 1837.²⁶ Později po delším studiu všech českých rotund vyslovil jsem přesvědčení,²⁷ že rotunda sv. Petra je hřbitovní kostel, vystavěný až v době, kdy budečské hradiště ztratilo již svůj pevnostní charakter, poněvadž se zařezává přímo do hmoty valu. (Tab. XLII.,

²⁵ V r. 1924 jsem zjistil, že opěrákový plášť lodí je z lomového pískovce, opuky, cihel a prežů v maltě z kopaného písku.

²⁶ *Zdeněk Wirth*, Oprava kostela sv. Petra a Pavla na Budči r. 1837. PA. XXXI. (1919), 44 násl.

²⁷ *České rotundy* 180.

²⁸ Rotunda sv. Petra v Plzenci je v předhradí, kdežto uvnitř hradu odkryl *Dr. B. Horák* v r. 1900 základy kostelů sv. Vavřince a sv. Kříže. (*České rotundy* 121 násl.) Mimo vnitřní hrad stojí rotunda sv. Martina na Vyšehradě (l. c. 135 násl.), stejně i kaple sv. Kateřiny ve Znojmě (l. c. 140 násl.) a kaple sv. Jiří ve Skalici (l. c. 164 násl.). Záhadou zůstává beze stopy zmizelá rotunda sv. Jana Evang., která stála podle zpráv (*Emler*, *Regesta* II., 81, 172, 221) z let 1258, 1264 a 1267 »in curia regis«. Kapli opuštěnou a poboženou daroval Přemysl Otakar II. Bartoloměji, kustodovi kostela vyšehradského, který ji opravil a přenesl do ní ostatky z kaple sv. Štěpána na Zlíchově. Rotundu posvětil na jméno sv. Štěpána a Gereona pražský biskup Jan III., který praví v listině z r. 1264 »quam per b. Adalbertum, predecessorem nostrum, . . . uerissimis argumentis comperimus aliquando dedicatam fuisse«. Další zprávy o této kapli nejsou známy. (*České rotundy* 160.) Také po ní nenalezeno ani stopy při výkopech na místě, kde stával ve vnitřním valovém opevnění knížecí a později královský palác. Tato kaple byla *Birnbaumovi* (K otázce našich rotund 176 násl.) dokladem svědčícím proti mému názoru o účelu nejstarších rotund, poněvadž to byla beze sporu knížecí kaple. Podle mého přesvědčení rozřešení záhady spočívá ve dvou otázkách. Co je »curia regis« na Vyšehradě a jaká byla »uerissima argumenta«, o nichž mluví biskup Jan III. z Dražic. Tyto se pravidelně vykládají jako autentika, nalezená v oltáři pobožené kaple, t. j. listina nebo aspoň pečeť, zavírající krabičku s ostatky. (*Fr. Vacek*, *Vyšehrad v době knížecí*, *Method* XXX. 1904, 23 násl.; *Ed. Šittler*, *O památkách vyšehradských*. *Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění* za rok 1916, 51.) Nevíme, užívalo-li se tohoto způsobu již v 10. století, ježto teprve Innocenc III. v r. 1215 nařídil na IV. sněmu lateránském, že ostatky musí býti uloženy v krabičce (*Wetzer und Welte's Kirchenlexikon* I., 1732). Ovšem v Čechách známe autentiky ve formě listin biskupa Daniela (1148—1167), z nichž nejstarší je bohnická z r. 1158. (*G. Friedrich*, *CDB*. I. č. 182.) O starších nevíme. Stejně nevíme, užíval-li sv. Vojtěch pečeti. Není to vyloučeno při jeho zcestovlosti a styku s cizími panovníky i vysokou hierarchií. Pražské biskupství založil německý císař a biskup byl jeho manem. Naproti tomu čeští panovníci neužívali pečeti až do poloviny 11. století a je velmi málo pravděpodobno, že by jí byli dříve užívali čeští biskupové. Bylo by to jistě vedlo ke konfliktům. Ty byly mezi Boleslavem a Vojtěchem i z jiných důvodů a sotva lze předpokládati, že by energický Boleslav nebyl v tom viděl ohrožení své prestiže panovníka. Jistě byl by si pořídil také pečeť. Nemáme-li o tom

1.) Mohlo se tak státi již za Boleslavů, ač není vyloučeno ani 11. století. Při tom poukazoval jsem na skutečnost, že na Budči jako i na některých jiných hradištích byl vedle rotundy druhý kostel, ba někdy i třetí, ale podélného založení. Tyto kostely pak často byly blíže k paláci než rotunda, jež mnohdy je i na předhradí.²⁸ Proti těmto názorům byly vysloveny námitky,²⁹ které však neotřásly pravděpodobností mých hy-

zpráv, musíme předpokládati, že neměl k tomu důvodu ani on, ani jeho nástupci. Co však je »curia regis« na Vyšehradě? Podle *Du Cange* může to býti palác i dvorec. *Vacek* dospěl ovšem k jinému názoru. Uvádí, že ve 13. století až na ojedinělou výjimku, je označován hrad vyšehradský jako castrum, kdežto curia vykládá jako dvůr. Proto neztotožňuje dvoru králova s hradem královým a předpokládá existenci dvora někde v okolí rotundy sv. Martina, kterou identifikuje s rotundou sv. Jana Ev. Také *Braníš* (*Staročeské hrady* 20) klade hospodářský dvůr knížecí východně od sv. Vavřince a spojuje jej s kaplí sv. Jana Ev., nyní sv. Martina. *Vacek* ovšem se mylně domnívá, že by rotunda sv. Martina mohla býti z dob Vojtěchových. Důležitější však je druhá část jeho argumentace. Nezdá se mu pravděpodobným, že by se král vzdal patronátu své hradní kaple. Konečně uvádí, že biskup Jan III. chtěl, aby kaple byla farním kostelem s příjmem ofěry a desátku (listina z r. 1258) a tudíž i se hřbitovem, což lze si těžce představit v paláci vyšehradském. To vše poráží domněnku, že kaple stála v královském hradě na jih od kapitulního kostela sv. Petra a Pavla a spolu otrásá vírou ve »verissima argumenta« biskupa Jana III.

²⁹ Proti mému tvrzení, že budečská rotunda byla vystavěna až v době, kdy val pozbyl svého významu, namítl *Birnbaum* l. c. 174, že ve Francii je řada románských kostelů, které tvořily součásti pevnostních systémů, v Čechách pak je dokladem pozdně románský kostel v Kyjích. V době gotické byl tento zjev velmi častý. Tvrzení tato jsou sama o sobě zcela oprávněná. Na gotických hradech je skutečně velmi běžnou zvyklostí, že kaple a zvláště světské budovy tvoří součást fortifikace, t. j. jsou stavěny do hradební zdi, která na ně navazuje, takže tam, kde je budova, není hradba. Také románský palác ze 12. století na Pražském hradě byl tak stavěn a kaple Všech Svatých tvořila součást fortifikace. Z raních hradů německých možno uvést Hünenburg u Rinteln (*K. M. Swoboda, Römische und romanische Paläste, Vídeň 1919, obr. 94*), kde kaple stojící o samotě tvoří levou podélnou zdi součást hradební zdi. Francouzské příklady, jež uvádí *R. de Lasteyrie* (*L'architecture religieuse en France à l'époque romane, Paris, 1929², 371 násl.*), možno rozdělit na dvě skupiny. Do jedné patří kostely, které byly dodatečně, někdy až ve 14. a 15. století opevněny, kdežto v druhé skupině jsou ty, jež od počátku byly stavěny jako opevněné kostely. Žádný z nich však nesahá dále než do 12. století. Analogie pro oba druhy najdeme i v Československu. Starý hrad v Báňské Štiavnici vznikl v 16. století přeměnou gotického kostela v zámek obehnaný hradbou, při čemž pozdně románský karner, stojící vlevo u brány, se stal součástí hradebního opevnění. Také farní kostel v Kremnici je obehnan hradbami. Další příklady nalezneme i v Sedmihradsku (*Friedrich Müller, Die Vertheidigungskirchen in Siebenbürgen, MCC. II. 1857, 211 násl.*; *Julius Halaváts, Die befestigten Kirchen in der Umgebung von Nagyszeben. Německé resumée v Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve. Jahrbuch der*

pothes. Ty naopak byly podepřeny novými nálezy na budečském hradišti při odkrytí zbytků kostela P. Marie.

První zmínka je o něm teprve v 16. století u Václava Hájka z Libočan,⁸⁰ a popisuje jej Jan Beckovský.⁸¹ Kostelík byl již v polovině 18. století ve špatném stavu.⁸² R. 1786 byl úředně zavřen a odhadnut na 70 zl. Při dvojí dražbě v říjnu 1786 a prosinci 1787 se nenašel žádný kupec a teprve po několika letech koupil jej farář Václav Pukl za 4 zl. a zbořil. Teprve Píč našel jeho základy⁸³ a otiskl jeho půdorys.⁸⁴ Podle něho byla to obdélníková stavba asi 6·40 *m* vnitřní délky a asi 3·30 *m* vnitřní šířky. Na východě je půlkruhová apsida asi 1·50 *m* hluboká. Na západě je zakreslena obdélníková přístavba se značně slabším zdivem.

V blízkosti domku hrobníkova našel Píč stopy budov,⁸⁵ jež pokládá za knížecí palác a soudí tak podle nalezených hradištních střepů a jiných drobností. Byly to kusy podezdívek, pravděpodobně zdí z kamenů na sucho nebo na hlínu kladených. Byly to zbytky jedné velké

ungarischen archeologischen Gesellschaft. I. roč. 1920—22, Budapest 1923, 227 násl.), kde kostely byly opevňovány jednak koncem 15. století, jednak v l. 1599—1600. Naproti tomu kostel v Kyjích byl již stavěn jako malá pevnost. Z ciziny uvedl jsem již dříve (České rotundy 186, pozn. 400) čtyři kostely-pevnosti na ostrově Bornholmu, jež jsou datovány 12.—14. stoletím. Všechny tyto příklady nemají však nic společného s rotundou na Budči ani časově, ani svou výstavbou. Nejstarší z nich jsou datovány teprve pokročilým 12. stoletím. Kostel na Budči — který nebyl ani pevnostní ani opevněnou stavbou — a jeho situování je právě tak vzdáleno od opevněných kostelů výše uvedených, jako slovanský hrad opevněný valy od středověkého hradu obehnaného zděnými hradbami. Tento rozdíl je si nutno uvědomiti právě tak jako rozdíl mezi valem a zděnou hradbou. Tato se přístavěním budovy zesiluje, ježto lze jí užítí jako krytého zákrytu pro obránce, kdežto val vestavěním budovy se porušuje ve své konsistenci. Proto je jedině možný závěr, že rotunda sv. Petra na Budči byla postavena až v době úpadku Budče jako hradu.

⁸⁰ L. c. list LXIV v.: Toho města ještě se na jednom velkém vrchu mezi Prahou a Velvarem příkopové hlubocí nalézají a kostel sv. Petra a Pavla a druhý Panny Marie jako na rynku stojí.

⁸¹ L. c. 133. Kostelíček P. Marie obsahuje v sobě širokost 6 kročejův, dlouhost pak 15 kročejův, v němž na oltáři po pravé straně stojí Panna Maria a dětátko drží: po levé straně stojí s. Jan Křtitel, uprostřed pak nich dva anjelé stojí a monstranci, v níž jest kalich s hostií, drží. Mimo oltář tento nic jiného v témž kostelíčku se nenalézá, toliko dva hrobové kamenní s jich nápisy, z nichž jeden léta 1625 a druhý léta 1680 do země jest vložen.

⁸² *Dr. František Hýbl*, Dějiny Budče, Budeč a okolí, 46.

⁸³ Starožitnosti III., 1, 306: Jinak na vnitřním hradišti nalezeny pouze základy ro-

místnosti, k níž se připojovalo šest malých místností, z nichž tři byly hlouběji založené. Asi 10 *m* na západ od velké místnosti byla malá čtvercová místnost.³⁶ Oba půdorysy jsou příliš primitivně kresleny a rozměry kostelíka na první pohled jsou nepravděpodobné. Proto nelze se spoléhati ani na půdorys domnělého knížecího paláce, kde — zdá se — není skupina prvních tří místností současná s ostatními místnostmi.³⁷

Ani drobných nálezů z Budče nebylo mnoho známo.³⁸ V r. 1843 našel Krolmus v hrobě esovitou záušnici, kterou přinesl do Národního musea.³⁹ Tehdy snad také nalezeny tři hradištní nádoby, uložené v Národním museu. Jedna z nich má na dně hrnčířskou značku.⁴⁰ V r. 1893 našli J. Felcman a V. Schmidt⁴¹ asi 200 kroků jižně od rotundy kostrové hroby kryté kameny a někdy i obložené prkny. Hroby již byly bez milodarů. Mimo to uvádí Píč ještě pozdější nález hrobu zakrytého vclikým kamenem, v němž byly esovité záušnice.⁴²

mánského kostelíka proti kostelu sv. Petra a Pavla. Tamže 364: V hradišti vnitřním proti okrouhlému kostelíku sv. Petra nalezena malá basilika se hřbitovem.

³⁴ Tamže 327, obr. 190.

³⁵ Tamže 306. Na str. 364 praví, že »při stráni kovárské byla podezdívka budovy knížecího paláce, směrem k dnešnímu hřbitovu«.

³⁶ Tamže 306: Na Budči zjistil jsem třetí stopu knížecího paláce ve vnitřním hradě nedaleko od domku hrobníkova: z velké síně (obr. 180.) zbyly pouze obě příčné podezdívky 6·70 *m*, kdežto délka obnášela 14 *m*. K této síni řadily se menší místnosti, z nichž tři hlouběji založené, zcela malá místnost v světlosti 2 : 2 *m*, podle ní místnost v světlosti 3 : 3·30 *m* se vchodem 1·35 *m* širokým s obou stran zídka ohraničeným, třetí místnost pak měla světlosti 4 : 3·50 *m*, i nalezena tu stopa ohniště v severovýchodním úhlu. Směrem východním řadily se ještě tři malé místnosti, z nichž první v světlosti 4·30 : 2·60 *m*, druhá v světlosti 6 : 1·50 *m* a konečně místnost v šířce 1·50 *m*, kdežto z podélné stěny zbyla podezdívka pouze 2·50 *m*. Konečně nalezena od této skupiny 10 *m* na západ vzdálená podezdívka jizby v světlosti 3 : 3 *m*.

³⁷ Plány kreslil pravděpodobně laborant V. Landa. Bohužel, není možno spoléhati ani na půdorysy a údaje o ostatních budovách, jež Píč našel na hradištích. Domnělé zbytky paláce na Levém Hradci ukázaly se býti mnohem pozdějšího data a stejně tomu je i na Libušíně, kde vymyšlen je i půdorys kostelíka, zakreslený u Píče na str. 328, obr. 191.

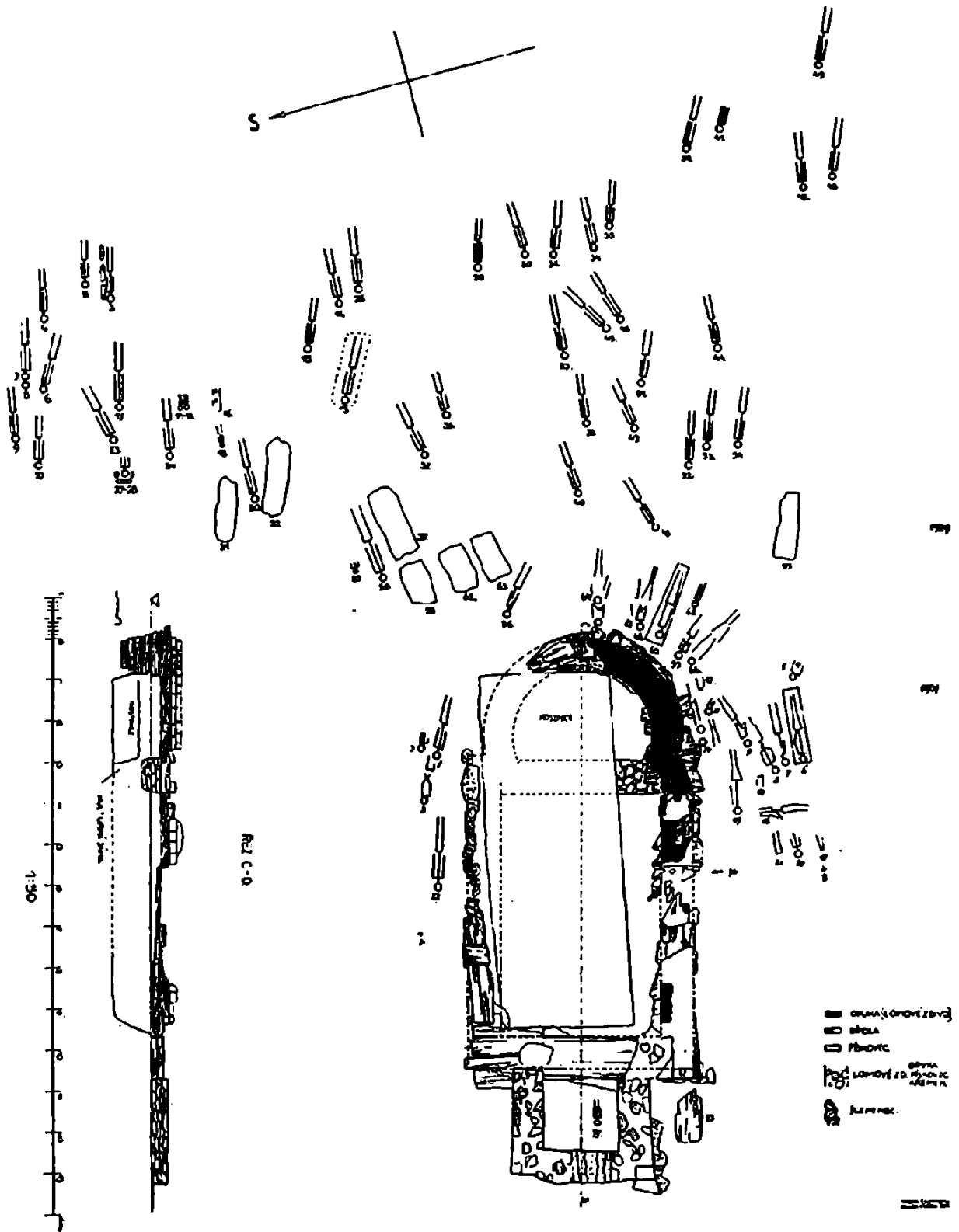
³⁸ Píč, I. c. 330.

³⁹ PAM. II., 190, č. 439.

⁴⁰ Vocel, I. c. 463.

⁴¹ PAM. XVI. 363.

⁴² L. c. 77. Píč při tom vyslovuje názor, že hroby s kamennými deskami budou nej-

Obr. 111. Budeč. Zbytky kostela P. Marie a hřbitov.

Všechny nálezy na Budči byly příliš ojedinělé, nahodilé a nedosta-
tečně publikované. Proto byl uvítán výzkum, který na Budči provedl
v l. 1929 a 1931 státní archeologický ústav.⁴³ Došlo k němu na ozná-
mení, že pokračující vápencový lom, založený východně od rotundy,
rozrušuje staré hroby. V r. 1929 bylo odkryto 63 hrobů, z nichž 59.—61.
dotýkaly se základů apsidy kostelíka, odkrytého již Píčem. Výkop byl
zastaven u apsidy a po zdech kostelíka nebylo dále pátráno. K tomu
došlo teprve v r. 1931, kdy výzkum navázal na hroby u apsidy a po-
kračoval směrem západním. Při tom nalezeny u apsidy další 4 hroby,
označené na plánu č. 64—67. Podél jižní strany kostelíka nalezeno
19 hrobů a podél severní strany 4 hroby. Tyto hroby jsou na plánu
číslovány 1—23. Nalezených 90 hrobů je jen malý zbytek velikého
hřbitova, na němž všechny kostry ležely od západu k východu. Osm
hrobů bylo kryto pískovcovou nebo břidlovou deskou a u šesti koster
zjištěny zbytky úzkých dřevěných rakví, některé hroby pak měly oblo-
žení z kusů břidly nebo opuky. Milodarů bylo poměrně málo. Esovité
záušnice bronzové od nejmenších až do velikých, stříbrné záušnice
střední velikosti, několik málo prstenů, kovové součásti krojové, tři
nože, růženec, skleněné korálky a křesací kámen ukazují, že hřbitova
bylo používáno velmi dlouho. Jistě od pozdního 10. století až do 17.
nebo snad i 18. století. Mincí nalezeno velmi málo a to otřelý brakteát
snad slezského původu z druhé poloviny 12. století, pak dva denáry —
Vratislava II. a Soběslava I. — které drželi pohřbení v ruce a konečně
vedle hlavy jedné kostry nalezen řezenský denár z poloviny 10. století.
Při tom mnoho starých hrobů bylo rozrušeno pozdějšími, jak dokazuje
skupina pěti bronzových a jedné stříbrné záušnice a druhá skupina čtyř
tenkých bronzových a jedné velké stříbrné esovité záušnice, nalezené
mezi rozházenými kostmi. Nejvíce hrobů, pravděpodobně mladších,

mladší, poněvadž upomínají na kostelní náhrobní desky z rozhraní doby románské a
gotické.

⁴³ Ministerstvu školství a národní osvěty a p. odbor. přednostovi Dr. Zd. Wirthovi
jsem zavázán díky, že mi bylo umožněno zúčastniti se výkopu v r. 1931 a zjistiti dů-
ležitě podrobnosti při odkrytí kostelíka P. Marie. Dále jsem zavázán díky za zapůjčení
náleзовých zpráv, fotografií a výkresů. Stejně děkuji státnímu archeologickému ústavu,
jeho řediteli p. vrch. radovi K. Buchtelovi a p. Dr. J. Böhmovi za veškerou podporu
mé práce.

bylo pak zničeno obděláváním polí vzniklých na místě zrušeného hřbitova a nejnověji založením vápencového lomu.

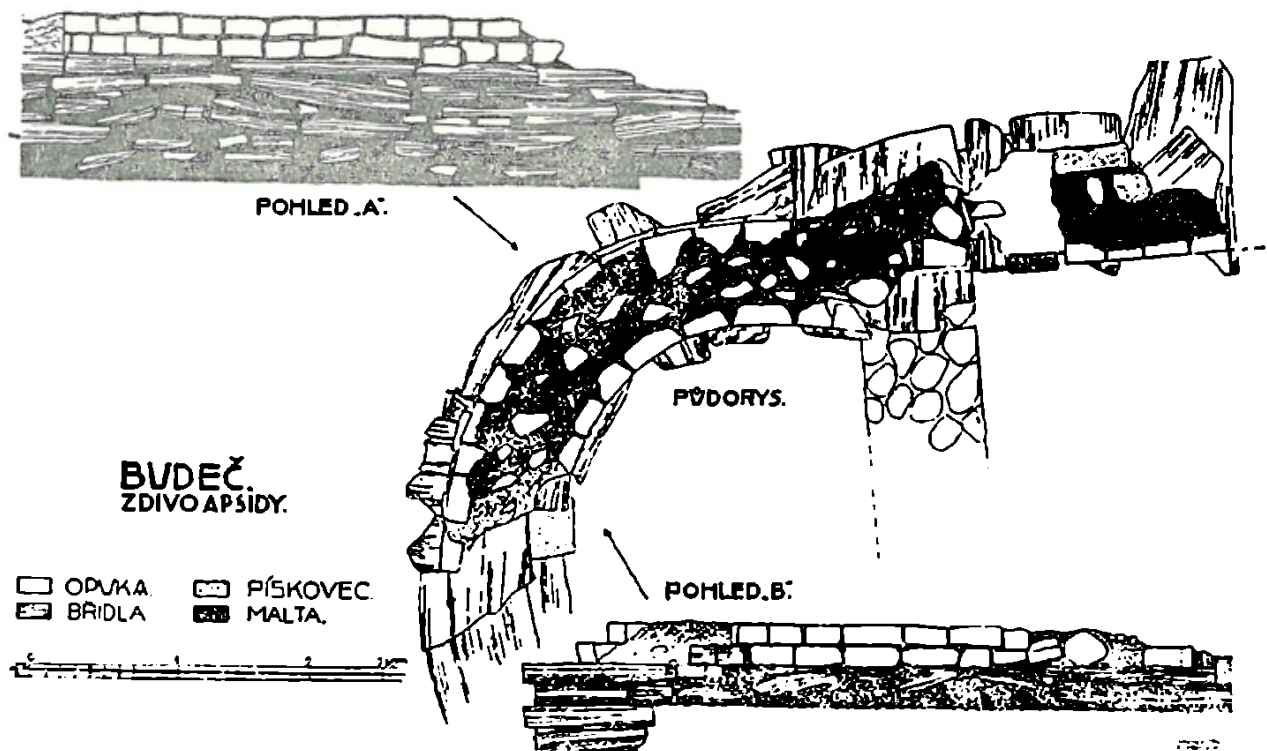
Z kostela P. Marie zachovalo se poměrně málo, avšak přece tolik, aby mohl býti zrekonstruován jeho půdorys. (Obr. 111.) Kostelík měl obdélníkovou loď dlouhou asi 6·20 *m* a širokou 3·96—4 *m*. Apsida, vytvořená téměř do $\frac{2}{3}$ kruhu, při styku s lodí poněkud rozevřeného, takže měla náběh k podkovovitému tvaru. Hloubka apsidy byla asi 2·75 *m*, šířku triumfálního oblouku nelze přesně zjistiti, ale byl široký asi 3 *m*. K západní zdi lodi připojovaly se do obdélníku základy tří zdí, snad věže. Vnitřek jimi ohraničený byl 1·70 *m* široký i hluboký. (Tab. XLII., 2.)

Poměrně nejvíce zdiva zbylo z apsidy. Její základové zdivo se zachovalo asi ze $\frac{2}{3}$, kdežto vrchní zdivo netvořilo ani celou její polovinu. Základové zdivo lodi zachovalo se téměř souvisle pod jižní a západní zdí a pod částí severní zdi přiléhající k severozápadnímu rohu. Z vrchního zdiva zachovala se jen malá část jižní zdi u apsidy a u jihozápadního rohu. Ze západního přístavku zůstalo jen základové zdivo. Při styku apsidy s jižní zdí byl nalezen kus zděného pásu, ležícího kdysi pod triumfálním obloukem. (Obr. 112.)

Vrchního zdiva apsidy se zachovaly zevně i uvnitř dvě vrstvy opukových kvádříků miskovitě opracovaných, dlouhých 22—40 *cm* a vysokých 10—15 *cm*. Mezi oběma lícemi byly nepravidelné kusy opuky v maltě z červeného písku s málo vápnem hašeným na sucho. Nápadné je nepravidelné vázání zdiva, takže na několika místech spáry mezi kameny obou řad jsou přímo nad sebou. Šířka zdiva apsidy je 76—77 *cm*. Z vrchního zdiva jižní zdi lodi zachovala se u apsidy celkem jen jedna řada šesti kvádříků, z nichž pět bylo z opuky na líci miskovitě opracované, kdežto zadní strana byla nepravidelně ulámaná. Šestý kámen byl pískovec opracovaný do hranolového kvádříku 33 *cm* dlouhý, 18 *cm* vysoký a 12 *cm* silný. Materiál, jeho opracování a vložení do zdi ukazuje pozdější opravu, k níž patří i pískovcový kvádřík ležící za ním na vnější líci 55 *cm* dlouhý, 25 *cm* vysoký a 21 *cm* silný. (Tab. XLIII., 1.) Malta uvnitř zdi, silné 78 *cm*, je stejná jako v apsidě. U jihozápadního rohu se zachovala jedna řada čtyř opukových kvádříků vnitřní líce dlouhých 15—30 *cm*, vysokých 10—20 *cm* a silných 20 *cm*. I tyto jsou

z pozdější opravy, jak dokazuje jejich opracování dlátem se zuby, rovná zadní strana a žlutohnědá malta, odlišná od maltu původního zdiva.

Základové zdivo bylo trojího druhu, a z něho nejzajímavější bylo svou neobvyklostí základové zdivo apsidy a lodi. Zcela odkryta byla jen vnější strana základu apsidy v celkové výšce asi 70 cm. Zde ležely

Obr. 112. Budeč. Zbytky zdiva apsidy a lodi kostela P. Marie.

nad sebou nepravidelně veliké kusy břidly vysoké 12—13 cm a dlouhé 40—70 cm. Někde bylo jich až pět vrstev nad sebou. (Tab. XLIII., 2.) Na vrchu ležela velká deska z modré břidly. Zachovaly se v apsidě, na jižní a západní zdi lodi. Desky jsou přibližně 1 m široké a dlouhé až 2·10 m. U severozápadního rohu na severní zdi se zachovaly pouze dvě břidlové desky na sobě ležící asi 1·30 m dlouhé, avšak pouze 55—60 cm široké. Síla vrchních břidlových desek je přibližně stejná jako břidlových kusů pod nimi uložených. Na těchto velikých deskách bylo teprve nazděno vrchní zdivo z opukových kvádrů, takže okraje desek přečnívaly po obou stranách, místy až o 28 cm. (Tab. XLIV., 1.) Pruh základového zdiva pod triumfálním

obloukem zůstal nedotčen pouze na jižní straně při styku apsidy s lodí v délce 70 *cm* a síle 40 *cm*. Je široký 71 *cm* a zděný z nepravidelných kusů opuky na hnědou maltu se zrníčky vápna na sucho hašeného. Malta je odchýlná od malty zdiva apsidy i lodi. Pas byl vyzděn později nežli kostelík a sloužil snad za podezdívku schodu do apsidy. Pozdější je i základové zdivo západního přístavku. Je z lomové opuky a pískovce, někdy jen hrubě přisekané do kvádříků. Rohy jsou zesíleny pravidelně osekanými pískovcovými kvádry. Kámen v jihozápadním rohu byl 47 *cm* dlouhý, 27 *cm* široký a 12 *cm* vysoký. Malta je značně světlejší než ve zdivu kostelíka a je poměrně špatná, ač je provedena z vápna na mokro hašeného. V západní zdi přístavku byl vchod 86 *cm* široký. Mezi zdmi, z nichž severní byla široká 75 *cm*, západní a jižní 80 *cm* byl čtvercový prostor 170 *cm* široký i hluboký. (Tab. XLIV., 2.)

Po dlažbě nebo podlaze nenalezeno nikde ani stopy. Půda kostelíku byla již dříve vykopána do značné hloubky a do jámy naházeno veliké množství kostí z okolních hrobů. Zůstal zachován pouze pruh půdy u jižní strany kostelíka až 80 *cm* široký. V apsidě byl složen z vrstvy černé hlíny 53 *cm* silné, v níž byly uhlíky a bláto, ale žádné střepy. Pod základy apsidy byla již jalová, písčitá půda, na jejím povrchu uhlíky a mezi tím kousky opuky. V jižní polovině západního přístavku odkryta byla mělce v půdě uložená rakev z borového dřeva, s rovným víkem, 80 *cm* dlouhá a 23 *cm* široká. V ní ležela kostra nemluvněte.

Pro odhad stáří kostelíka P. Marie jsou rozhodujícími pouze archeologické nálezy. Způsob opracování kamene nemluví proti značnému stáří kostelíka a pro něj svědčí určitá primitivnost skladby zdiva, neobvyklý způsob přikrytí základů velikými, břidlovými deskami, na něž teprve postaveny opukové zdi. Kostel byl sice stavěn do kulturní vrstvy, v níž však nalezeny pouze uhlíky, ale žádné střepy. I to napovídá značné stáří kostela, kolem něhož byl dodatečně založen hřbitov, poněvadž je vyloučeno, že by

⁴⁴ Nejstarší záušnice malých rozměrů jsou datovány mincemi Boleslava II. na libic-kém pohřebišti. *Píř*, I. c. 338 násl.; *J. Schránil*, *Die Vorgeschichte*, 297; *týž*, *Země české za doby knížecí*, Praha 1932, 20. Tím není ovšem vyloučeno, že by tento typ nemohl býti i starší, až z doby kolem poloviny 10. století.

⁴⁵ Za zjištění denáru děkuji p. doc. *Dr. G. Skalskému*, přednostovi numismatického

kostelík byl stavěn teprve později na hřbitově již užívaném. Ukazuje to přesvědčivě plán hřbitova, kde právě nejstarší zjistitelné hroby leží radiálně k apsidě a vylučují svým těsným uložením u základů apsidy, že by mohly býti založeny již před stavbou kostela. (Tab. XLV., 1.) Hroby datované denárem Vratislava II. (1061—1092) a Soběslavem I. (1125—1140) a mladšími typy záušnic jsou právě ve východní části hřbitova, vzdálenější již od kostela, takže odpadá možnost hypotézy, že by hřbitov se byl šířil od východu k západu a zde teprve byl postaven kostel. Naopak však hroby s esovitými záušnicemi nejstaršího typu⁴⁴ — č. 60 a 61 — jsou umístěny při apsidě a uložení jejich ve značné hloubce pod černou zemí v netknuté žluté půdě dokazuje, že patří k nejstarším hrobům u kostela a také na hřbitově. Možno-li pomocí hrobů u apsidy datovati kostel P. Marie pravděpodobně již koncem 10. století, lze tuto hranici posunouti ještě výše nálezem řezenského denáru Jindřicha I. bavorského (948—955).⁴⁵ Při minci té důležitosti, jakým je denár, který může způsobiti i převrat v datování prvních podélných kostelů v Čechách, nutno samozřejmě co nejpečlivěji prozkoumati a kritice podrobiti způsob jejího nálezů. Podél zničené severní části kostela P. Marie byly nalezeny čtyři hroby č. 1, 2, 3 a 22. Z nich z hrobu č. 3, ležícího nejvýše, zachovala se z dětské kostry pouze hlava, část hrudního koše a ruce až k lokti.⁴⁶ Západně od ní ležela kostra dospělého člověka z hrobu č. 2. Tato měla pravou stehenní kost ukopnutou asi v polovině, kdežto levou v koleně. Rozrušení hrobu nastalo při kopání hrobu č. 1, který byl hlubší o 11 *cm* než hrob č. 2 v úrovni nejstarších hrobů za apsidou a pod černou kulturní vrstvou. V hrobě č. 1 byla uložena kostra dospělé osoby. (Tab. XLV., 2.) Na dně hrobu u pravé strany hlavy a ve vzdálenosti 3—4 *cm* od ní ležel stříbrný denár Jindřichův. Je nutno si zodpověděti otázku, kdy se do hrobu dostal denár 10. století, nebo kdy se tam mohl dostat. Hrob č. 1 není nejstarší z těchto tří hrobů, naopak je mladší než hrob č. 2. Hloubkou svého uložení patří však mezi

oddělení Národního muzea. V literatuře uvádí tento typ denáru *Hermann Dannenberg*, *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit*, Berlin 1876, 406 č. 1057 d. Podle dotazu, který *Dr. Škalský* učinil u správy numismatické sbírky v Mnichově, je *Dannenbergovo* přiřčení této mince Jindřichovi I. dosud platné.

⁴⁶ Hroby vykopal v r. 1931 *Dr. J. Böhm*, jehož nálezové zprávy zde používám.

nejstarší hroby na hřbitově. Hrob byl neporušený a proto nemohl se tam denár dostat při pozdějším kopání nového hrobu, ležícího snad výše. I do neporušeného může zapadnouti mince cestami, které si vyhrabou v zemi různá zvířata a znám je i případ, kdy v předhistorickém hrobě byla nalezena novověká mince.⁴⁷ Ovšem v tomto případě šlo o běžnou a bezcennou minci, kdežto předpokládati, že poměrně vzácný bavorský denár z poloviny 10. století⁴⁸ zapadl mnohem později do neporušeného hrobu a zůstal ležeti až na dně hrobu těsně vedle hlavy, byla by víra ne již v náhodu, ale v zázrak. Proto jediné pochopitelným vysvětlením je okolnost, že denár se dostal do hrobu již při pohřbu. Je ovšem otázkou, zda byl tam vložen jako milodar, či zda tam zapadl při pohřbu náhodou. Dávání mincí mrtvým do hrobu bylo již pohanským zvykem, který však byl převzat i křesťanstvím a někde dokonce jím byl přinesen, jako od IV. století k Frankům z římských provincií.⁴⁹ V Čechách nejstarší dosud známé mince, nalezené v hrobech, patřily Boleslavu II.⁵⁰ V 11. století jsou velmi časté zvláště v době Vratislava II.,⁵¹ ze 12. století jsou již řídké.⁵² Ve většině případů nalezeny byly jen v hrobě a pouze ve třech případech v ruce.⁵³ Že to nebyl pohanský zvyk, nebo aspoň za takový nebyl v Čechách pokládán, dokazuje mlčení zákazů pohanských přežitků vydaných Břetislavem I. i Břetislavem II. Snad naopak jsou to křesťanské symboly užití na mincích, které jsou důvodem, že mince se dávají zesnulým na poslední cestu. Pak ovšem byl by vysvětlitelný nález řezenské mince v hrobě na Budči, když víme, že právě zde byli od počátku usazeni německo-latinští kněží z řezenské diecese.

Byl-li Jindřichův denár milodarem, pak možno datovati hrob přibližně třetí čtvrtinou 10. století, poněvadž to byla pravděpodobně ještě mince běžná, což lze předpokládati i po smrti Jindřichově r. 955. Toto

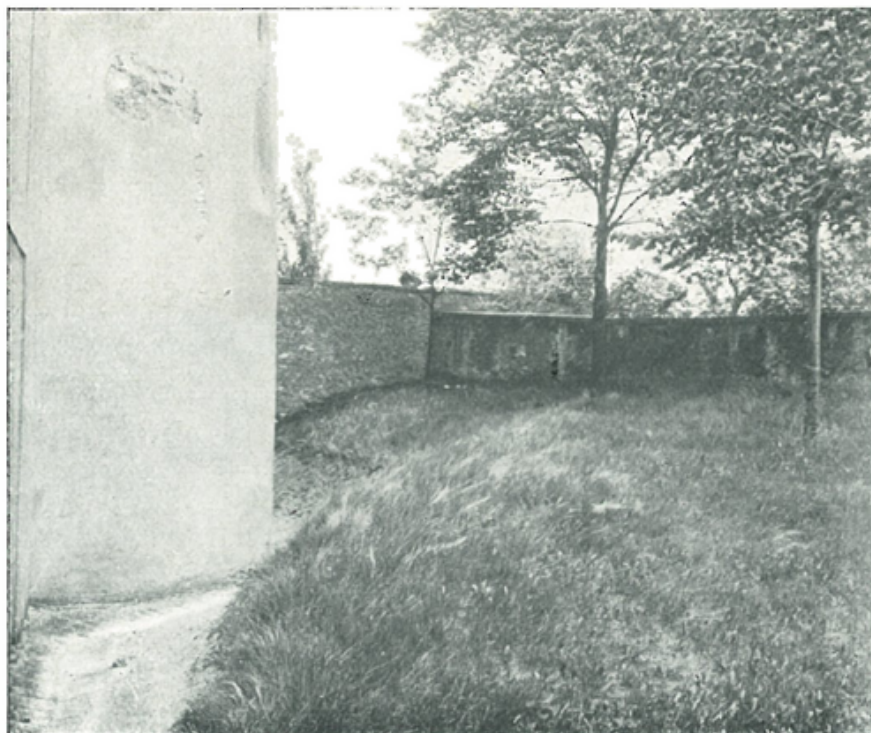
⁴⁷ Prof. Dr. A. Stocký, nalezl v r. 1908 ve Skřivanech v kulturní jámě pod vy-píchaným střepeš ncolitickým krejcar z r. 1860, který tam zapadl dírou, kterou vy-hrabala myš.

⁴⁸ Numismatická sbírka Národního musea nemá ani jediného denáru Jindřicha I. bavorského.

⁴⁹ L. Lindenschmit, Handbuch der deutschen Alterthumskunde, I. Braunschweig 1880—1889, 133 násl.

⁵⁰ V Libici a Řepově u Ml. Boleslavi. *Píť*, I. c. 339 a 346.

⁵¹ Vratislavovy denáry nalezeny v Dubé, Hořatvi, Hořovicích, Chrudimi, Levém Hradci, Otníkách, Sušici a Uherci. *Spytihněva II.* v Zelenici, *Břetislava I.* v Praze na

1.

2.

Budeč.

1. Val vnitřního hradu, do něhož byla vestavěna rotunda sv. Petra a Pavla.
2. Zbytky kostela P. Marie. Pohled od východu.

1.

2.

Budeč.

**Kostel P. Marie. 1. Zbytek vnitřního zdiva apsidy a lodi.
2. Zbytek vnějšího zdiva apsidy a její základy.**

1.

2.

Budeč.

Kostel P. Marie. 1. Opukové desky základové.
2. Základové zdivo západního přístavku.

1.

2.

Budeč.

1. Hroby u apsidy kostela P. Marie. 2. Hrob č. 1., v němž nalezen
denár Jindřicha I.

datování bylo by ještě bezpečnější, kdyby byl denár náhodou zapadl — což je méně pravděpodobné — při pohřbu do hrobu, poněvadž nelze předpokládati, že by mince vyšlé z oběhu byly nošeny v šatě tak, aby snadno mohly vypadnouti. Hrob, v němž byl nalezen Jindřichův denár, nebyl však nejstarším hrobem u kostela P. Marie a naopak porušil hrob starší. Tím posunuje se vznik kostela ještě výše a možno jej přibližně datovati dobou kolem poloviny 10. stol. V každém případě je však nutno klásti vznik podélného kostela na Budči před založení pražského biskupství.

Novým odkrytím zbytků kostela P. Marie a možností jeho datování vysvětluje se značně vzájemný vztah obou kostelů. Podle mého přesvědčení je Budeč předhistorický hrad typu útočišť,⁵⁴ založený nebo aspoň osídlený již v 9. století. Zde založil Spytihněv I. někdy kolem r. 900 kostel zasvěcený sv. Petru, u něhož byl usazen jeden nebo několik kněží latinské liturgie a pravděpodobně německého původu, příslušníci řezenské diecése. Kostel byl jistě dřevěný, poněvadž první kamenný kostel vystavěl teprve později buď Vratislav nebo Václav v Praze. Na Budeč byl poslán mladý Václav, aby se učil u latinského kněze. Jaký byl další osud Budče jako hradu, nevíme. Zdálo by se, že za vlády Václavovy pozbyl již svého významu, poněvadž proložní legenda se zmiňuje o vypovězení Drahomíry z Prahy na Budeč, avšak zpráva tato je málo průkazná. Naopak se zdá, že v 10. století ještě nezmizel význam Budče, když na něm byl vystavěn druhý kostel, zasvěcený P. Marii. Od 11. století měl snad význam jen v církevní organizaci,⁵⁵ ale není o něm žádných zpráv. Až v druhé polovině 13. století se mluví o záduší na Budči. Neuvádí se však zasvěcení kostela,⁵⁶ nýbrž jen »ecclesia de Budech«, nebo v r. 1282 »capella in Budech«. Teprve Hájek se zmiňuje o dvou kostelích na Budči, kdežto Beckovský je popisuje.

Hrádku. *Píř*, I. c. 332 násl.

⁵² Břetislava II. ve Všelisech a Vladislava II. v Radonicích. *Píř*, I. c. 345 a 350.

⁵³ Spytihněva II. v Želenici a Vratislava II. v Hořatvi a Sušici. V r. 1924 nalezen byl denár Vratislava II. v ruce kostry ležící na jižní straně basiliky sv. Vavřince na Vyšehradě.

⁵⁴ Němci jej nazývají Volksburg. Viz *J. Hoops*, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, IV. sv., Strassburg 1918—19, 434; *Schuchhardt*, *Die Burg im Wandel der Weltgeschichte*, Wildpark-Potsdam 1932, 232.

⁵⁵ *Fr. Hýbl*, I. c. 33 násl.

⁵⁶ *Emler*, *Regesta* II. 377, 1276, III. 637.

Píč nalezl na Budči zbytky budov, pokládanych za knížecí palác. O jejich osudu nevíme také ničeho. Vzájemná situace kostelů a domnělého paláce je však tato: rotunda sv. Petra a Pavla stojí u západního valu, proti ní východně stál kostel P. Marie, při stráni kovárské pak byly zbytky světských budov. Podle toho byl k domnělému paláci mnohem blíže kostelík P. Marie než rotunda sv. Petra, takže se samoděk vybaví domněnka, že kostel P. Marie mohl býti kostelem pro náboženské potřeby obyvatelů paláce, jimž z nějakého důvodu nevyhovoval kostel sv. Petra. Snad to byla primitivnost dřevěné stavby, snad větší vzdálenost od paláce, snad i důvody sociální. Kamenná stavba zatlačila dřevěnou do pozadí. Tu mohla stihnouti nějaká pohroma a dřevěný kostel byl nahrazen kamennou rotundou, jež však nebyla postavena na místě dřevěného kostela, nýbrž těsně při západním valu, který už pozbyl svého významu. To dalo by se předpokládati pravděpodobně až v 11. století. Zprvu to byl asi kostel hřbitovní, totiž kostel, u něhož byl založen nový hřbitov. Bohužel o tomto hřbitově nevíme nic bližšího, poněvadž se zde dosud pohřbívá. Velkofarním kostelem nebyl žádný z obou, poněvadž před r. 973 nelze mluvit v Čechách o velkofarnostním zřízení.⁵⁷ A nebyl jím patrně ani později. Kostel P. Marie později, při zřizování far-

⁵⁷ Tato hypothesis je odpovědí na otázku, kterou položil *Birnbaum*, l. c. 173.

¹ *Kristián* praví (*Pekař*, l. c. 111): *Boleslaus igitur domum propriam seu curtim habens in urbe, cognomine vocitata suo...*

² *Bretholz*, l. c. 38: *Cetera eius malefacta nec duxi relatione digna nec pro certo habui comperta. Unum tamen eius satis audax et memorabile facinus, quod retro dierum in iuventute sua fecit, vestre caritati referre cupimus. Fuit enim iste dux Boleslaus — si dicendus est dux, qui fuit inpius atque tyrannus, sevirior Herode, truculentior Nerone, Decium superans scelerum inmanitate, Dioclecianum crudelitate, unde sibi agnomen ascivit 'sevus Boleslaus' ut diceretur — tante enim fuit severitatis, ut nihil consilio, nihil ratione regeret, sed omnia pro sua voluntate atque impetu animi ageret. Unde factum est, ut in mente conciperet, quo sibi urbem Romano opere conderet. Moxque populi primates convocat in unum et usque ad unum et deducens eos in lucum iuxta flumen Alb atque designans locum aperit eis sui cordis secretum: 'Hic,' inquit, 'volo et iubeo, ut mihi opere Romano edificetis murum urbis nimis altum per girum'. Ad hec illi: 'Nos qui sumus,' inquit, 'populi fauces et tenemus dignitatum fascies, nos tibi abrenunciamus, quia neque scimus neque volumus facere, quod precipis, neque enim patres nostri tale quid antea fecere. Ecce in tuis conspectibus assistimus et potius tuo gladio quam im-portabili servitutis iugo nostra cola submittimus. Fac, quod velis, non enim tuis obtemperabimus iussis.' Tunc dux diram exarsit in iram et prosiliens stetit in putrido trunco,*

ního benefícia, snad nevyhovoval svými rozměry i kvalitou stavby a proto rotunda sv. Petra se stala kostelem farním. Nevíme, kdy se tak stalo, ale v první polovině 13. století patří již podací právo českým královnám. Věž, přistavěná k rotundě, je pozdně románská a snad její vznik souvisí se zřízením farního benefícia.

III.

Boleslav.

První známé drama v přemyslovské dynastii vyvrcholilo v Boleslavi, a proto z legend i Kosmova vypravování známe více místních podrobností o ní než o Praze.

Jméno ukazuje zakladatele hradu,¹ Boleslava I., a totéž lze souditi i z Kosmova líčení,² podle něhož založil si hrad na břehu Labe na místě, kde byl háj. Teprve v 17. století objevila se zpráva,³ že Vratislav I. založil v Boleslavi kostel zasvěcený sv. Cyrilu a Methodu, což svedlo k přesvědčení,⁴ že již před Boleslavovým hradem byl na tomto místě starší hrad. Tento názor zastávaný Dr. Justinem Práškem⁵ byl sice

qui forte tunc ibi iacuit in luco, et evaginato gladio dixit: 'O ignavi et patrum ignavorum filii, si non estis semiviri aut non viliores peripsimate piri, factis dicta comprobate et utrum gladio an servitutis iugo sit levius colla submittere, temptate.' Erat res spectaculo digna et audacis procacitate ducis ammiranda. Nam si mille dextras in uno corpore armatas haberet, non in tantum tanta turma hominum trepidaret. Quos ut vidit dux buxo pre timore pallidiores, unum, qui fuit primus inter seniores, apprehendens per cincinnos verticis, ut fortius valuit, percutiens amputavit ceu teneri papaveris caput et inquit: 'Sic volo, sic faciam, sit pro ratione voluntas.' Ceteri hoc cementes sero penitentia ducti ceciderunt ad genua ducis veniam cum lacrimis postulantes. 'Iam,' inquiunt, 'domine, nostris parce culpis, iam per omnia tuis obtemperabimus iussis, iam ultro facimus, quecumque velis, ne sis nobis ultra crudelis'. Et statim ad ducis voluntatem edificant civitatem spisso et alto muro opere Romano, sicut hodie cernitur, que ex nomine sui conditoris Bolezlau dicitur.

¹ *Tomáš Pešina z Čechorodu*, Phosphorus septicornis, Praha 1673, 123. Podobná zpráva je i ve Vokounově rukopisu Neplachovy kroniky. Viz FRB. III. 466, pozn. b.

⁴ Vyslovil je *Ed. Šittler* v článku *Kostelík sv. Klimenta ve St. Boleslavi a románské fresky v něm objevené*. PAM. XIX., 1900, 1 násl.

⁵ *Dr. Justin Prášek*, Brandejs nad Labem, město, panství i okres, Brandejs n. L. 1908, I. díl, 101 násl.

rázně odmítnut Branišem,⁶ ale Prášek hájil jej i dále,⁷ opíraje se o výkopy Buchtelovy,⁸ které pochopitelně vykládal ve svůj prospěch. Buchtela však jasně ve své zprávě říká, že zbytky nejstarší keramiky, které našel, jsou z 10.—11. století a že nejstarší osídlení vzniklo koncem 9. nebo začátkem 10. století.

Staroslovanské legendy⁹ výslovně uvádějí, že Václav vešel do hradu Boleslavova v neděli na svátek sv. Kosmy a Damiana. Po mši chtěl odjet domů, ale na naléhání bratrovo zůstal, vsed na koně a počal hráti se svými služebníky. Když přišla noc, sešli se spiklenci na dvůr Hněvyse, kde umluvili vraždu. Když pak ráno zvonili na jitřní, a Václav uslyšel zvon, vstal a šel do kostela. Ve vratech dostihl ho Boleslav, napadl ho, avšak byl Václavem přemožen. Když však Tuža poranil Václava na ruce, utekl týž do kostela, avšak ve vratech kostelních zabili ho Tira a Česta. Zavražděného syna se neodvážila Drahomíra odnésti do svého domu, ale v jizbě knězově jej umyla, oblékla a položila v kostele. Z latinských legend jen Kristianova¹⁰ a Vavřincova¹¹ nepřímo jmenují hrad Boleslav, kdežto podle líčení Gumpoldova¹² měli Václav i Boleslav své paláce na stejném hradě; naproti tomu však legenda Nikolského¹³ mluví přímo o pozvání na hrad Boleslavův. Ani latinské legendy, ani legenda Nikolského neznají však místních podrobností, jež uvádějí nejstarší legendy staroslovanské.

Nevyřešenou dosud otázkou zůstává, proč Boleslav založil nový hrad

⁶ Založení Staré Boleslavi. ČSPSC. XVI. (1908), 30 násl. Braniš tvrdí, že katolickým historikům 17. století, kteří pokládali Drahomíru i Boleslava za pohany, bylo nepochopitelným, že by Boleslav byl založil kostel sv. Kosmy a Damiána a proto přičítali první kostel boleslavský Vratislavovi I. Při tom pokládá kompilaci, přisuzovanou Neplachovi, t. ř. rukopis Vokounův, za falsum školy Pešínovské.

⁷ Brandejs nad Labem, III. díl, 1. sv., Brandejs n. L. 1913, 307 násl.

⁸ Prášek otiskuje v III. díle, 311 násl. zprávu Buchtelovu o jeho výzkumu v l. 1910 až 1911. Viz i K. Buchtela, Die alte Herzogenburg in Altbunzlau. Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege. Vídeň, sv. XIV. (1915), 49 násl.

⁹ Vajs, I. c. 17 násl., 24 násl., 39 násl.

¹⁰ Pekař, I. c. 111.

¹¹ FRB. I. 173 a 176.

¹² FRB. I. 159.

¹³ Vajs, I. c. 108.

¹⁴ Novotný, I. c. I. 464; Stejskal, Sv. Václav 73; Šittler, I. c. 16.

¹⁵ FRB. I. 173 quatinus sibi beneficii gratia idem rex civitatem, cui Uollescla-

při stoku Jizery s Labem. Tvrđilo se, že Boleslav si vymohl zvláštní úđěl v bývalém území Pšovauů, nebo část tohoto území, ovšem pod svrchovaností Václavovou.¹⁴ Je to ovšem pouhý dohad, podepřený snad i zprávou legendy Vavřincovy.¹⁵ Ovšem Pšovsko mělo svůj hrad při ústí Vltavy do Labe a nelze předpokládati, že by správní středisko poměrně velkého území bylo úmyslně překládáno na okraj až za Labe, zvláště když krajina neposkytovala vhodného místa pro založení hradu.¹⁶ Pravděpodobnější zdá se naopak, že založení hradu Boleslavova souvisí s výbojem českého kmene na východ, v němž snad důležitou byla epizoda boje Václavova s Radislavem Zlickým. Proto mohl býti do nově založeného a možná i pohraničního hradu usazen energický Boleslav, aby nejen chránil získaná území, ale popřípadě je rozšiřoval i dále. Neznáme dalších osudů hradu boleslavského po zavraždění Václavově.¹⁷ Mnozí historici¹⁸ však ztotožňovali jej s Widukindovou Nova urbs,¹⁹ v němž byl Boleslavův syn v r. 950 obležen císařem Ottou I. a s hradem Niuunburg, v jehož podhradí je datována jedna listina Ottova.²⁰ Označují-li však oba tyto názvy jeden hrad — což se zdá velmi pravděpodobným — pak sotva může se to vztahovati na Boleslav, která neměla podhradí, nýbrž jen předhradí.²¹

Půdorys vnitřního hradu boleslavského tvoří lichoběžníkový útvar vyznačený dosud zachovanými zbytky hradební zdi. Na východní straně přímá linie zdi a příkop před ní vykopaný přetínaly nízký ostroh. Dosud

bus antiquitus fuerat uocabulum inditum, dignanter concederet.

¹⁴ E. Šimek, Západní hranice Slavníkovy říše. Pekařův Sborník I. 77, soudí, že Jizera byla hranicí mezi Slavníkovým a Přemyslovským knížectvím, pravděpodobně ještě v době, kdy se Boleslav stal údělným knížetem v »zemi« Pšovauů. Předpokládá, že Boleslav vybral si toto místo za své sídlo v Pšovsku, aby mohl rozšířiti své panství za dolní Jizeru a snad též za Labe. Nemyslí však, že se mu to podařilo, poněvadž Slavník by si byl zvolil bezpečnější sídlo než Libici, kde sídlil jeho rod až do r. 995.

¹⁷ Podle laskavého sdělení p. doc. Dr. G. Skalského bylo v Boleslavi koncem 10. století významné tržiště, jak lze usuzovati z bohatého nálezů denárů na břehu Labe ve St. Boleslavi, učiněného v r. 1931.

¹⁸ Literatura je uvedena u *Novotného*, I. c. I. 486, pozn. 2.

¹⁹ Illo tempore rex proficiscitur in militiam contra Bolizlavum regem Boemiorum, et cum capiendá esset urbs, quae nuncupabatur Nova, in qua clausus obsidebatur Bolizlavi filius . . . Bolizlav urbe egressus . . .

²⁰ *Friedrich* CDB. I., č. 32.

²¹ *Braníš*, Staročeské hrady 20.

zachovaná pozdně gotická brána umožňuje jediný vstup do vnitřního města s jedinou dlouhou ulicí, která ústí na západě na most vedoucí přes Labe do Brandýsa. Jižní linie hradební zdi je poněkud vydutá, severní pak je mírně vypouklá. Západní část opevnění již zmizela. V tomto obrysu možno předpokládati i obvod vnitřního hradu nově založeného sídla Boleslavova. Půdorysně podobá se sice Boleslav jiným slovanským hradům na českém území v 10.—12. století, avšak zcela se od nich liší výškovými poměry. K jejímu založení nebylo použito ostrohu vybíhajícího z náhorní planiny, nýbrž jen mírně zvýšeného břehu labského s hlubokými tůněmi. Ještě nyní zdvihá se niveau vnitřního hradu nad hladinu velké tůně jen asi o 5—6 *m*, při čemž je nejvyšší v okolí kostela sv. Václava. Před tisícem roků byla půda hradu ještě níže,²² avšak nižší byla i hladina Labe. Nejsilnější fortifikací nebyly zde příkré svahy, nýbrž voda a bahnité okolí. (Obr. 113.) I tento na českém území málo obvyklý typ blatného hradu ukazuje na důležitost nebo i nutnost vystavěti právě v tomto místě hrad, který měl mnohé nevýhody proti hradům ostrožným.

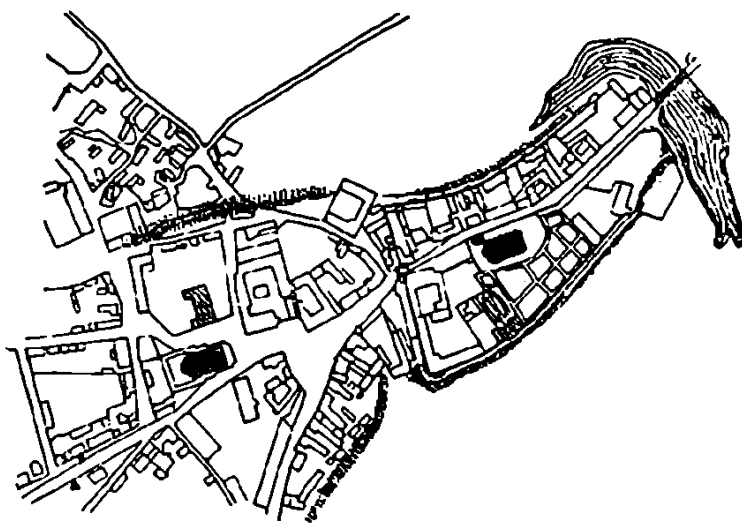
Zachované kamenné hradby jsou připisovány Karlu IV. a nejsou románské. Kosmas však výslovně mluví o opevnění vystavěném za Boleslava »spisso et alto muro opere Romano sicut hodie cernitur«. Jak vysvětliti tuto zprávu o kamenných hradbách, o nichž musíme pochybovati, že vznikly za Boleslava. Je vyloučeno, že by Boleslav měla kamennou hradbu počátkem 10. století, když v Praze v té době bylo jednoduché valové opevnění, které bylo o více než 100 let později nahrazeno opět valovým opevněním, byť i mnohem složitějším a teprve 200 let po domnělém vystavění zdi boleslavských románskou kamennou hradbou. Ovšem nelze zase předpokládati, že by byl Kosmas vědomě psal nepravdu, z níž ho mohli současníci usvědčiti, kdyby začátkem 12. století nebyla Boleslav opevněna kamennou zdí.²³ První kniha kroniky Kosmovy je jistě nejméně cenná. Děkan svatovítského kostela neví

²² *Buchtela* našel na dvoře domu čp. 114 na západním konci města původní niveau hradu z 10. století téměř o 3 *m* hlouběji. Labská hladina byla však zdvižena teprve později jezy. Analogii známe i v Praze na Starém městě, které ve 13. století v okolí kostela sv. Mikuláše narostlo z týchž důvodů asi o 4 *m*.

²³ Hypothesu, že *Kosmas* vymyslel si násilný čin Boleslavův, spojený se založením

o sv. Václavu nic více, než co se dočetl v legendách a ve své kronice píše o něm ještě méně. O Boleslavu I. ví jen, že byl bratrovrahem a aby mohl lépe dotvrditi jeho krutost a zločinnost, vymyslel si historii o založení kamenných hradeb boleslavských.²⁴ Proto nutno za to míti, že prvotní opevnění v Boleslavi bylo také jen valové.

Dnes stojí uvnitř původního hradu dva románské kostely: trojlodní

Obr. 113. Stará Boleslav. (Podlaha a Šittler.)

basilika sv. Václava a malý jednolodní kostelík sv. Klimenta. Prvý musí býti aspoň zasvěcením spojován s votivním kostelem Břetislava I., o druhém však nemáme žádné zprávy ze středověku. Naopak však legendy jmenují kostel sv. Kosmy a Damiána, u jehož dveří byl zavražděn Václav. Tento kostel zmizel a jeho zasvěcení připomíná jen krypta pod vysokým kůrem kostela sv. Václava. Podle zachovalých zpráv je však možno pokusiti se o jeho rekonstrukci a určení místa, kde asi stál.

O kostele sv. Kosmy a Damiána je poměrně značná literatura, v níž vysloveny byly názory zcela protichůdné. K. V. Zap²⁵ pokládal dnešní

této hradby, vyslovil jsem již v Českých rotundách 173.

²⁴ *Peškař*, Sv. Václav 49, pozn. 61., pokládá celou zprávu Kosmovu o boleslavských hradbách za vybájenou.

²⁵ Stará Boleslav a kollegiální chrám sv. Víta. PAM. II. 1857, 337 násl. Vrábskou kapli v dnešní podobě kladl až do přestavby po r. 1640.

kryptu jak zasvěcením, tak i místně za nástupce prvního kostela boleslavského hradu, ovšem vyloučil možnost, že by zadní část krypty byla původním kostelem sv. Kosmy a Damiána. Stejně se vyslovil i B. Grueber.²⁶ Teprve J. Braniš²⁷ vyslovil domněnku, že ve vrábské kapli, jež zakončuje levou postranní loď a vybočuje značně z celkového obrysu kostela, je apsida a jižní zeď, nebo aspoň tato zbytkem kostela sv. Kosmy a Damiána. Branišův názor převzal F. J. Lehner,²⁸ který pokládal i severní část vrábské kaple za románskou, byť i pozdější než ostatní zdi. Nejdále zašli autoři Soupisu, Dr. A. Podlaha a Ed. Šittler,²⁹ kteří vrábskou kapli pokládají za původní kostel sv. Kosmy a Damiána, z něhož odbourána pouze jižní zeď a k ní přilehlé části zdi východní a západní. Vrábská kaple je obdélníková stavba 10·40 m dlouhá a 8 m široká s polokruhovou apsidou, hlubokou asi 3 m, která přiléhá přímo k choru hlavní lodi. Apsida je zaklenutá třemi kápěmi s vytaženými hranami. Klenba lodi, složená ze dvou křížových kleneb s vytaženými hranami, spočívá u severní zdi na přízedních pilířích, jimž jsou představeny toskánské polosloupy. Poměrně tenké zdi v síle přibližně 1 m jsou na severní straně lodi prolomeny dvěma polokruhovými okny s plochým rámem z malty, kdežto apsida je osvětlena obdélníkovým oknem s barokní maltovou šambranou, napodobující kamenné šambrany oken závěru jižní lodi a krypty asi z poloviny 17. století. Proti výše uvedeným názorům o stáří kaple vystoupil jsem³⁰ první poukazem na neobvyklé pro románskou stavbu rozměry vrábské kaple a zamítl jsem,

²⁶ Die Kunst des Mittelalters I., 24 násl.

²⁷ Příspěvky k vyšetření nejstarších kostelních staveb v Čechách. PAM. XIV. 1889, 238 násl.; *týž*, Jak píše historii českého umění, Hora Kutná 1890, 9 násl.; *týž*, Dějiny středověkého umění v Čechách I., Praha 1892, 9.

²⁸ Dějiny umění národa českého, I. 1, Praha 1903, 54 násl., I. 2, Praha 1905, 214 násl.

²⁹ Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu karlínském. XV., Praha 1901, 11 násl.

³⁰ *Wirth-Štenc*, Umělecké poklady Čech, II., Praha 1914, 24.

³¹ Kostel sv. Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi. PA. XXXII. 1921, 244 násl.

³² K otázce českých rotund 177.

³³ V článku »České rotundy« 179, pozn. 367, souhlasil jsem s tvrzením, že kostel sv. Kosmy a Damiána byl ze dřeva, poněvadž za první kamenný kostel jsem pokládal rotundu sv. Víta. Ovšem vzhledem k tektonice dřevěných staveb vyslovil jsem přesvěd-

jak její souvislost s Boleslavovým kostelem, tak i se stavbou Břetislavovou. Poslední zabýval se kostelem sv. Kosmy a Damiána V. Birnbaum³¹ a dospěl k přesvědčení, že nelze předpokládati žádnou souvislost s vrábskou kaplí, poněvadž Boleslavův kostel byl jistě dřevěná stavba, pravděpodobně centrální at mnohoúhelníková nebo čtvercová³² a možná, že měl nad středem lucernovitou zvoničku.³³

Nezůstal-li po kostele sv. Kosmy a Damiána zachován žádný hmotný pozůstatek, je nutno zjistiti, zda z písemných zpráv je možno pokusiti se o rekonstrukci jak místa, kde kostel stál, tak i jeho pravděpodobného vzhledu. Ze staroslovanských legend lze jen nepřímou usuzovati, že v Boleslavi byl kostel zasvěcený sv. Kosmu a Damiánu, protože vypravují jen, že Václav o »posvěcení chrámů« jezdil po hradech a protože byl svátek sv. Kosmy a Damiána, vešel i do hradu Boleslavova.³⁴ Legenda »Crescente fide« nemá ani zmínky o zasvěcení kostela,³⁵ stejně také Gumpold.³⁶ Naproti tomu Vavřinec mluví opět o svátku sv. Kosmy a Damiána, který Boleslav každoročně světil.³⁷ Podle legendy Nikolského zval Boleslav Václava na velkou hostinu, kterou připravil na paměť svatých Kosmy a Damiána.³⁸ Jediné Kristián mluví přímo o kostele v Boleslavi, zasvěceném sv. Kosmu a Damiánu.³⁹

Také v líčení vraždy se legendy značně rozcházejí. Podle všech textů staroslovanské⁴⁰ legendy byl Václav zabit ve dveřích chrámových, Vavřinec⁴¹ popisuje vraždu v chrámové předsíni, Crescente fide,⁴² Gumpold⁴³ a legenda Nikolského⁴⁴ nemají zmínky o kostele a teprve

čení, že tyto dřevěné kostely měly asi tvar podélný a byly roubeny do pravého úhlu, ježto ze dřeva nelze provésti půlkruh apsidy ani kruh lodi. (Tamže 173.)

³⁴ *Vajs*, I. c. 17 násl., 24 násl., 39 násl.

³⁵ FRB. I. 186.

³⁶ FRB. I. 158 násl.

³⁷ FRB. I. 175.

³⁸ *Vajs*, I. c. 108.

³⁹ *Pekař*, I. c. 111.

⁴⁰ *Vajs*, I. c. 18, 26 a 41.

⁴¹ FRB. I. 177.

⁴² FRB. I. 186.

⁴³ FRB. I. 160 násl.

⁴⁴ *Vajs*, I. c. 110 násl.

opět Kristián⁴⁵ líčí zavraždění Václavovo před branou kostelní.⁴⁶

Hned po vraždě objevil se první zázrak. Staroslovanská legenda⁴⁷ vypravuje, že krev nechtěla po tři dny vsáknouti do země. Tento zázrak chybí u Vavřince, kdežto *Crescente fide*⁴⁸ vypravuje o krvi vystříklé na zem a na desky, kterou po tři dny marně se snažili smýti. Gumpold⁴⁹ zmiňuje se jen o krvi na tabulích a stěně. Nikolského legenda⁵⁰ mluví přímo o krvi pokropených deskách stěny. Kristián⁵¹ má líčení marné snahy smýti krev, která vytekla na zem a postříkala stěnu.

O stěnách kostela zmiňuje se pouze Gumpold, Nikolského legenda a Kristián, z těch však Gumpold mluví o tabulích a stěně, kdežto jeho staroslovanský překlad přímo o deskách stěny. *Crescente fide* nemluví sice přímo o deskách na kostele, avšak poněvadž praví, že Václav byl zabit, když šel na jitřní, tedy samozřejmě jedná se o kostel. Chceme-li však činiti nějaké závěry z líčení Gumpoldova, musíme si vyřešiti otázku

⁴⁵ Pekař, I. c. 114.

⁴⁶ Rozdíl v líčení vraždy lze vysvětliti základním hlediskem jednotlivých legend na to, zda se Václav chtěl nechat zabít, či zda chtěl smrti uniknouti ukrytím se v kostele. Proto podle *staroslovanské legendy* Václav byv udeřen Boleslavem mečem do hlavy, poválil tohoto na zem, avšak po poranění, které mu do ruky zasadil Tuža, pustiv bratra utíkal do kostela a ve vratech byl zabit. Toto líčení je zcela přirozené a odpovídá asi pravdě. Skupina latinských legend z konce 10. století popisuje událost zcela jinak. Podle *Vavřince* čekal Boleslav se svými druhy na Václava v předsíni chrámové, udeřil ho mečem, avšak Václav Boleslava nejprve odrazil, srazil k zemi, potom však meč odhodil a pozdvihnuv bratra se země, čekal až bude zabit. Podle stručného vyličení legendy *Crescente fide* tal Boleslav Václava do hlavy, tento mu vyrval meč, avšak nechtěje se poskvřniti krví, byl zabit druhy Boleslavovými. Značně odchylně líčí vše *Gumpold*. Kdežto předcházející legendy udávají, že Václav byl přepaden, když šel do kostela, *Gumpold* naopak vypravuje, že stalo se tak až na zpáteční cestě z kostela, kde uprostřed cesty (*media via obvius restitit*) zastavil Boleslav Václava, na pozdrav tohoto tal jej dvakráte do hlavy a při třetí ráně vypadl mu meč z ruky. Václav vzal meč, vrátil jej Boleslavovi a nechal se zabít. Celkem shodné je vypravování legendy *Nikolského*. Tyto legendy vkládají již do vypravování Václavovu touhu, aby se stal mučedníkem. *Kristiá-novo* líčení je kombinací obou skupin. Boleslav dvakráte sekl Václava do hlavy, když mu tento vyrval meč a jeho porazil na zem. Nechtěje se však poskvřniti bratrovou krví, vrátil Boleslavovi meč a utíkal do kostela, jehož dvéře však na Boleslavův rozkaz kněz již dříve uzavřel. U nich byl pak Václav zavražděn.

⁴⁷ *Vajs*, I. c. 19, 27, 42.

⁴⁸ FRB. I. 187 et eius innocentem sanguinem, qui aspersus erat in terram et in tabulas, aqua lavantes absterserunt.

⁴⁹ FRB. I. 161 ministri quidam sanguinem, qui per tabulas aecclisiae ipsa

jeho pravdivosti. Nejde samozřejmě o líčení legendární, nýbrž o různé jednotlivosti, podle nichž lze usuzovati, co věděl, nebo mohl aspoň věděti o události boleslavské. Podle Gumpolda žil Spytihněv za císaře Jindřicha I. a Václav byl vrstevníkem Otty I. O Boleslavově domu myslí Gumpold, že byl také na Pražském hradě a proto Boleslav zval Václava osobně na hostinu. Tento vzal Boleslava pod paží a oba šli spolu do hodovní síně. Proto také později vynechal Gumpold jízdu vrahů do Prahy, aby pobili přátele Václavovy a uvedl jen, že tito byli povražděni. Myslí-li Gumpold, že dům Boleslavův byl v Praze, pak ovšem nemohl věděti a také nevěděl nic o kostele sv. Kosmy a Damiána v Boleslavi. Po Pekařově⁵² rozboru Gumpoldovy legendy padá i domněnka, že Gumpold dozvěděl se podrobnosti o kostele sv. Kosmy a Damiána od někoho, kdo jej znal.⁵³ Těžce by se dalo dokazovati, že Gumpold měl zájem na tom, aby věrně líčil techniku kostela, když nestaral se ani

martyrii hora aspersus apparet, iussi aqua lavantes, penitus absterserunt. Posteraque die illuc venientes, non minus quam cum primum perieti adhaesit cruorem ipsum eodem loco dilatatum conspiciunt. Non parum ipsi hoc viso territi, aqua iterum allata, multo studiosius abluere decertant. Crastino autem probandi causa, si etiam adhuc frustrati sint, redeuntes, non minus tinctum sanguine parietem, quamvis ter ablutus videatur, agnoscunt.

⁵⁰ Vajs, I. c. 113.

⁵¹ Pekař, I. c. 115.

⁵² L. c. 69. »Gumpolds Arbeit ist, wie wir erkannt haben, eine wertlose Bearbeitung der Legende *Crescente fide*.« Pekař formuloval své názory o poměru práce Gumpoldovy k legendě *Crescente fide* takto: a) Gumpoldova legenda je verbálním rozšířením předlohy. Co je v *Crescente fide* vysloveno jednoduše, to Gumpold rozvedl ve vyumělkovaném a nabubřelém slohu. b) Věcná plus jsou pravidlem podezřelá a obsahují často legendární rozšíření předlohy. c) Mnohé doplňky Gumpoldovy jsou samozřejmě omyly, jako na př. určení doby, kdy žil Vratislav a Václav. d) Některé věcné doplňky Gumpoldovy jsou důsledkem neporozumění některým místům v *Crescente fide*. Tato legenda neuvádí místa, kde byl Václav zavražděn, avšak ví, že to nebylo v Praze. Uvádí, že Boleslav poslal k Václavovi posla, aby ho pozval k hostině a Václav se vydal na cestu. (FRB. I. 186.) Gumpold tomuto místu neporozuměl (FRB. I. 158) a vylíčil událost, jak uvedeno nahoře.

⁵³ Birnbaum, Kostel sv. Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi 247, vyslovuje domněnku, že tímto informátorem Gumpoldovým mohl býti snad nějaký český kněz ubírající se do Říma. Dokladem se mu zdá býti údaj čínící velmi bezprostřední dojem, že krvavé skvrny na kostele se spatřují »usque hodie«. Proti Pekařovi (I. c. 241), prohláujícímu tento doplněk za legendární, který také Kristián vynechává, namítá Birnbaum, že krvavé skvrny mohly zmizeti mezi dobou, kdy je viděl Gumpoldův zpravodaj

o dobu, kdy žil Václav, a stejně těžce lze předpokládati, že jeho český informátor byl by mu sdělil podřadný detail a nezmínil se mu při tom o důležitějších faktech, jakými je na př. místo vraždy, t. j. Boleslav, a jméno kostela, u něhož byl pohřben.⁵⁴ Po tomto zjištění nemá pro nás údaj Gumpoldův vůbec žádné ceny. Kdybychom si však chtěli vyložit, co mohou u něho znamenati »tabulae aecclesiae« — ovšem beze všeho vztahu ke kostelu sv. Kosmy a Damiána v Boleslavi — pak musíme vycházeti z předpokladu, že Gumpold jako Ital neznal dřevěných kostelů. Proto pro něho tabulae nejsou prkna, ale desky, které mohou býti i z jiného materiálu. Snad si představoval, že zděný kostel byl obložen kamennými deskami, na př. mramorovou inkrustací.

V iluminovaném rukopise Gumpoldovy legendy, chovaném v knihovně ve Wolfenbüttelu,⁵⁵ zobrazen je na čtvrté miniatuře kostel, před nímž byl Václav zabit. (Tab. XLVI.) Na obdélníkové ploše vlevo Václav sráží Boleslava k zemi, uprostřed zadržuje Boleslav Václava, prchajícího do chrámu, a v pravém konci kněz, stojící v kostele, drží levou rukou dveřní kruh. Kostel je zobrazen z části v řezu, z části zvenčí. Vpravo je kon-

a kdy *Kristián* psal svou legendu. Pravdu má ovšem *Pekař*, protože pravděpodobný fakt, že zaschlá krev na stěně nedala se najednou smýti — legendy užívají oblíbeného čísla tří dnů — změnil *Gumpold* v legendární zázrak, že krev až do jeho doby nezmizela.

⁵⁴ Dalo by se namítnouti, že *Gumpold* vypravuje také o přenesení těla Václavova do chrámu sv. Víta, takže si byl vědom různosti míst vraždy a definitivního hrobu. Nutno proto srovnati text *Crescente fide* a legendy *Gumpoldovy* a zjistiti jejich vzájemný poměr. *Crescente fide* (FRB. I. 188) nejmenuje místa, kde byl Václav zprvu pohřben a také nezná jeho vzdálenosti od Prahy. Proto praví pouze: Qui consurgentes media nocte corpus eius de sepulcro sumpserunt . . . ježto pak dále se líčí cesta do Prahy, vyvolává to představu, jako by převezení byli provedli obyvatelé Boleslavě. *Gumpold* (FRB. I. 161) přidržuje se své předlohy a praví, že tělo Václavovo odpočívalo »ibidem« po tři roky a tehdy zdálo se některým věrným, že by se mělo přenésti odtud »ad aecclesiam sancti Viti«. Ti vstali o půlnoci, otevřeli hrob a odvezli tělo »ad locum praedestinatum«. Ale líčení je jen rozšířením údajů *Crescente fide* a naprosto neukazuje na jiný pramen mimo tuto legendu. Podobných dokladů *Gumpoldova* postupu při jeho práci lze nalézti několik. Patří na př. mezi ně i líčení zápasu a vraždy, které se odehrály podle něho uprostřed cesty mezi kostelem a palácem, když Boleslav »media via obvius restitit« Václava. Z tohoto znění nelze naprosto usuzovati na vraždu u kostela a přece vypravuje dále *Gumpold*, že krev vytrysklá na stěnu chrámu se nedala smýti. Také zde, jako jinde, *Gumpold* rozvedl krátkou zprávu legendy *Crescente fide* podle své libosti a pak vrátil se znovu k pokračování této legendy a zpracoval ji opět stejným způsobem. Tak vznikl i jeho údaj o krvi na stěně chrámu, ač tomu předchozí líčení vraždy odporuje.

chou sklenutá apside v řezu, takže je v ní viděti tumbu oltářní, na níž stojí nějaká nádoba. Nad apsidou je zevně viditelná elipsovitě protáhlá kupolovitá střecha s krytinou. Střed kostela je zobrazen opět v řezu jako vysoká prostora půlkruhově sklenutá. Na klenbě sedí dvojitá lucerna. Spodní její část, dělená čtyřmi pilířky, má kupolovitou klenbu, z níž vyrůstá užší a menší část se dvěma okny, krytá jehlancovou střechou s bání a křížem. Vlevo připojuje se ke středu kostela úzký přístavek, přibližně stejně vysoký jako střed, zakončený kupolovitou střechou s náznakem krytiny. Téměř celá plocha přístavku, viděného zvenčí, je zakryta dveřmi, složenými ze střední desky a rámu. Na levé straně dveří jsou dva dveřní závěsy, vpravo na desce kruh. Mezi kupolovitou střechou přístavku a apsidy leží šikmý pruh, o jehož významu možno výslovně pouze domněnky, že je to buď přístřešek nad portálem,⁵⁶ nebo náznak rovného stropu, kterým malíř upravuje předlohu.⁵⁷ Podle této miniatury usuzoval Birnbaum na architektonický typ boleslavského kostela.⁵⁸ Lze však dělati takové závěry ze schematického vyobrazení kostela v miniatuře wolfenbüttelské? Matějček⁵⁹ dokazuje, že román-

⁵⁵ A. Friedl, *Illuminace Gumpoldovy legendy o sv. Václavu ve Wolfenbüttelu*, Praha 1926. *Pekař* (Die Wenzels- u. Ludmilalegenden 40 násl., 152 násl.) uvádí hypotézu E. Dümmlera, že kněžna Hemma, jež dala rukopis napsati, je manželka Boleslava II., zemřelá r. 1006 a upozorňuje, že právě tento rukopis *Gumpoldovy legendy* má některé vsuvky, jež předpokládají znalost *Kristiánovy legendy*. A. Matějček (Rukopisy doby románské s miniaturami české a v Čechách, PA. XXVI., 1914, 158 násl.) podle slohové kritiky prohlásil malíře miniatur wolfenbüttelského rukopisu za mnicha vychovaného v malířské škole fuldského kláštera a působícího v některém českém klášteře.

⁵⁶ Birnbaum, l. c. 249.

⁵⁷ Friedl, l. c. 148.

⁵⁸ Viz str. 777. Birnbaum, l. c. 248, poukazuje na anaturalismus románského malířství, ale varuje před tím, aby snad byl vykládán jako antinaturalismus, takže by na př. malíř vyobrazil rytíře jako mnicha, kostel jako hrad, nebo centrální stavbu jako longitudinální. Tento poslední příklad je volen ovšem právě vzhledem k vyobrazení smrti sv. Václava a je ze všech uvedených příkladů nejméně přesvědčivý.

⁵⁹ Dějepis výtvarného umění v Čechách, 2. sešit, 60. »Malířství toto nemá bezprostředního vztahu k světu jevů, ke skutečnosti, příroda a život není mu zdrojem tvořivé inspirace. Usiluje o výraz představ v rámci daných obrazových formulí, typů a motivů . . . Ustálené obrazy byly přenášeny s malými změnami s místa na místo, se stěny na stěnu, z knihy do knihy, odtud překvapující jednotu ikonografie, kompozice, motivu a typu, jež váže všechno evropské umění doby románské. Obraz byl kopírován, vzor přijímal se buď v celém svém ustrojení, nebo v hlavních částech, a tam, kde tvořeny byly

ské malířství nemá žádného vztahu ke skutečnosti a že ustálené obrazy se přenášely s místa na místo v celém evropském malířství. Ovšem na wolfenbüttelských miniaturách nalezneme detaily, které mají reální podklad, na př. ostruhy, meče a jistě i šat zobrazených osob a pod., ovšem z toho nelze usuzovati, že se tak strojil Václav a jeho vrstevníci v Čechách. Takový šat i zbroj nosili v době ottonské v západní Evropě a snad také u nás.⁶⁰ V miniaturách wolfenbüttelského rukopisu lze stěží hledati více než v jiných románských miniaturách. Friedl naznačuje, že kostel při zavraždění sv. Václava je přepracováním schematu echter-našského.⁶¹ »Codex aureus« v Gotě, mající vztah k Ottovi III., obsahuje scénu »Obětování Krista v chrámě«. Formát je také obdélníkový a vyplněn je po celé ploše chrámem.⁶² Vpravo je řez apsidou, k níž vlevo se připojuje oblouk, spočívající jednak na apsidě, jednak opřeny o sloup. Pod obloukem, v němž jsou rozhrnuty záclony, stojí Simeon s Kristem v náručí. Vlevo od sloupu stojí Marie, za ní Josef v neutrálním prostoru, ohraničeném k západu druhým sloupem a zdí. Nad sloupy je rovný překlad a nad ním namalován je vnějšek lodi chrámové se širokými, polokruhem sklenutými okny, mezi nimiž jsou kruhová okna. K západnímu průčelí se připojuje přístavek se samostatným, věžovitým zakončením. Na ploše k diváku obrácené je v přístavku úzký a vysoký vchod, půlkruhem sklenutý. Na jeho levém ostění jsou připevněny otevřené dveře. Při levé hraně přístavku jsou zakresleny v profilu schody, dosahující úrovně prahu vchodu. Tato ilustrace nemusila býti vzorem pro miniaturu wolfenbüttelskou, snad měl iluminátor svatováclavské legendy po ruce jiný vzor, podle kterého pracoval, avšak principy uměleckého tvoření u obou malířů byly stejné a stejné jsou i dedukce, jež lze z nich odvozovati. Malíř echter-našský jednotný a jednoduchý děj, při němž byly přítomny tři, eventuálně čtyři osoby, umístil

k novým tematům nové obrazy, skládány byly staré motivy v nové celky.«

⁶⁰ Tyto detaily nesmí však býti přeceňovány, jako to učinil *Friedl*, I. c. 146 násl., který snaží se dokázati, že Václav není zobrazen všeobecně, nýbrž jako slovanský kníže-bojovník a končí svou práci úsudkem, že malíř »pozoroval veristicky lidi a věci, přenášel je do svých komposic, kde je dovedl subjektivně individualisticky vyjádřiti«. Proto je také přesvědčen, že malíř přizpůsobil si schéma kostela konkrétnímu chrámovému prostoru, který znal a který nebyl klenutý. Proto naznačil rovný strop článkem namalovaným nad střední částí kostela. Klenutá apside předpokládá kostel kamenný, avšak

ve vnitřní prostoře velikého chrámu, kterým vyplnil celou plochu obrazu. Nemusil šetřiti místem a naopak musil se snažiti, aby plocha obrazu nezela prázdnotou. Zcela naopak je tomu na miniatuře wolfenbüttelské. Zde plocha obrazu je vyplněna, ba přímo přeplněna dvěma, respektive třemi scénami: sražení Boleslavovo, Václav pronásledovaný Boleslavem a kněz zavírající chrám. Z těch prvé dvě scény nemohl malíř umístiti v kostele, nýbrž mimo kostel, kdežto kněze musil zobraziti v kostele. Při tomto uspořádání zabraly prvé dva výjevy téměř dvě třetiny plochy a na kostel zbylo něco málo přes třetinu plochy. Malíř stlačil na tuto plochu tři podstatné části schematu: apsidu, loď a západní přístavek s vchodem do kostela. Prvé dvě zobrazil v řezu, třetí v pohledu zvenčí. Tím lze také vysvětliti, proč dveře mají závěsy na levé a ne na pravé straně.⁶³ Na předloze byly dveře vedoucí do přístavku zavěšeny na levé straně — stejně je tomu i v rukopisu v Gotě — a proto také na naší miniatuře jsou zavěšeny na levé straně. Podle Kristiána byly však zavřené a proto je viditelná jejich vnější plocha, na kterou se připevňoval kruh. Kněz stál uvnitř kostela za zavřenými dveřmi, kde ho nebylo viděti. Proto ho malíř postavil do řezu lodi, kde nemohly býti dveře. Pravou rukou přidržuje kněz vnitřní okraj dveří, kdežto levou drží kruh, jenž je namalován na vnější straně dveří.

Shrňme nyní vše, co možno říci o vzhledu kostela sv. Kosmy a Damiána. Prameny nám neposkytují bezpečného podkladu. Zdánlivě nejvýmluvnější údaje legendy Gumpoldovy jsou, jak výše doloženo, zcela bezcenné. Zbývá jen wolfenbüttelská miniatura. Ani z té nelze nic usuzovati. Kostel na ní zobrazený má vzhled kamenné klenuté rotundy. Podobné stavby byly již tehdy ve střední Evropě a malíři, vyšlému z fuldské školy, nebyla klenutá rotunda ničím neznámým, protože jest

kostel sv. Kosmy a Damiána byl dřevěný. Proto prý má toto vyobrazení k boleslavskému kostelu jen povšechně všeobecný vztah. Naproti tomu má prý však reálný vztah ke kamenným rotundám pokročilého 10. století, jež malíř mohl znáti. Kopule, lucerna a levý přístavek nemají však nic společného s českými rotundami z doby Boleslavů a proto je *Friedl* pokládá za detaily více dekorativní než tematické.

⁶¹ L. c. 147.

⁶² L. c. vyobr. 42—43.

⁶³ *Birnbaum*, l. c. 249, vyslovuje domněnku, že malíř chtěl podati pohled na dveře

jí i kaple sv. Michala ve fuldském klášteře.⁶⁴ Ovšem malíř wolfenbüttelského rukopisu nezobrazuje naturalisticky věrně určité rotundy, nýbrž jen typ, jehož schema ze svých předloh buď okopíroval, anebo pravděpodobně podle nich nově skomponoval. Jako však není možno tvrditi, že maloval kostel podle kaple fuldské, stejně nelze říci, že je v tom odraz českých rotund doby boleslavské nebo náznak dřevěné stavby v Boleslavi. Právě tak jako sv. Václav na wolfenbüttelských miniaturách nemá nic společného s reální postavou knížete Václava, stejně není ve vyobrazení kostela obsaženo nic, co by mohlo mít vztah k reální existenci kostela sv. Kosmy a Damiána v Boleslavi. I když však selhávají jak písemné zprávy, tak i vyobrazení k určení techniky a vzhledu boleslavského kostela, nelze pochybovati, že kostel sv. Kosmy a Damiána byl ze dřeva. Nevěříme-li dnes, že Boleslavův hrad měl kamenné hrady a uvážíme-li, že hradiště bylo při zavraždění Václavově staré několik málo let, pak musíme usouditi, že všechny stavby, tedy i kostel, měly ještě ráz prozatímnosti a byly vystavěny z materiálu, který se dal rychle a snadno zpracovati a jehož techniku ovládali domácí obyvatelé. Tímto materiálem bylo pouze dřevo.

S kostelem sv. Kosmy a Damiána souvisí i otázka Václavova pohřbu v Boleslavi. Všechny texty staroslovanské legendy líčí pohřeb Václavův

z vnitřku kostela. *Friedl*, I. c. 147, praví, že dveře nejsou ve veřejích, ale vedle na zdi.

⁶⁴ Podobně vyslovil jsem se již ve své práci o českých rotundách (I. c. 179, pozn. 367.), proti čemuž zaujal *Birnbaum* (I. c. 177) naprosto zamítavé stanovisko a dokazoval, že: »Tvoření z dojmů přijímaných ze skutečnosti nalézáme až u italských trecentistů, tedy v době již velmi pokročilého naturalismu; románští malíři nezobrazovali nic, tedy také ne stavby, podle toho, co ve skutečnosti viděli, ale vždy jen podle předloh.« Abych se vyhnul opakování této výtky, rozvedl jsem v tomto článku svůj názor, dříve formulovaný krátkou poznámkou, mnohem šíře. Jako dnes, ani dříve jsem netvrdil, že malíř wolfenbüttelského rukopisu namaloval snad fuldskou rotundu, o které vím, že má zcela jiný vzhled. Naopak jdu mnohem dále než *Birnbaum*, tvrdě, že kostel na wolfenbüttelské miniatuře nemá naprosto nic společného se skutečným kostelem v Boleslavi, a že jde pouze ilustračně o náznak, že Václav byl zabit před kostelem. Ovšem nemohu souhlasiti, že na románských miniaturách by nebylo nic, co odpovídá skutečnosti, poněvadž historická archeologie nás poučuje, že i na wolfenbüttelských miniaturách jsou jednotlivosti odpovídající skutečnosti, jako meče, ostruhy, ba i šat, jakých se užívalo v ottonské době a které se dostaly i do předloh. I kostelní stavby románských miniatur, ač nejsou malovány naturalisticky, přece mají v sobě tolik reálních postřehů, takže nemůžeme popříti, že podobné stavby i jejich detaily ve skutečnosti existovaly. Ovšem nikdy ne-

souhlasně.⁶⁵ Kněz Krastěj položil tělo před kostelem a pokryl je plachtou. Drahomíra odnesla je odtud do jizby knězovy, kde je umyla a oblékla a pak položila v kostele. Boleslav nařídil knězi Pavlovi, aby vykonal pohřební obřady, načež tělo Václavovo pohřbili. Jak a kam, legenda nepraví. Třetí den po vraždě objevil se druhý zázrak: »ani to všichni viděli, chrám vzešel nad ním, takže se všichni divili«. Právě toto místo vypravování legendy činí největší potíže při jeho výkladu. Stejskal⁶⁶ vysvětluje to brzkým rozšířením chrámu, což však není pravděpodobné ani při dřevěné stavbě, ani na počátku vlády Boleslavovy, který měl jistě jiné starosti, než o rozšíření boleslavského kostela. N. J. Serebrjanskij⁶⁷ neví si s výkladem rady, ač uvádí i analogie z ruských legend. Možný by byl však i jiný výklad. Václav nebyl zprvu pohřben v kostele, ale ve velmi krátkém čase byl zvenčí přenesen dovnitř kostela a tam pohřben. Vavřinec⁶⁸ nemá vůbec popisu pohřbu a naopak vypráví, že tělo leželo v kostele nepohřbeno.⁶⁹ Legenda *Crescente fide*⁷⁰ praví jen, že tělo bylo uloženo v náhrobku a že z hrobu bylo vyzdviženo a uloženo do rakev. Právě Gumpold,⁷¹ jemuž lze nejméně věřiti, má nejpřesnější údaje o hrobu. Praví, že Václav byl s úctou uložen v sarkofagu mimo kostel blízko místa zápasu. Po třech letech byl hrob⁷² otevřen, ale nikoliv rakev. Zajímavé jest, že autor Nikolského legendy⁷⁸

smíme je pokládati za vyobrazení individuálně zjistitelné stavby.

⁶⁵ *Vajs*, I. c. 18, 26, 42.

⁶⁶ L. c. 93.

⁶⁷ *Vajs*, I. c. 52 násl.

⁶⁸ FRB. I. 178.

⁶⁹ FRB. I. 179. Ovšem při pohřbu v Praze praví: dum de praefata leuatum ecclesia in suam deportaretur ciuitatem, videlicet Pragam, ibique debito cum honore rehumaretur

⁷⁰ FRB. I. 187 násl.: Eiusque exanime corpus rapientes posuerunt in monumento corpus eius de sepulcro sumpserunt condiderunt illud in sarcofago.

⁷¹ FRB. I. 161 násl.: Sacrum autem corpus credulorum pauci qui aderant venerabiliter sarcofago includentes, celebrato a clericis funebri obsequio, extra aecclesiam certaminis loco vicinam condiderunt . . . noctis tamen medio conticinio bustum quam pavidi recludunt, preciosum martyris pignus, non aperto sarcofago, vehiculo percaute ligatum superponunt

⁷² Du Cange, I. c. I. 793. Bustum. Vox Latinis notissima pro loco ubi cadaver mortui hominis urebatur, eiusque condebantur ossa et cineres; hinc istud vocabulum ad sepulcra quaevis significanda translatum fuit.

⁷⁸ *Vajs*, I. c. 113 a 115.

neopravuje své předlohy, ač jindy se nevyhýbá opravám a doplňkům. Naproti tomu Kristián⁷⁴ mluví přímo o hrobu v zemi v kostele sv. Kosmy a Damiána.

Nejpravděpodobnějším se zdá, že Václav byl pohřben v kostele boleslavském a to v rakvi uložené v zemi podlahy a zasypané hlinou. Celkem nelíší se tento hrob od hrobu v Praze. V Boleslavi se ovšem po hrobě asi šlapalo, kdežto u sv. Víta jižní apsida, která měla vzhled téměř samostatné kaple, byla mimo čilou frekvenci v kostele a proto byl v ní hrob mnohem více chráněn.

O založení kostela sv. Klimenta se nezachovala žádná zpráva. Pešina sice uvádí dva kostely v Boleslavi, které dnes nelze v Boleslavi zjistiti, ale nelze je také spojovati s kostelem sv. Klimenta. První z nich, zasvěcený sv. Cyrilu a Methodovi,⁷⁵ založil prý r. 915 kníže Vratislav a druhý r. 1098 vystavěl boleslavský probošt Zbutko z Kolovrat k počtě P. Marie a sv. Jiří.⁷⁶ První zpráva je pouhým výmyslem 17. století,⁷⁷ a druhá vztahuje se snad na kostel P. Marie v předhradí.⁷⁸ V literatuře Zap⁷⁹ kladl kostel do 11. století, Grueber⁸⁰ jej přesněji nedatoval, Neuwirth⁸¹ zařazoval jeho stavbu do konce 12. nebo začátku 13. století, kdežto Lehner⁸² a autoři Soupisu byli přesvědčeni o jeho vzniku na za-

⁷⁴ Pekař, l. c. 115 násl.: Eiusque exanime corpus mater . . . quibusdam cum fidelibus rapientes, in tumba tandem proicientes, humo cooperuerunt, non ut decebat martyrem, sed ut assolet quisquam honoris aut beatitudinis mortalium . . . Requievit corpus beati martyris in ecclesia sanctorum Cosme et Damiani humatum per tres annos.

⁷⁵ Pešina, l. c. 127: Rursum vero anno 915. divino instinctu motus, tum ut in honorem DD. Cyrilli et Metudii, suorum ac totius Bohemiae gentis apostolorum, aliquod dignum gratitudinis monumentum posteritati testatum relinqueret, templum opere non vasto quidem, sed pereleganti, et illo saeculo visu raro, Boleslaviae ante fores novae suae cortis posuit; et ut locus eo frequentioribus personaret sacrorum exercitiis, quatuor presbyteros Wissehrado evocatos illuc induxit . . . Pešinové zprávě věřil Ed. Šittler a pokládal kostel sv. Klimenta za totožný s kostelem sv. Cyrila a Metoděje. Viz Kostelík sv. Klimenta ve St. Boleslavi a románské fresky v něm objevené, 1 násl., a Podlaha Šittler, Soupis XV. (1901) 63.

⁷⁶ Pešina, l. c. 556: Zbutko de Kolowrat canonicus Prag. et postea Hermanno praeposito Boleslaviensi ad episcopatum Prag. promotus, praepositus Boleslav . . . primusque templi Beatissimae Virginis Mariae Vetero Boleslav. extractor et fundator: de quo in vetustissimo quodam diversarum litterarum Ecclesiae nostrae Regesto, haec notata invenio. Zbutko Ecclesiae Boleslav. Praepositus, et Ecclesiae Prag. Canonicus, in Boleslavia aedificavit Ecclesiam S. Mariae Virginis, et S. Georgii . . . Sigillum Brzetislai Ducis Bohemiae et Hermanni Episcopi Prag. anno 1098. Již K. V. Zap, Stará Boleslav a kollegiální chrám

čátku 10. století. Nezbyvá proto než datovati kostel podle jeho vzhledu. Kostel je malá, jednolodní stavba obdélného půdorysu se širokou apsidou na východní straně. (Obr. 114.) Obdélníková loď je 7·42 *m* dlouhá a 5·54 *m* široká. Půlkruhová apsida o poloměru 4·40 *m* připojuje se k lodi jedním ústupkem. V náběhu klenby apsidy je nasazena římsa složená z desky, válečku a mělkého výžlabku. Síla zdi lodi je 127 *cm*, apsidy 90 *cm*; křížová klenba bez žeber byla v r. 1857 znovu vyklenuta.⁸³ Severní i jižní stěna jsou prolomeny dvěma okny vysokými 123 *cm* a širokými 19 *cm*, ve špaletách široce rozevřených ven i dovnitř. Také v apsidě jsou podobná dvě okna. Blízko západního rohu jižní lodi je menší okno s hlubokou špaletou, jejíž vnější obvod byl 105·5 *cm* vysoký a 74 *cm* široký, kdežto jeho vnitřní ostění mělo světlost na výšku 54·5 *cm*, na šířku dole 30 *cm* a v náběhu oblouku 24·5 *cm*. Okno má pískovcové ostění, jež bylo pokryto vápenným nátěrem a nabarveno žlutočervenou barvou. Také ostatní okna měla ostění stejně omítnutá a nabarvená. Vchody jsou dva. Jeden ve středu západní stěny, druhý u západního konce severní stěny. Obě mají hladká obdélníková ostění s rovným kamenným překladem, nad nímž je půlkruhová plocha tympanonu. Okno v západním průčelí půlkruhem zaklenuté a špaletované

sv. Václava. PAM. II. 1857, 349, pozn. 34, vyslovil podiv nad tím, proč *Pešina* nazývá Zbutka z Kolovrat, ač v zápisu od něho citovaném je uveden jen Zbutko probošt. Podle *A. Sedláčka* (Ottův Naučný Slovník XIV., 600 násl.) objevuje se teprve od r. 1347 Albrecht z Kolovrat. *Dr. A. Podlaha*, Series praepositorum etc., Praha 1912, nemá Zbutka mezi pražskými kanovníky.

⁷⁷ *Braníš*, I. c. 32 násl.

⁷⁸ *F. J. Lehner*, Hradní kaple sv. Klimenta ve Staré Boleslavi. Method XXI., 1895, 26 násl. *Týž*, Dějiny umění národa českého. Díl I., svazek I., část I., 251 násl. *Lehner* popírá pouze možnost, že by kostel sv. Klimenta, který datuje současně se stavbou hradu, mohl býti totožný s kostelem Zbutkovým. Naproti tomu *Podlaha* a *Šittler*, I. c. 70, spojují zprávu *Pešinovu* s kostelem P. Marie v předhradí.

⁷⁹ L. c. 349 násl. *Zap* odmítá dohad *J. K. Rohnu*, Antiquitas ecclesiarum, capellarum et monasteriorum aliarumque aedium sacrarum districtus Boleslaviensis etc. 17, že kostel sv. Klimenta je totožný s kostelem, který postavil Zbutko okolo r. 1099.

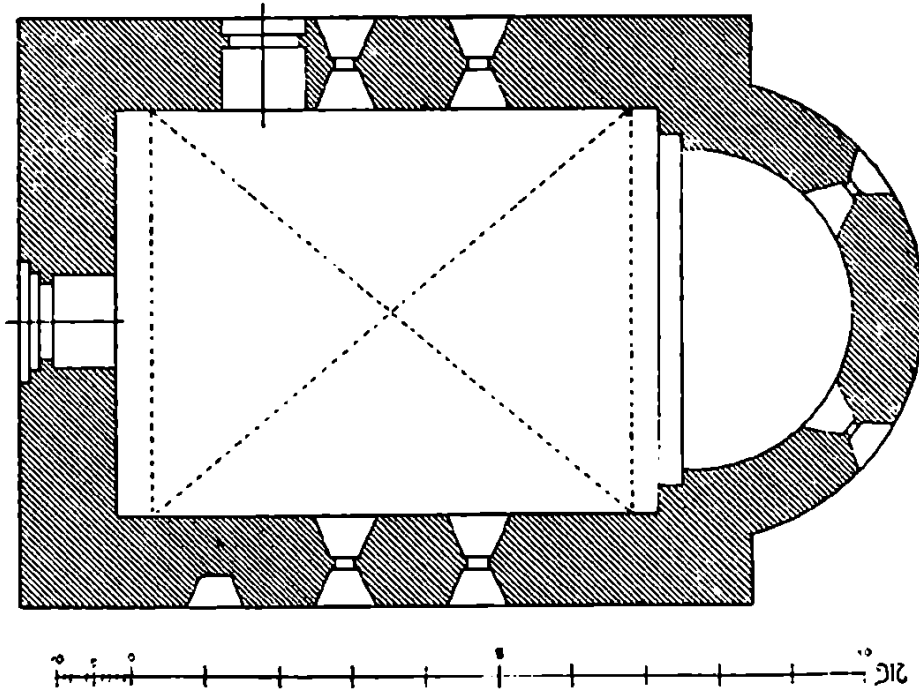
⁸⁰ L. c. I. 45.

⁸¹ Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen, Praha 1888, 217.

⁸² Viz pozn. 78.

⁸³ *Zap*, I. c. 350, uvádí, že důvodem pro novou klenbu bylo její poškození vzniklé otrášením kostela těžkými povozy, když byla zeď bývalého hřbitova posunuta až do líce kostela a rozšířena ulice na jeho jižní straně.

bylo původně — asi při renesanční opravě — prolomeno ve větších rozměrech se zalomeným obloukem, jak ukazuje jeho obrys uvnitř kostela. Na téže straně uvnitř je severně od okna zachován obdélníkový obrys bývalého vstupu na kruchtu.⁸⁴ Jižně od dnešního okna je viděti jižní hranu zazděného románského okna. Zevně jsou zdi hladce omít-

Obr. 114. Stará Boleslav. Kostel sv. Klimenta. Půdorys. (Podlaha a Šittler.)

nuty. Západní přechází beze všeho členění ve štít, v němž je široké nepravidelně segmentem sklenuté okno. Střecha lodi sedlová, taškami krytá, nad východním štítem zakončena kovovým dvojitým křížem. Apsida je zakrytá prejzovým polovičním kuželem.⁸⁵ (Tab. XLVII.)

⁸⁴ Dřevěnou kruchtu popisuje ještě *Zap*, I. c. 350.

⁸⁵ Půdorys i pohled od jihovýchodu jsou zobrazeny u *Zapa*, I. c. tab. 14. a 15., ovšem v podrobnostech ne zcela věrně.

⁸⁶ *A. Matějček* v *Dějepis*u výtvarného umění v Čechách, 70 násl.

⁸⁷ Opravu kostelů sv. Václava a sv. Klimenta prováděla kapitula a při té příležitosti za finanční pomoci Archeologické komise při České Akademii proveden byl výzkum za apsidou hlavní lodi, kolem vrábské kaple a u apsidy jižní lodi, jakož i u apsidy kostela sv. Klimenta. Výkop vedl za státní archeologický ústav Dr. J. Böhm. Výsledky výzkumu obou kostelů podávám zde podle svého zjištění, prováděného při výkopu i při stavebních pracech opravných.

⁸⁸ Délka těchto kvádrů na severní straně kostela, kde byla omítka nejvíce porušena,

Uvnitř jsou stěny kostela pokryty románskými malbami z doby kolem r. 1175,⁸⁶ které byly odkryty v l. 1899—1900 a později vzorně restaurovány G. Mikskem.

Umístění oken v severní i jižní zdi téměř do středu pod klenební oblouk vzbuzovalo pochybnosti, že jsou to původní okna románská, avšak rozvrh maleb je vyvrací. Podrobněji bylo možno kostel prozkoumati teprve v letních měsících r. 1927, kdy byla prováděna jeho oprava.⁸⁷ Při ní bylo zjištěno, že románské zdivo bylo provedeno z kvádříků ze žlutého pískovce⁸⁸ na maltu ze žlutého písku. Kostel nebyl původně na svém zevnějšku omítnut, a spáry byly románským způsobem podřezávány. Kostel byl koncem 16. století již značně sešlý a proto v r. 1601 přikročeno k jeho opravě.⁸⁹ Tehdy bylo zdivo kostela značně doplněno cihlami a opukovými i pískovcovými kvádříky, místy vyššími a rohy částečně převázány velikými kameny. Na severní straně pod dřevěnou, drobně profilovanou římsou bylo opravené zdivo vysoké 75—93 *cm* a teprve pod ním bylo zachované zdivo románské. Při této opravě byl teprve kostel omítnut bílou maltou, natřen světle žlutě a kolem oken i ve špaletách proveden nátěr žlutočervenou barvou. Východní štít je celý vyzděn z cihel, jež pokračují ještě do hloubky 80 *cm* od okapní římsy, ač i spodní románské zdivo je místy vyspravováno cihlami.⁹⁰ Na západní fačadě vlevo od okna, blíže severozápadnímu nároží, byl pod omítkou objeven obdélníkový vchod široký 65·8 *cm*, jehož výška byla zjištěna pouze do 145 *cm*, ač původně byl jistě vyšší. Měl rovné pískovcové ostění a byl vyplněn pískovcovými kvádříky a přetažen renesanční maltou. Byl to vchod na emporu, jejíž stopy jsou viditelné i uvnitř v kostele.⁹¹

činila 25·5—42 *cm*, výška 8—14 *cm*.

⁸⁶ *Prášek*, l. c. II., 370. Oprava provedena za probošta Václava Albína z Helfenburka a děkana Jiřího Štamvosra, jak dosvědčuje i nápis na severní straně uvnitř kostela. Viz *Podlaha a Šittler*, l. c. 69.

⁸⁹ Ve štítu je deska z malty s letopočtem 1857.

⁹¹ O empoře se zmiňují již *Podlaha a Šittler*, l. c. 68. *Zap*, l. c. 350, popisuje ještě dřevěnou krucht v r. 1857. Odkud byl na ni vchod, se nezmiňuje. Úpravu vchodu na bývalou emporu netřeba pokládati za románskou, ale pravděpodobně za pozdější stavební změnu. Hlavní oporou názoru, že kostel byl emporový, je způsob rozdělení maleb po západní stěně.

Pro datování stavby kostela sv. Klimenta lze z literatury uvést tři data. První, podle Pešiny, r. 915 je vyloučen sám sebou, poněvadž hrad vznikl až za vlády knížete Václava, nehledíc ani k tomu, že odporuje tomu i celková dispozice kostela⁹² i některé její detaily, jako široká apsida a římsa v náběhu její klenby. Vše ukazuje na pozdně románskou dobu. Jako další důvod, že kostel sv. Klimenta je staršího data, byla uváděna okolnost, že kapitulní basilika, zasvěcená sv. Václavu, musila se vyhýbati kostelu sv. Klimenta,⁹³ takže její jižní loď je zakončena prostou apsidou, kdežto severní loď je na východě rozšířena o vrábskou kapli, jejíž apsida je větší než apsida jižní lodi. Vyloučíme-li však možnost, že by vrábská kaple mohla býti zbytkem Boleslavova kostela, zasvěceného sv. Kosmu a Damiánu, pak neznáme příčiny, proč kostel sv. Václava nebyl posunut severněji. Zcela pochopitelnou je však situace obou kostelů, vznikl-li kapitulní kostel dříve než kostel sv. Klimenta, jehož stavba patrně z vážných příčin, nám dnes neznámých, nemohla býti posunuta jižněji, takže mezi oběma kostely vznikla úzká proluka, jež později, snad až v baroku, byla uměle rozšířena osekáním spodní části severozápadního rohu kostela sv. Klimenta. Konečně je rozhodující doba vzniku maleb, před níž již kostel sv. Klimenta stál. Možno-li datovati malby kolem r. 1175, pak nelze klásti stavbu kostela o mnoho výše, poněvadž celková dispozice kostela ukazuje spíše na druhou polovinu 12. století než na dobu starší. Nejpravděpodobněji vznikly malby hned po vystavění kostela.

O stavebníku kostela nevíme samozřejmě zhola nic. Jistě jím nebyla kapitula, ale jednotlivec velmi zámožný, který si mohl k jeho výzdobě přibrati vynikající umělce stojící pod vlivem malířství jihoněmeckého, snad řezenského.⁹⁴ Kostel měl však emporu, jak dokazují nejen zbytky maleb na západní stěně, nýbrž i stopy vchodu na emporu. Byl to tedy

⁹² Šittler, PAM. XIX., 19, vidí v kostele sv. Klimenta analogii kaple pod jižní věží v kostele sv. Jiří na Pražském hradě, která byla dříve pokládána za stavbu Vratislava I. Braniš, l. c. 34, upozornil však na rozdíly v mírách obou kostelíků, ježto kaple u sv. Jiří má loď 7·20 m dlouhou a 3·70 m širokou. Ovšem rozdíly tyto jsou zcela pochopitelné, poněvadž kostel sv. Klimenta byl budován samostatně, kdežto kaple u sv. Jiří byla vázána rozměry věže, která stojí nad ní.

⁹³ Viz Lehner v Methodu XXI., 26, a v Dějinách umění I., I., I., 251.

⁹⁴ Viz pozn. 86.

panský kostel a je pravděpodobno, že v době jeho stavby bylo jednopatrové obydlí stavebníkovo západně od kostela a bylo s ním spojeno visutým mostem. Jižně od kostela a s ním spojeného šlechtického sídla byla patrně již veřejná cesta, která bránila posunutí těchto budov jižněji, aby mohla vzniknouti větší prostora mezi nimi a kapitulním kostelem, jež ovšem na středověkých hradech nebyla naprosto nezbytnou nutností. Nevíme, kdy zmizela tato obytná budova, avšak jistě dříve, než povstaly přístavky, jež byly připojeny ke kostelu sv. Václava vedle východního zakončení jeho postranních lodí. Okrsek kostelů sv. Václava a sv. Klimenta byl na počátku 17. století ohrazen zdí zdobenou sgrafity a s dvěma renesančními brankami, z nichž východní nese letopočet 1614.

Při výzkumu v r. 1927 prozkoumáno bylo i okolí apsidy kostela sv. Klimenta, kde v hloubce asi 80 *cm* nalezena byla cesta klesající k východu a dlážděná nepravidelnými kusy opuky, mezi nimiž byl místy zelenavý jíl. (Tab. XLVIII., 1.) U ohradní zdi byla pod cestou v hloubce 16 *cm* do červena spálená půda a v ní uhlíky, kousky opuky zvětralé a spálené a zelenavý a žlutý jíl. Spálená vrstva byla 8—10 *cm* silná a pod ní byla kulturní vrstva silná 31 *cm*, jež ležela již na říčním písku. Pod spálenou vrstvou byly nalezeny zbytky hrobů ležících od západu k východu.

Kosmas vypravuje,⁹⁵ že po vítězném návratu Břetislava I. z Polska na žalobu pro loupení na této výpravě, při níž nešetřeny ani kostely, měli býti kníže i biskup Šebíř odsouzeni římskou kurií k těžkým trestům. Když však poslové knížete podplatili kardinály, uloženo bylo knížeti a biskupovi, aby na vhodném místě založili klášter, k čemuž kníže Břetislav zvolil Boleslav.⁹⁶ Vysvěcení jeho se stalo v r. 1046.⁹⁷ Z vypravování Kosmova je jasno, že za jeho doby byl v Boleslavi probošt. Kon-

⁹⁵ *Bretholz*, l. c. 91 násl.

⁹⁶ Tamže 93: *Quibus dux, velut divinis iussis obtemperans, sub honore sancti Wenczlai martiris in urbe Bolezlau iuxta flumen Labe, ubi idem sanctus olim feliciter consummavit martirium, venustissimum fabricavit cenobium, in quo, sicut hodie cernitur, Deo servit caterva fratrum numerosa et habetur prepositura et basilika valde religiosa.*

⁹⁷ Tamže 100: *Anno dominice incarnationis MXXXVI. Dedicatum est monasterium in urbe Bolezlau XIII. kal. Iunii a Severo Pragensis ecclesie sexto episcopo.*

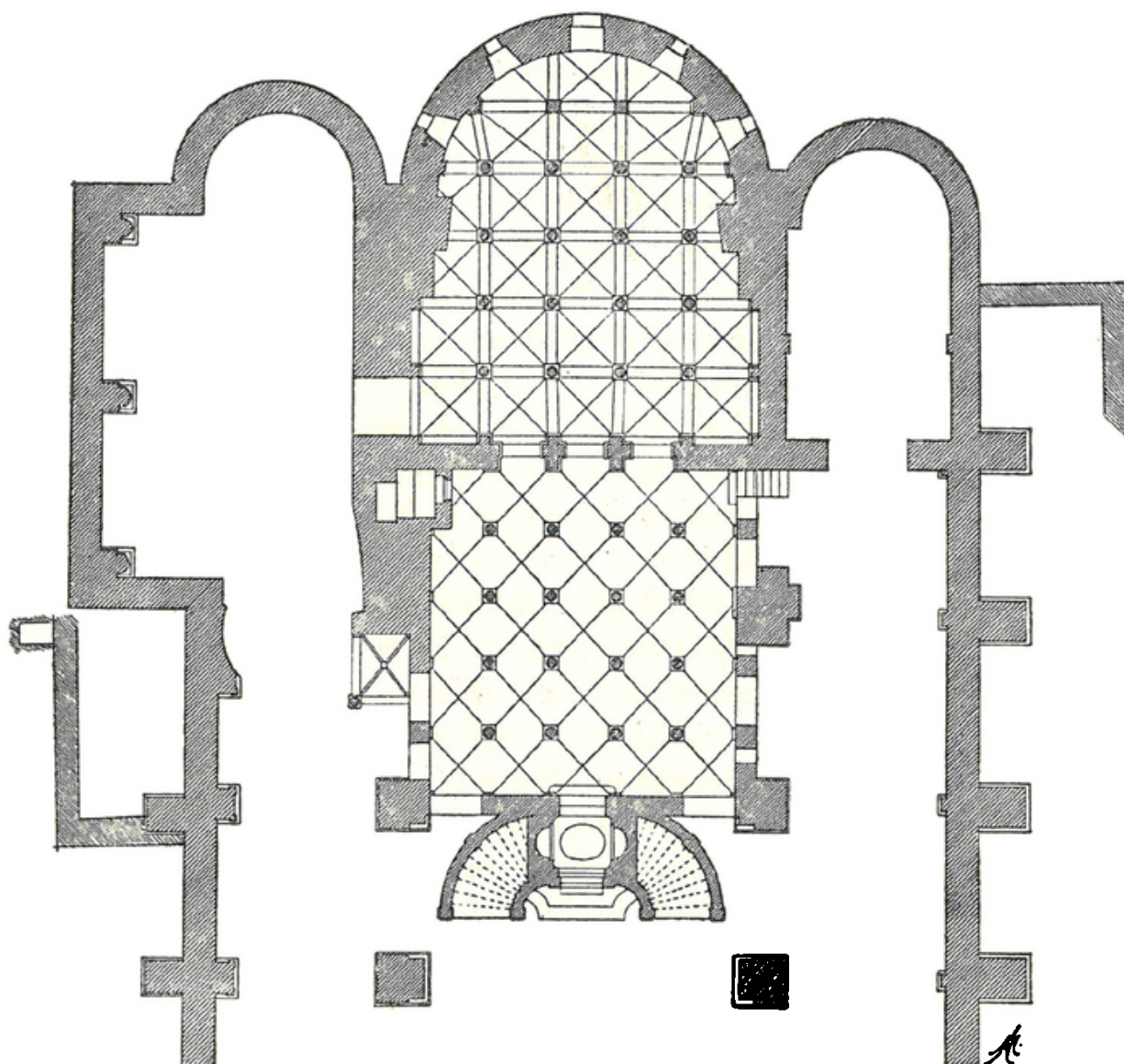
cem 11. století byl jím knížecí kaplan Herman, jáhen, který byl 28. února r. 1099 v Boleslavi zvolen pražským biskupem.⁹⁸ Nebyl to ovšem klášter mnišský, nýbrž kanovnická kapitula.⁹⁹ Stál však již v Kosmově době, který mluví o velkém množství kněžstva, dnešní kostel sv. Václava? Na to může odpovědět jen sama stavba.

Kostel sv. Václava byl trojlodní basilika s dvěma věžemi v průčelí. Hlavní loď, oddělená od vedlejších pěti páry pilířů, je zaklenuta vale nou klenbou s lunetami, postranní lodi mají křížové klenby s napodobenými štukovými žebry. K hlavní lodi připojuje se vysoký kůr nad kryptou, téměř stejně dlouhý jako loď a zakončený půlkruhovým závěrem. Pravá postranní loď je zakončena půlkruhovou apsidou, kdežto levá má na konci připojenou vrábskou kapli. Uvnitř kostela románskou stavbu prozrazuje pouze krypta, jež však není jednotná, nýbrž se skládá ze dvou přibližně stejně dlouhých částí, jež jasně dokazují, že západní část byla později přistavěna. Již pohled na půdorys krypty ukazuje značné rozdíly v řešení obou jejích částí a tento dojem se ještě stupňuje prohlídkou na místě. Obě části jsou křížově sklenuty na volně stojících sloupech — v zadní části je jich 18, v přední 16 — avšak architekt zadní části provedením silných pásů mezi jednotlivými klenbami a přistavěním hranolových přípor ke stěnám rozdělil celek na velké množství malých architektonických prostorů, kdežto autor přední části krypty se snažil vytvořit jednotný prostor, jehož slabě zvlněná klenba je lehce podepřena 16 sloupy a římsovými konsolami na stěnách. V zadní části uplatňuje se ještě smysl pro tektoniku, na níž se klade důraz, kdežto v přední části zřetelně vystupuje snaha zcela opačná. Stejně rozdíly jsou viditelné i na architektonických detailech. Ve starší části jsou attické patky sloupů vysoké, dřík na ně přímo nasedá a opět přímo přechází v krychlovou hlavici, na níž lze jasně pozorovat oba prvky, z nichž vznikla, krychli a komolý kužel. Naproti tomu sloupy v mladší části mají patky nižší, dřík je dole i nahoře zakončen prstencem a na

⁹⁸ *Bretholz*, I. c. 168.

⁹⁹ Zakládací listina boleslavské kapituly je falsem 12. století. Viz *Friedrich*, CDB. I., 358 násl., č. 382. Netřeba však pochybovat, že kolegiátní kapitulu s proboštem v čele založil již Břetislav I. Odpovídalo by tomu reformní hnutí pro úpravu života kanovníků, a také po r. 1040 byly nové kapituly zakládány s výslovným nařízením společného

hlavici se zaoblily¹⁰⁰ hrany na její spodní části. Patky sloupů obou skupin mají však nárožníky a proto nutno obě části krypty datovati až 12. stoletím.¹⁰¹ Ovšem rozdíl stylového chápání vylučuje možnost, že

Obr. 115. Stará Boleslav. Kostel sv. Václava. Půdorys východní části kostela.

života kanovníků. *Wetzer u. Welte* II^a. 1826 násl. a III^a. 609 násl. Coenobium nebylo jen klášter, nýbrž i obydlí několika kněží.

¹⁰⁰ Viz *Podlaha a Šittler*, I. c. 21, obr. 24. a 25.

¹⁰¹ Před 20 lety datoval jsem zadní část 11. stol. kdežto vznik přední části jsem kladl do konce 12. nebo začátku 13. stol. Viz *Wirib-Štenc*, *Umělecké poklady Čech* I. 60, II. 24.

by celá krypta byla mohla vzniknouti najednou. Zadní část bylo by možno klásti aspoň do druhé čtvrti 12. století,¹⁰² kdežto přední do konce tohoto století. (Obr. 115.)

Krypta byla součástí kostela a proto ani stavbu trojlodní románské basiliky nemůžeme klásti do starší doby. Že nový, velký chrám nebyl vysvěcen do r. 1125, možno usuzovati z mlčení Kosmova, který by pravděpodobně tak důležitou událost byl zaznamenal ve své kronice.

Opravy, prováděné na vnějšku kostela v r. 1927, umožnily aspoň částečně zjištění stáří vnějších zdí. Na západním průčelí po obou stranách renesančního portálu s hrotitým obloukem¹⁰³ mezi oběma věžemi je zdivo z pravidelných románských kvádrů, spárovaných světležlutou maltou. Opuka je značně opálená a miskovitě oprýskaná. Jižní věž má lomové zdivo snad až z 15. století.¹⁰⁴ Zdivo přízemí bývalé severní věže, kde je nyní sakristie, bylo asi rovněž zničeno ohněm a je plentováno cihlami. Po otlučení omítky kolem dolní části segmentově sklenutého průčelního okna se dvěma pruty bylo ve vzdálenosti 90 *cm* severně od jeho ostění objeveno zazděné kruhové okno rámované klelnáky opukovými a místy z hnědého pískovce, vysokými 21,5 *cm* a širokými na zevním okraji 7—10 *cm*, na vnitřním 5,5—6 *cm*. Průměr celého okna je 98 *cm*, jeho otvoru 55 *cm*. Malta je románská. Po požáru, jehož stopy bylo na něm viděti, bylo zazděno opukou, hnědým pískovcem a cihlou silnou 6 *cm* a vše omítnuto bílou maltou.

Na jižní straně kostela otlučeno bylo zdivo zprvu jen do výše 45 až 50 *cm* od země a zde nalezeno dosti nepravidelné zdivo kvádrkové z opuky a pískovce, místy i spálené kusy opuky. Později otlučena omítka do větší výšky mezi apsidou a jižním vchodem a při tom zjištěno, že i zde je částečně zachováno románské zdivo, jež však bylo velmi značně opravováno po požáru. Mezi prvním opěrným pilířem od východu a brankou v průchodu mezi kostely sv. Václava a sv. Klimenta objevila se ve zdivu od římsy dolů jdoucí spára, podle níž dalo se usuzovati, že

¹⁰² Podobné patky byly i v klášteře na Ostrově u Davle, kde stavba prováděna po r. 1137. Viz *J. Pečírka* v *Dějepis výtvarného umění v Čechách* 45, obr. 23. Ovšem sloupky ostrovské jsou bohatší a stylově pokročilejší.

¹⁰³ Portál byl v r. 1900 značně zrestaurován, takže jeho dnešní vzhled je jiný než před restaurací, zvláště v horní části.

zde byl nějaký otvor nebo hrana zdi. Spodní část zdiva, jež bylo kdysi odsekáno, aby se rozšířil průchod kolem kostela sv. Klimenta, je plentováno cihlami, z nichž je i levý pilíř branky.

Nejdůležitější nálezy se však staly na severní postranní lodi kostela. Na této straně je románské zdivo mnohem lépe zachováno a místy jde až pod okapní římsu. Zdivo je z opukových kvádrů se žlutavou maltou a s vytahovanými spárami. U západní strany prostředního opěrného pilíře 97 cm nad úrovní bývalého hřbitova objevila se po oklepaní omítky pravá polovina vyklenutého oblouku, snad bývalého vchodu do kostela. Klenáky opukové byly 33 cm dlouhé a přibližně dole 6 a nahoře 10,5 cm široké. Vzdálenost mezi náběhem oblouku a opěrným pilířem byla 76 cm. Asi ve třetině dolní hrany barokního půlkruhového okna nad tímto románským obloukem byla objevena trhлина jdoucí kolmo dolů a vyplněná cihlami, pravděpodobně okraj zrušeného románského okenního otvoru. Nad severním barokním vchodem¹⁰⁶ ve vzdálenosti 96 cm od východního opěrného pilíře nalezen byl v románském zdivu zbytek rámování románského okna 18 cm široký s půlkruhovým obloukem nad ním vyklenutým.¹⁰⁶ Vše z opuky na světležlutou románskou maltu. Vnitřek okenního otvoru byl zazděn cihlami. Vrchol oblouku románského okna byl asi 5 cm pod dnešní římsou severní lodi. Uvnitř na půdě hlavní lodi je na severní zdi zachována část západního ostění okna z hnědého pískovce. Kolem je zdivo provedeno z lomové opuky, místy zakryté hladkou, bílenou omítkou, která je přitažena až k ostění okna. Stejně zdivo je i na vnější straně zdi, pokud je viditelné s půdy vrábské kaple. Místy je značně opálené. Vrchní část této zdi je omítnuta a zdá se, že byla ozdobena malovaným kvádrováním.

Nápadný je tvar východního ukončení hlavní lodi. Široký půlkruhový závěr je oddělen od choru vystupujícím triumfálním obloukem. Ještě nápadnější je pak utváření zadní části krypty. Postranní její zdi se za prvními dvěma řadami klenebních polí zesilují, u třetí řady

¹⁰⁴ Zjištěno v r. 1900. Viz *Podlaha a Sittler*, I. c. 26.

¹⁰⁵ Barokní portál byl kdysi červeně natřen a s oknem nad ním byl spojen štukovým volutovým nástavcem.

¹⁰⁶ Podle sdělení dělníků byly zbytky podobných oken ještě v sousedních třech polích mezi opěrnými pilíři. V posledním poli na západ nebyl nalezen žádný zbytek. Některá

souběžně k podélné ose krypty, kdežto na předělu mezi třetí a čtvrtou řadou klenebních polí vystupují z obou podélných stěn úseky širokých zdí zešíkmené do prostory krypty.¹⁰⁷ Půlkruh závěru za nimi pak navazuje přibližně na líc rozšířené zdi ve třetí řadě klenebních polí. V páté řadě oba krajní klenební čtverce se změnily v lichoběžníky a poslední dva sloupy v závěru jsou přeměněny v barokní pilíře zdobené rokokovým štukem podobně jako klenební pole nad barokním mramorovým oltářem. Také zevní zdivo apsidy, pokud bylo při opravě zbaveno omítky,¹⁰⁸ nevzbuzuje dojmu zdi románské, nýbrž mnohem pozdější. Je skládané sice do vrstev, avšak z lomové opuky, místy prokládané drobnými kusy a zřejmě vyžadovalo omítku. V hloubce 87 *cm* pod šambranou středního okna bylo zdivo rozšířeno. Spodek základového zdiva byl pod tímto rozšířením v hloubce asi 135 *cm*.

Kolem apsidy byl nalezen hřbitov.¹⁰⁹ V příkopu pro isolační zeď, vedeném kolem celé apsidy v šířce asi 120 *cm*, nalezeny pouze ojedinělé kosti lidské a nikoliv celé hroby.¹¹⁰ Mimo to byla zde nalezena rozbitá hradištní nádobka asi z 11. století a zlatý prsten s nápisem.¹¹¹ Výkop hřbitova mohl se státi na poměrně malé ploše a to asi od poloviny vzdálenosti mezi středním oknem krypty a sousedním oknem jižním až k sousednímu oknu severnímu v pruhu širokém asi 2 *m*. Svrchu byla asi 40 *cm* silná černá písková vrstva se zlomky prejzů, skla, porculánu, kousky opuky, cihel, pískovce, uhlíky a několik středověkých střepů. Tato vrstva byla pravděpodobně najednou nasypána. Pod ní byla 90 *cm* silná šedá, písková vrstva, v níž opět byly kousky opuky, pískovec,

okna byla odkryta již v r. 1900. Viz *Podlaha a Šittler*, I. c. 15.

¹⁰⁷ *Podlaha a Šittler*, I. c. 21, je pokládají za podezdívky pilastrů, nesoucí klenbu chorovou.

¹⁰⁸ Důvodem opravy v r. 1927 bylo zavlhání zdi krypty, která byla zevně zakryta násypem až pod barokní okna. Proto byl kolem lodi vykopán příkop a vyžděna izolující zeď, isolační šachta pak svrchu zakryta a provedeny pouze průduchy. Pro krycí desky byly do zdiva apsidy vysekány široké rýhy, které při románském zdivu by byly památkově nepřipustným poškozením.

¹⁰⁹ Dělníci vykopali příkop pro isolační zeď beze všeho dozoru a teprve když bylo oznámeno státnímu archeologickému ústavu, že se již výkop provádí, mohl jsem si s p. ředitelem K. Buchtelou prohlédnouti okolí apsidy, načež byl zde aspoň částečně prozkoumán hřbitov. Tento výkop prováděl p. Dr. J. Böhm. Při popisu hrobů použil jsem jeho nálezové zprávy.

místy i opálené uhlíky, do červena opálené kousky písku a střepy. Z části byla asi nasypána a častěji byla překopávána. Spodní její část v síle 40—45 *cm* je tmavší a je to asi starší humusová vrstva. Pod ní je již světležlutý písek. Na jejich rozhraní byla slabá vrstva kousků opuky. Na této ploše nalezeno 26 hrobů většinou rozrušených. Všechny ležely až pod hranou rozšířeného zdiva apsidy, nejvyšší 24 *cm*, nejnižší 67 *cm*. Všechny hroby byly situovány od západu k východu a to paprskovitě podle zakřivení apsidy, jen jediný ležel od jihu k severu. Hroby ležely ve třech řadách za sebou, takže jedna řada vnikala do druhé a přibližně v pěti skupinách nad sebou. (Tab. XLIX., 1.) U koster orientovaných nezjištěny ani rakve, ani jiné předměty. Pouze pod bradou lebky nejsevernějšího hrobu nalezen malý olovený křížek ostatkový.¹¹² U hrobu ležícího od jihu k severu nalezeny veliké kované hřeby z rakve. Střepy ze středověkých nádob nalezeny kolem hrobů i v hrobech, ale neměly k nim žádného vztahu. Jsou to střepy z 11.—15. století, a právě v hrobě situovaném od severu k jihu, který je jistě nejmladší, byly nalezeny nejstarší z nich.

Ze všeho lze usuzovati, že asi v hloubce 130 *cm* pod dnešní úrovní byl původní terén, na němž jistě narůstala od založení Boleslavě kulturní vrstva, která snad byla odstraněna při stavbě nějaké kamenné budovy, snad dosti vzdálené, z níž zbyla vrstva kousků opuky na povrchu písku. Mohla to býti nějaká stavba související se založením kostela sv. Václava Břetislavem I. Ve 12. století byl vystavěn nový kostel s kryptou, ale jeho apsida nedosahovala až do líce dnešní apsidy, takže na hřbi-

¹¹⁰ Podle sdělení dělníků, čemuž konečně odpovídalo i uložení dalších hrobů.

¹¹¹ Prsten tvaru obroučky, na krajích vrchní plochy polokruhově zvýšený, byl spájený, při čemž, zdá se, byl porušen nápis, který byl zevně vyryt: X GOT X . . . VT + MEL X GAWEL X. Uvnitř bylo vyryto většími písmenami VIHABERHE BERHABI. Průměr prstenu 20.5 *mm*, šířka 4.5 *mm*.

¹¹² Křížek z oloveného plechu, rovnoramenný. Příční břevno i spodní část kolmého je vytvářena z pruhu oloveného plechu, širokého 7 *mm*, a zalamaného do pravých úhlů. Horní část kolmého břevna je vytvořena oběma konci pruhu, které jsou nýtem připevněny na hranolovou plechovou objímku, dole otevřenou a nahoře zakrytou připájenou čtvercovou deštičkou na okraji ozdobenou granulací. Uprostřed deštičky je připájeno kruhové očko na zavěšení. Křížek je zmenšeným napodobením románských, pektorálních, ostatkových křížů; š = 22 *mm*, v = 31 *mm*. Křížek je tlakem zdeformován.

tově, který zde vznikl, některé hroby mohly ležeti až u zdiva kostelního. Pak snad utrpěla apsida nějakou pohromu a byla později nahrazena novou apsidou o širším poloměru. Při její stavbě nebyly poměrně hluboké základy — asi 180 *cm* — stavěny do úzkého průkopu, nýbrž s ohledem na sypký písek byl vykopán široký příkop, v němž vyžděna základová zeď. Při kopání příkopu byly ovšem zničeny hroby, jež ležely u staré apsidy. Rozšíření základového zdiva odpovídalo současné úrovni hřbitova, na který však již po vystavění nové apsidy nebylo asi pohřbíváno. Výjimku činí pouze pohřeb v rakvi, kde mrtvola ležela od jihu k severu. Tento hrob možno klásti snad až do 17. století. Datování vzniku hřbitova až do 12. století při stavbě románské basiliky odůvodňuje i naprostý nedostatek milodarů v hrobech, a olověný křížek možno také klásti nejvýše do 12. století.

Vrábská kaple je vystavěna z opuky, jež místy užita již opálená, na hnědou maltu, lišící se od románské malty, značně sypkou, jež byla přetahována přes kameny. Později byla omítnuta bílou maltou, jako celý kostel. Ještě před touto omítkou byla východní zeď kaple a část apsidy poškozena ohněm. Nad nynější klenbou lodi kaple, která je z cihel a opuky, je viděti v severní zdi vrcholy dvou úzkých půlkruhem zaklenutých oken a podobné okno je i ve východní zdi vedle apsidy. Apsida přechází nad klenbou lodi až nad ostatní zdi a je v ní okno se špaletou, jež je v záklenku široké 120 *cm*. Omítka hladce štukovaná jde až po okraj zdi apsidy, jež původně nebyla zaklenutá. Na jižní straně je apsida přizděná přímo k hlavní lodi kostela. Zevně zadržaná okna sváděla k domněnce, že vrábská kaple je románská stavba, avšak způsob zdění i její dispozice dokazuje, že je to stavba mnohem mladší. (Tab. XLVIII., 2.)

Poslední nálezy učiněny byly u východního konce jižní a severní boční lodi. V zemi, téměř v poloviční vzdálenosti mezi apsidou jižní lodi a prvním opěrným pilířem, nalezena byla v zemi zeď jdoucí k jihu, která se v pravém úhlu obracela k západu. Bylo to opukové zdivo o výšce asi 80 *cm*. Vedle byly odkryty kostry.¹¹³ U severní strany kostela

¹¹³ Zbytky této budovy nemohly býti ani v celém rozsahu, ani bedlivěji prozkoumány a bylo nutno spokojiti se jen povšechným náčrtem směru zdí.

¹¹⁴ Proto také nebylo možno přesně zjistiti poměr jak zdí, tak i hrobu k vrábské kapli.

byly odkryty dvě zdi spojené v pravém úhlu a vycházející jednak od prvního opěrného pilíře, jednak od severozápadního rohu vrábské kaple. (Obr. 115, tab. XLIX., 2.) Severní zeď souběžná s lodí kostela byla zevně 6·14 *m* dlouhá, kdežto západní zeď byla přibližně 3·30 *m* dlouhá. Síla obou zdí kolísala mezi 78·5—89 *cm*. Materiál byla opuka kladená v podlouhlých kusech na lících, uvnitř pak byly v maltě uloženy drobnější kusy lomové. Bílá malta byla z říčního písku. Vrstvy byly 4—7 *cm* vysoké. Uvnitř zbylo pouze 18 *cm* lícovaného zdiva, pod nímž již byly základy. Zevně bylo zdivo lícováno ve výši 25·5 *cm* a pod ním bylo nelícované zdivo beze všeho rozšíření, 34 *cm* vysoké. Roh byl zesílen pískovcovým kvádrem 12·5 *cm* vysokým, 20 *cm* širokým a 33 *cm* dlouhým. U severovýchodního konce byla zeď ubourána a připojoval se k ní hrob vyzděný z opuky a pískovce. Uvnitř byl lícovaný z kvádrů, ale neomítaný. Malta byla bílá, podobného složení jako ve zdi. Na severní straně byl hrob 72 *cm* hluboký. Vnitřní šířka hrobu činila 67·5 *cm*, ze západní stěny odkryto pouze 96 *cm*, z východní ještě méně, poněvadž nebylo možno odkopati půdu u rohu vrábské kaple.¹¹⁴ Na dně hrobu byla hojnost žluté malty, řidší však než byla románská malta na kostele. U opěrného pilíře severní lodi byla provedena hluboká sonda, při níž zjištěn způsob i postup stavby kostela i přístavby, jakož i míry počítané od spodku soklu lodi. Zdivo severní lodi bylo provedeno z opukových kvádrů různé délky a vysokých 7—9 *cm*, ač nalezeny i kameny vysoké pouze 4 *cm*. K němu bylo přistavěno, ale nezavázáno, zdivo přístavby z opuky a hnědého pískovce. Sokl kostelní lodi je proveden z kusů hnědého pískovce. Je vysoký 36 *cm* a nahoře je 9 *cm* vystouplý ze zdi. Byl celý i zespod omítnut bílou maltou. Přes tento sokl je přistavěn opěrný pilíř. Spodek základového zdiva lodi je v hloubce 165 *cm*, rozšíření zdiva v hloubce 66 *cm*. Spodek základu severní zdi přistavěné budovy byl v hloubce 48 *cm*. V nalezených dvou hrobech měla svrchní kostra vršek hlavy v hloubce 48 *cm*, spodní asi 140 *cm*. Rostlá půda, totiž čistý písek, byl v hloubce 160 *cm*, kdežto pravděpodobný terén při stavbě kostela byl asi 93 *cm* pod spodkem soklu. Rozdíl mezi dnešní úrovní a úrovní při stavbě opěrných pilířů činí na severní straně kostela pouze 11 *cm*.

Relativní chronologie kostela sv. Václava a jeho přístaveb je asi tato:

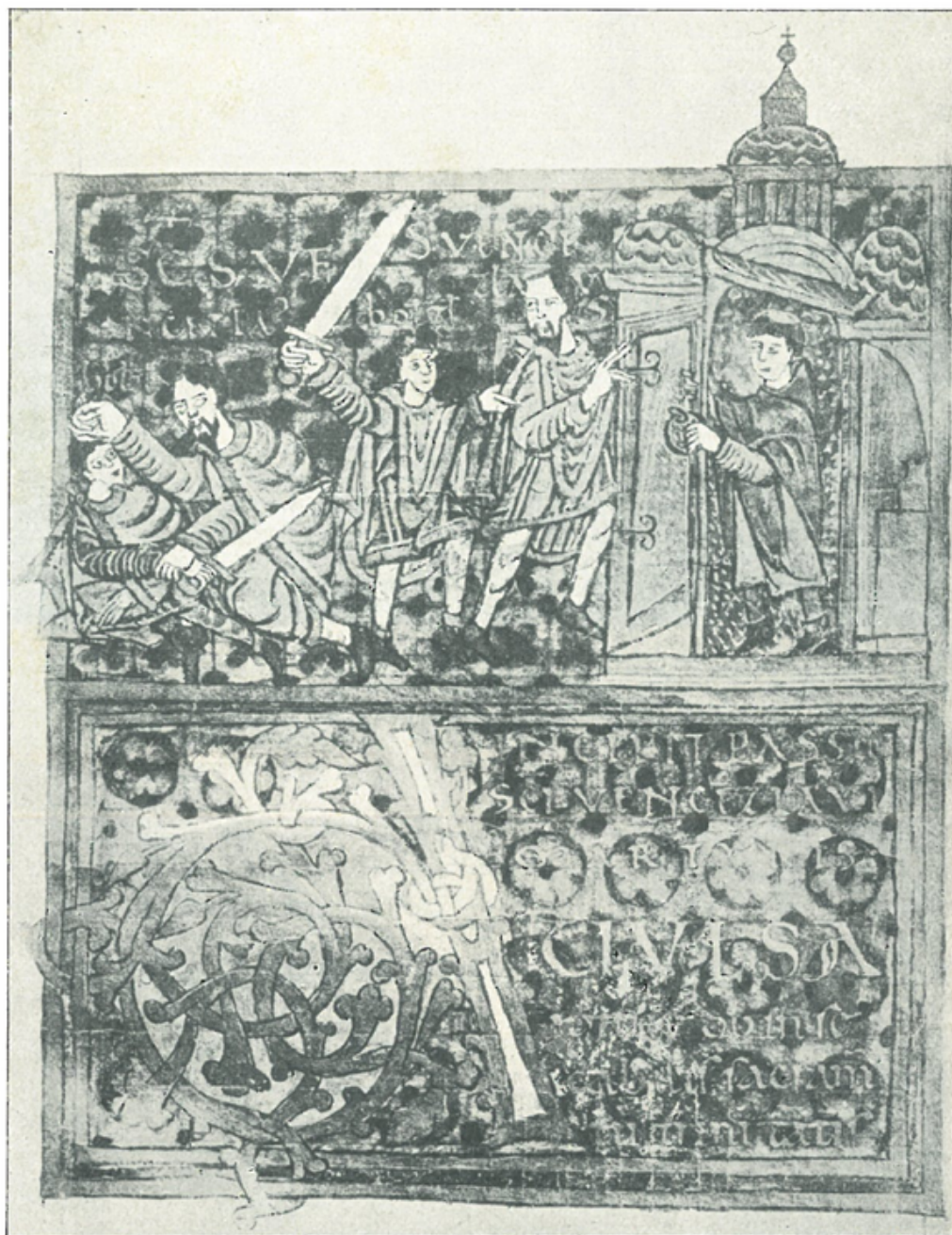
Nejdříve byla postavena basilika sv. Václava, pak byla přistavěna severní budova a pravděpodobně i jižní. Nato zmizely tyto budovy a při nějaké opravě dostal kostel na severní straně sokl, přes který dodatečně byly přizděny opěrné pilíře. Chceme-li však tyto stavby a stavební změny blíže určit, musíme stavbu kostela klásti do první poloviny 12. století, přístavbu krypty do druhé poloviny tohoto století. Ve 14. století vznikly obě přistavěné budovy, při čemž severní zed' severní budovy byla založena na starším zděném hrobu. V 15. století obě budovy zmizely,¹¹⁶ načež kostel dostal kamenný sokl a koncem 16. století opěrné pilíře. Zbývá ještě do této chronologie zařaditi kapli vrábskou a přístavbu apsidy hlavní lodi. Kaple byla sklenuta nynější klenbou spočívající na polosloupech při severní zdi po požáru, který poškodil celý kostel 20. ledna 1640. Klenba byla provedena na podzim téhož roku.¹¹⁶ Kaple v půdorysném svém rozsahu stála již před r. 1640, ovšem krytá jen dřevěným stropem. V dnešním rozsahu nestála patrně v době, kdy kostel dostal zevně sokl, poněvadž není proveden také na jejích zdech. Tím zúžuje se doba její stavby na 15.—16. století. Podle zpráv ze 16. století byla vrábská kaple ve špatném stavu,¹¹⁷ avšak k opravě její nedošlo před r. 1576. Pravděpodobně se tak stalo mezi lety 1578—1593. Stavba apsidy hlavní lodi kostelní a pravděpodobné prodloužení jižní lodi na východ s vystavěním vrchní sakristie možno klásti do doby oprav po požáru v r. 1640. Nasvědčovaly by tomu stejné šambrany oken na apsidě jižní lodi i čtyř postranních oken krypty, kdežto střední okno krypty bylo znovu upraveno kolem poloviny 18. století při úpravě nového oltáře v kryptě.

O obytných budovách na Boleslavi má staroslovanská legenda několik zpráv. Mimo palác Boleslavův zmiňuje se tato legenda o dvoře Hněvyse,¹¹⁸ kde se stala úrada o zavraždění Václavově, o domě Draho-
míry¹¹⁹ a jizbě knězově¹²⁰ nebo dvoře¹²¹ knězově. Vrata,¹²² v nichž

¹¹⁵ K lícované části severní strany severní přístavby přiléhala vrstva 25 cm vysoká, kterou bylo možno datovati 15. stoletím, kdežto spodní část základová ležela ve vrstvě 14. století.

¹¹⁶ *Zap.*, I. c. 347, předpokládá, že kaple byla tehdy rozšířena posunutím severní zdi, což ovšem vylučují nálezy na zdivu nad klenbou.

¹¹⁷ *Prášek*, I. c. III. 363 násl., otiskuje některé zprávy, ovšem způsobem značně nejasným, takže lze těžko z nich činiti bezpečné závěry.

Zavraždění sv. Václava. Miniatura z wolfenbüttelského rukopisu Gumpoldovy legendy. (Friedl.)

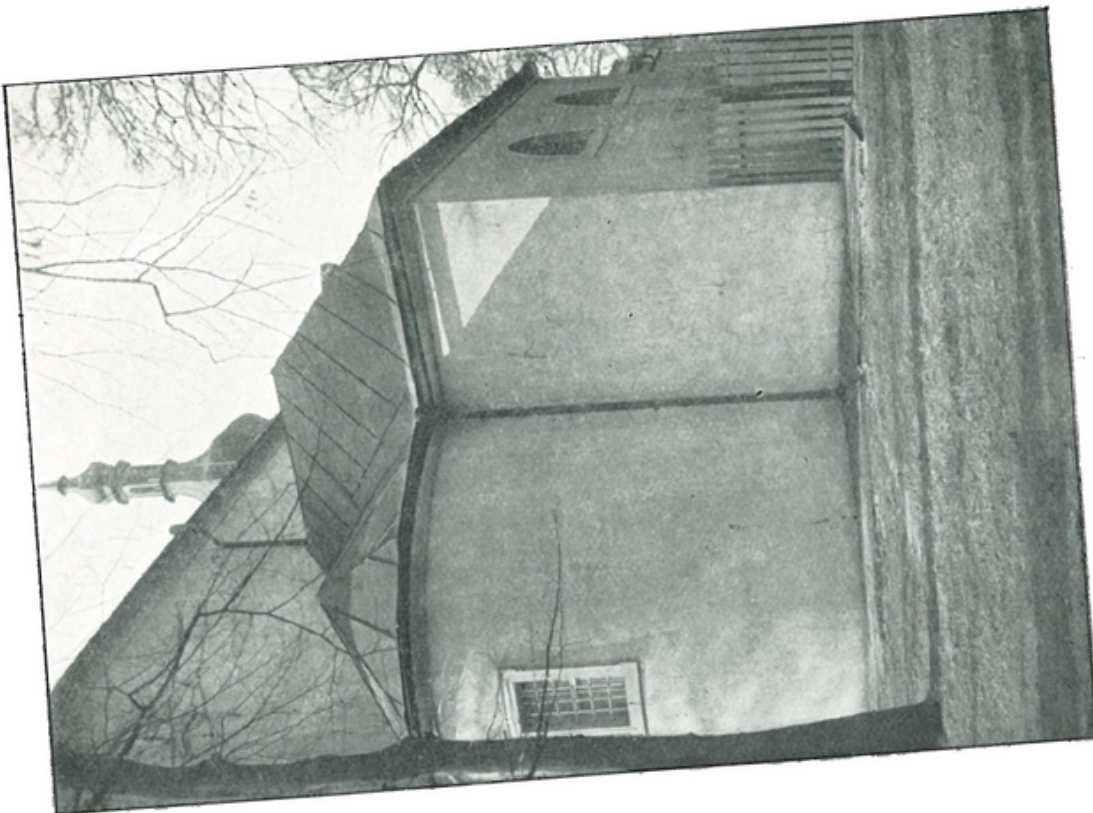
1.

2.

Stará Boleslav.

1. Kostely sv. Klimenta a sv. Václava. Pohled od jihovýchodu.
2. Kostely sv. Václava a sv. Klimenta. Pohled od západu.

XLVIII.

Stará Boleslav. 2. Vrábská kaple. Pohled od severovýchodu.

1. Cesta za apsidou kostela sv. Klimenta.

1.

2.

Stará Boleslav.

1. Hřbitov u apsidy hlavní lodi kostela sv. Václava. 2. Gotická přístavba u severní lodi kostela sv. Václava.

Boleslav zastihl Václava jdoucího do kostela, možno vykládati jako vrata paláce i ohrazení jeho, měl-li je ovšem, což nelze ani dokázat, ani popřít.

Zbývají proto jen nálezy v zemi, a těch není mnoho. Píř¹²⁸ našel sice v zahradách severně od kostela sv. Václava popeliště s hradištními střepy, ale teprve K. Buchtela¹²⁴ se snažil v l. 1910—1911 podrobněji probádati půdu Staré Boleslavi. Nalezl veliké pohřebiště z knížecí doby za kostelem P. Marie a také při kopání základů pro novou radniční budovu na náměstí zjistil hradištní keramiku. Nejdůležitější však byl nález na dvoře domu č. 114, ležícího jihozápadně od kostela sv. Václava. Byl prokopán pás 10 m dlouhý, 2 m široký a 3 m do hloubky. Na východním konci této jámy u zdi ohraničující č. 110, bylo v profilu zjištěno toto rozvrstvení: I. vrstva asi 40 cm silná obsahovala větší i menší kusy pískovce, opuky, oblázky a červené cihly a nepolévané střepy tenkých, dobře vypálených nádob z jemné, žlutošedé hlíny. V II. vrstvě, 45 cm silné, byl písek a suť ležící na hliněné podlaze. V suti byly velké kusy pískovce, spálený písek, množství valounků a zbytků spálené hlíny buď z vepřovic, omazání nebo výplně stěn. Podlaha 10 cm silná, byla po upěchování a uhlazení vypálena. V této vrstvě byly zbytky zdi z lomového pískovce na sucho kladeného. Byla 45 cm vysoká i široká a směřovala k jihu, k hradební zdi. II. vrstva byla touto zdí ohraničena k západu, kdežto další vrstvy pokračovaly dále. III. vrstva, 80 cm silná, měla asi uprostřed pruhy spáleného žlutého písku se zbytky spálených větví a kmenů, jakož i vrstvu spálených opukových desek. Povrch vrstvy tvořil černý upěchovaný písek v síle 8—12 cm, kterým byla srovnána půda pod mlatovitou podlahou II. vrstvy. Spodek vrstvy, v němž byly opálené kameny, střepy a kosti, byl snad spáleništěm nějaké budovy. IV. vrstva byla 50 cm silná a obsahovala střepy, větší kusy pískovce a menší spálené kusy opukových desek, spálený písek

¹¹⁸ *Vajs*, l. c. 17, 25, 40.

¹¹⁹ *Vajs*, l. c. 18, 27, 42.

¹²⁰ *Vajs*, l. c. 18, 42.

¹²¹ *Vajs*, l. c. 27.

¹²² *Vajs*, l. c. 17, 25, 40.

¹²³ L. c. 383.

¹²⁴ L. c. 49 násl. Viz i českou zprávu u *Práška*, l. c. III. 311 násl.

a uhlíky. Snad i v této vrstvě byly zbytky shořelé budovy se základy z kamene. Poslední, V. vrstva, silná 40 *cm*, ležela již přímo na čistém písku. Byla složena z písku smíšeného s popelem a měla málo střepů a kostí. Snad zde také stála dřevěná budova. Střepy III.—V. vrstvy datuje Buchtela 10.—11. stol., II. vrstvy 12. stol. a I. vrstvy 14.—15. stol.

Předpokládáme-li, že Boleslav byla založena až za vlády Václavovy, pak III.—V. vrstva, měřící dohromady 170 *cm*, nemohla jistě vzniknouti během krátkého pobytu Boleslavova v nově založeném hradě,¹²⁶ zvláště, když lze za to míti, že v každé z těchto vrstev byla budova, která byla zničena ohněm. Proto pro dobu Václavovu lze předpokládati existenci jen V. a nejvýše IV. vrstvy. Budova byla jistě dřevěná a nezjistitelnou zůstane domněnka, že to byl Boleslavův palác. Místní situace by tomu neodporovala, poněvadž můžeme předpokládati, že knížecí palác stál v místech nejlépe chráněných.

IV.

Tři typy českých hradů v době Václavově.

Na prvý pohled je jasno, že Praha, Budeč i Boleslav jsou tři hradiště, jež ani svým vzhledem, ani dobou vzniku nejsou stejná. Nejbezpečněji lze datovati Boleslav, která vznikla za vlády Václavovy. Vznik Prahy možno klásti podle nálezů přibližně asi do konce 9. století, kdežto Budeč možno zatím jen pokládati za nejstarší ze všech tří hradišť. Víme-li, že tato hradiště nevznikla současně, nýbrž v poměrně značném odstupu časovém, nebudeme překvapeni ani jejich různým vzhledem. Boleslav je typický hrad blatný, kdežto druhé dva hrady byly založeny na ostrohu nad hlubokými údolími, při čemž i u nich jsou navzájem značné rozdíly.

Budeč zachovala nejlépe svou celkovou rozlohu, v níž lze dobře sledovati jak rozsah vnitřního hradu, tak i rozlehlou plochu vnějšího hra-

¹²⁶ *Prášek*, l. c. III. 316, zcela neodůvodněně na základě výkopů *Buchtelových* dokazoval trvání dvorce knížecího již od 9. století.

¹ *Buchtela*, l. c. 55 násl., datuje nalezené hroby 10.—11. stoletím.

² Učinil jsem tak již ve svém článku *Počátky Prahy*, *Novotného Sborník* 56 násl.,

diště. Při Boleslavi lze s největší pravděpodobností usuzovati na velikost vnitřního hradu, kdežto předhradí zaujímalu prostor od brány na východ až za kostel P. Marie, v jehož blízkosti nalezeno bylo velké pohřebiště z hradištní doby.¹ Zbytky opevnění nebyly však nikde nalezeny. Nejméně bezpečně máme zjištěný rozsah Pražského hradu v 10. století. Bezpečně byla určena pouze západní hranice opevnění vnitřního hradu v místech křídla paláce oddělujícího II. a III. nádvoří. V první době výzkumu Pražského hradu se sice zdálo, že vnitřní hrad byl na západě ohraničen přirozeným příkopem v rokli pod »zlatou branou« svatovítského dómu, avšak pozdější výkopy posunuly tuto hranici až k západnímu konci III. nádvoří.² Ovšem východně od rokle byly všechny důležité budovy církevní i světské, kdežto od rokle na západ byly budovy hospodářské, obydlí nižších vrstev hradního obyvatelstva a hřbitov. Východního konce Pražského hradu se pouze dohadují, když jej kladu těsně za klášter sv. Jiří. Stejně jen dohady lze činiti o předhradí, které mohlo zabíratí celé Hradčanské náměstí.

Ačkoliv vertikálně se naprosto liší Boleslav od druhých dvou hradů, naopak horizontálně, t. j. půdorysně je Praha podobna Boleslavi. Kdežto na Budči vnější hradiště asi ze tří čtvrtin obklopuje vnitřní, v Praze i Boleslavi vnitřní hrad je k předhradí připojen jen zcela úzkou stranou, takže druhé dvě strany trojúhelníka jsou zcela volné. Zdánlivá nevýhoda jednoduchého pásu valového opevnění má i své výhody a hlavně je důsledkem změny hradištního systému. Kdežto na Budči vnitřní hrad je posunut na místo, které není nejlépe chráněno — aspoň na straně západní — v Praze i Boleslavi je vysunut na nejbezpečnější místo, kde naopak podélný a úzký půdorys dával možnost lepšího soustředění obranných sil i možnost jejich rychlého přesunování s místa na místo.

Technika opevnění byla u všech těchto tří hradů stejná, odmítáme-li³ Kosmovu zprávu o stavbě boleslavských hradeb »opere Romano«. Byly to hliněné valy. Ovšem jejich konstrukce se značně lišila. Poněvadž však neznáme vzhledu valů v Boleslavi,⁴ můžeme srovnávatí jen Budeč

kde jsem napsal, že se mi nepodařilo zjistiti východně od rokle val, opevňující okolí knížecího paláce.

³ Viz str. 774.

⁴ Není vyloučeno, že hradby boleslavské stojí na původním valu, jak tomu je na

a Prahu. Budečské valy měly pravděpodobně poměrně jednoduchou konstrukci. Nasypaná hlína byla ztužována vkládáním opukových kamenů a tenkých trámů. Vnější i vnitřní val byl sice značně vysoký — Vocel zjistil, že jest asi 5·70 m výšky — avšak ve formě zcela jednoduchý. V průřezu to byl pouze klínovitý pahrbek. Naproti tomu břeťslavské opevnění Pražského hradu ukazuje mnohem složitější způsob valové konstrukce. Nahoře silný a vysoký val plentovaný na vnější straně zdí z opuky spojované hlinou, před ní parkán s poprsníkem a dolů klesající pokračování valu v zjištěných dvou vlnách, mezi nimiž snad byly ještě palisády. V Praze byl zjištěn příkop na západní straně, kdežto na Budči lze jej pouze předpokládati.⁶ Nejstarší valové opevnění Prahy bylo snad stejně jednoduché jako na Budči.

Praha, Budeč a Boleslav nejsou ojedinělé zjevy mezi českými hradišti a naopak lze ke každému z nich přiřaditi celou skupinu podobných jak polohou, tak tvarem i konstrukcí opevnění.⁶ Ke Praze se řadí jak polohou tak i tvarem Libušín, Bílina, Lštění, Dřevíč, Vraclav, Plzenec, Doudleby, kdežto Budči je bližší Stará Kouřim, Hrádek u Žernosek, Levý Hradec, Hradiště u Hryzel a j. Hradiště vzniklá v rovině okolí Labe jsou pak bližší Boleslavi. Valová konstrukce je většinou stejná. Jednoduchý val z hlíny je proložen kameny a slabými kmeny, obyčejně kladenými bez zvláštního systému. Umělejší kon-

jižní a severní straně Pražského hradu, avšak v tomto směru nebyl dosud v Boleslavi prováděn výzkum.

⁶ V r. 1855 vytiskl *Antonín Maloch*, profesor v Jičíně, v programu tamního gymnasia článek: Slovo o předhistorických náspech v Čechách, v němž podivuhodně kriticky i metodicky zpracovává tehdy známý materiál historický a archeologický. Při tom upozorňuje, že nejstarší valové opevnění neměla příkopů a jako doklad uvádí Budeč a Libušín. Tato otázka nebyla dodnes rozřešena.

⁶ *Píť*, I. c. 201 násl.; *Niederle*, *Život starých Slovanů III.*, 2, 107 násl.

⁷ *Píť*, I. c. 263 a obr. 175.

⁸ *Píť*, I. c. 260.

⁹ *Dr. A. Friedl*, Zpráva o postupu a výsledku archeologických výzkumů a restauračních prací na Hůrce v Plzenci roku 1922. PA. XXXIII., 1922—3, 371. *Friedl* mluví ovšem pouze o palisádové hradbě.

¹⁰ Při posledních výkopech, prováděných státním archeologickým ústavem, byla na severní straně nalezena zeď z kamenní na sucho kladeného, jež mi připomíná plentovanou zeď břeťslavského opevnění v Praze.

¹¹ *Píť*, I. c. obr. 168, zakresluje profil valu na Libici, při čemž se zdá, že se zde

strukce dřevěná, — podobná poněkud kotvové konstrukci ve valu Břetislava I. v Praze — byla nalezena pouze ve středním valu Staré Kouřimě.⁷ Kolmo do valu zaražené trámce, silné 10—15 *cm*, nalezeny byly na Lštění a na Libici.⁸ Stopy po kolech ve třech řadách za sebou nalezeny byly v Plzenci na jižním svahu nad cestou v předhradí. Mezi kůly snad byly propleteny větve a nasypána hlína a tím vytvořena hradební stěna.⁹ Zato velmi často se objevuje zmínka o valu, v němž byla zeď z kamenů na sucho kladených. Mělo tak býti na Levém Hradci, Budči, Lštění, Slánské Hoře, Libušíně,¹⁰ Libici¹¹ a snad i jinde.¹² Ibráhím ibn Ja'qûb, který procestoval země severních Slovanů, popsal i jejich způsob zřizování hradišť.¹³ Slované vyhledají si luka, bohatá na vodu a chrastí, vyznačí tam kruhové nebo čtyřhranné místo podle tvaru a rozsahu hradu, jaký mu chtějí dáti, vykopají kolem příkop a vykopanou zem navrší vzhůru, při čemž ji zesílí prkny a kůly na způsob náspu, až zeď má žádanou výšku. Zpráva není v jednotlivostech zcela jasná,¹⁴ avšak zdá se, že se vztahuje pouze na baltické Slované. Čtyřhranný nebo kruhový tvar těchto hradišť zdál by se navazovati na francké a saské hrady¹⁵ v době karolinské.

Pro česká hradiště nelze zde nalézt vzorů. Právě však na začátku 10. století známe nařízení Jindřicha I. o stavbě hradů, jež nám zachoval Widukind.¹⁶ Tyto urbes nelze pokládati za opevněná města.¹⁷ Podle

jedná o dvojí opevnění. Vodorovně šrafované dva pahrbky se zdají býti starším valem, kdežto násep č. 5 je snad mladší val. Podezdívka č. 7 není pravděpodobně součástí valu.

¹² Popisy v starší archeologické literatuře jsou často nejasné a prozrazují malé pochopení pro tektoniku.

¹³ *Jacob*, I. c. 12.

¹⁴ *C. Schuchhardt*, *Die Burg im Wandel der Weltgeschichte*, Wildpark Potsdam 1931, 231, vykládá Ibráhímovu zprávu v ten smysl, že Slované z vykopané země nasypali pahorek, jak to činili i Normané. Při tom *Schuchhardt* připomíná, že podobných násypů nenašel na žádném slovanském hradišti a soudí, že se Ibráhím mýlil. Při arabské zprávě Ibráhímově jsme však odkázáni pouze na její překlad a právě v Jacobově překladě není možno nasypávání hlíny vykopané z příkopů vykládati jinak než jako dělání valů kolem hradiště a nikoliv nasypávání pahrbku uvnitř hradiště.

¹⁵ *Schuchhardt*, I. c. 180 násl.

¹⁶ *Et primum quidem ex agrariis militibus nonum quemque eligens in urbibus habitare fecit, ut ceteris confamiliaribus suis octo habitacula extrueret, frugum omnium tertiam partem exciperet servaretque. Ceteri vero octo seminarent et meterent frugesque colligerent nono et suis eas locis reconderent. Concilia et omnes conventus atque con-*

smyslu Widukindovy zprávy jde o menší hrady, jež měly chrániti Německo proti maďarskému nebezpečí. Schuchhardt přiznává,¹⁸ že se dosud nezdařilo najíti ani jedno z těchto »měst« Jindřichových, takže nevíme, jaký byl jejich vzhled. Ryze historickou dedukcí lze však dojíti k závěru, že byla to zemská robota požadovaná od svobodných Němců.¹⁹ Od nich stěží bylo žádáno zdění hradů z kamene a vápna, ale mohlo se od nich chtíti zřizování hliněných valů, podobně jako tomu bylo o více než sto let později při zřizování nového opevnění Prahy za Břetislava I. Poněvadž pak posádku těchto měst tvořilo jen devět z »agrarii militēs« a jejich lidé, nebyly tyto hrady asi příliš veliké a tím lze vysvětliti, že dosud žádný z nich nebyl přesně zjištěn.

Nelze-li ani zde naléztí styčného bodu se zakládáním českých hradů, nutno hledati dobu jejich vzniku a jejich účel v nich samých. Bohužel máme příliš málo vědecky probádaných hradišť a proto nutno se spokojiti dohady a hypothesami. Niederle²⁰ se domnívá, že Slované nutila zakládati hrady jednak potřeba zajistiti si svá sídla, v nichž se usadili v 5.—7. století, jednak i útoky Germánů a Avarů a jiných nomádů z Asie příšlých. Datuje tudíž slovanská hradiště přibližně 6.—12. stoletím. Schuchhardt,²¹ opíraje se ovšem jen o svou znalost slovanských hradišť na dnešní půdě Německa, upozorňuje, že Slované měli jednak menší kruhová hradiště knížecí, jednak velká kmenová hradiště. Prvá napodobují saské hraběcí hrady, druhá stará germánská hradiště. O jejich chronologickém vztahu ovšem nemluví.

Nezbývá proto, než na základě značně nedostačujících starších vědomostí se pokusiti o bližší datování jednotlivých hradišť a v důsledku toho i o chronologii různých typů hradišť. Historicky a archeologicky nejlépe datována je Boleslav, a také stáří Prahy možno dnes již určití

vivia in urbibus voluit celebrari; in quibus extruendis die noctuque operam dabant, quatinus in pace discerent, quid contra hostes in necessitate facere debuissent. Vilia aut nulla extra urbes fuere moenia. Scriptores serum germanicarum in usum scholarum. Widukindi monachi corbiensis Rerum gestarum saxoniarum libri tres. Hannover a Lipsko 1904, 42.

¹⁷ Jak to činí C. Rodenberg, Die Städtegründungen Heinrichs I., MIÖGF, XVII., 1896, 161 násl.

¹⁸ L. c. 227.

¹⁹ Rodenberg, l. c. 162 násl.

poměrně bezpečně. Nálezy na Budči, nepříliš hojné, ukazují většinou až na 10. století. Také na jiných hradištích možno nálezy datovati 10. stoletím, jako je tomu na př. v Kouřimi, na Levém Hradci, Plzenci, Lštění a Libici, kdežto Libušíň a snad i Vraclav možno klásti až do 11. století.

Ani historické zprávy nám nepomohou při řešení této otázky. V legendách, zvláště u Kristiána, najdeme označení *civitas*, *urbs*, *castellum*, při čemž Praha je *metropolis civitas*, Mělník a Budeč *civitas*, Boleslav a Kouřim *urbs*, kdežto Tetín jen *castellum*. U Kosmy je toto označování hradišt ještě složitější. *Civitas* nebo *urbs* je pro něho Boleslav, Bilina, Libice, Libušíň, Litoměřice, Plzeň, Vyšehrad, kdežto Prahu a Libici označuje také jako *metropolis*, Prahu pak i jako *urbs regia*. Litomyšl označuje jako *castrum* nebo *oppidum*. Zdá se však, že při označování *civitas* nebo *urbs* v 10.—12. století rozhodoval význam hradu a nikoliv jeho velikost. Nic nelze však z těchto označení usuzovati na jeho vzhled.²²

Selhávají-li všechny jiné pomůcky k jakémukoliv dělení hradišt, je nutno vrátiti se k jejich vzhledu. Z polohy hradišt nelze celkem činiti příliš dalekosáhlé závěry. V polabské rovině se musely zakládati blatné hrady, ač je velmi pravděpodobné, že právě tato hradiště jsou většinou mladší a asi až z 10. století. Důležitější však se zdá býti velikost hradišt a jejich tvar. K největším z nich patří Budeč, Kouřim, hradiště u Čěšova a u Hryzel.²³ Celkový jich obrys je buď kruhovitý nebo obdélníkový a vnitřní hrad, nechybí-li vůbec jako u Čěšova, je posunut sice na okraj, ale je z větší části obepjat vnějším hradištěm. Druhou skupinu tvoří hradiště rozlohou značně menší a půdorysu přibližně trojúhelníkového, kde vnitřní hrad je vysunut na nejlépe chráněné místo ostrohu

²⁰ L. c. 608.

²¹ L. c. 232.

²² *Braníš*, Staročeské hrady 3, vidí v označení Kosmových i třídění hradů a upozorňuje, že Kosmovi jsou »urbes a civitates« veliké kmenové hrady a později i krajské hrady, »oppida, castra a castella« hrady a hrádky knížecí. Ovšem Kosmas někdy zaměňuje tato označení. Tak Boleslav jednou jmenuje *urbs*, po druhé *oppidum* (*Bretholz*, l. c. 36 a 38). Stejně i Vyšehrad je mu *urbs*, *civitas* a *oppidum* (*Bretholz*, l. c. 20 a 199).

²³ Viz *Píř*, l. c. obr. 136, 143, 159 a 164.

a k němuž se často na nejužší straně připojuje vnější hradiště. Příkladem je Praha, Libušín, Vraclav, Lštění, Dřevíč a Hrádek u Čáslavi.²⁴ Srovnáváme-li obě skupiny hradišť, vidíme, že při prvé rozhodujícím činitelem byla velikost hradišť, při druhé pokud možno největší bezpečnost vnitřního hradu. V prvním případě šlo o možnost shromáždit na hradišti veliké množství lidí, v druhém chrániti poměrně malý počet obyvatel vnitřního hradu. V prvním případě je to útočiště, v druhém chráněné sídlo. Hledáme-li analogie jinde, najdeme je již v sousedním Německu a to jak u Sasů, tak u Franků v 8. století. Ze saských hradů je to hlavně Eresburg, do něhož se vešlo až 10.000 mužů, pak Hohen-syburg a Skidroburg.²⁵ Všechny tyto hrady jsou kmenové. Vedle nich však po podrobení Sasů Karlem Velikým při nové správní organizaci vznikaly malé kruhové hrady, v nichž byla správa nových krajů. Tyto nové hrady vznikaly v blízkosti starých hradů kmenových. Příkladem těchto hradů je Pipinsburg u Geestemünde a t. ř. Hunnenschans na Udelském jezeře v Holandsku. První je menší, kruhový o průměru 45 m, druhý je ovální, široký 48 m a dlouhý 100 m. Budovy ze dřeva byly podle valů.²⁶ Také Frankové měli podobné hrady, jichž počátky možno hledati již v bojích s Římany. Mezi ně patří Alteburg u Werdenu n. Ruhrou. Karel Veliký počal pak u velkých kmenových hradů zakládati opevněné královské dvorce,²⁷ a podle nich zakládány byly v Sasku menší knížecí hrady, jakým byl na př. hrad hraběte Uffa Todenman,²⁸ založený kolem r. 900. Oba tyto typy, jež Němci nazývají Volksburg a Herrenburg, vidíme i u nás. Prvou skupinu tvoří kmenové hrady — útočiště, druhou knížecí hrady.²⁹ Otázkou je, vznikly-li oba tyto typy hradů u nás současně nebo ne. V 11. století můžeme pozorovati oba typy vedle sebe. Dokladem je právě Budeč i Praha. Na přelomu 11. a 12. století patrně prvý typ ztrácí již svůj význam, a podle Kosmy nejpevnější hrady patří do druhé skupiny. Castrum munitissimum je

²⁴ Tamže obr. 129, 133, 155, 158, 170.

²⁵ *Schuchhardt*, l. c. 177 násl.

²⁶ Tamže 188 násl.

²⁷ Tamže 180 násl.

²⁸ Tamže 218 násl.

²⁹ Toto rozdělení hradišť naznačil již částečně *Braníš*, l. c. 15.

³⁰ *Bretholz*, l. c. 64 a 106.

podle něho Dřevíč a Lštění.³⁰ Podle analogie z ciziny, zvláště z Německa, musíme souditi, že i u Čechů kmenové hrady jsou starší knížecích a proto je pochopitelné, že kmenové hrady jako mnohem hůře hajitelná opevněná místa byly během doby — asi v 11. století — zatlačeny do pozadí mnohem lépe opevněnými hrady knížecími. Dobrým příkladem je Kouřim, kde starý, rozlehlý, kmenový hrad byl v 10. století opuštěn a jihozápadně od něho, oddělen pouze hlubokým údolím s potokem vznikl nový knížecí hrad u »sv. Jiří«.³¹

Vznik knížecích hradů souvisel patrně s rozvojem a zesílením moci kmenových knížat. To spadá jistě do 10. století a částečně snad již do 9. století. Při Boleslavi je tato doba určena nejbezpečněji, u Prahy je to pravděpodobně konec 9. století. Nálezy hmotných památek, zvláště keramiky, na kmenových hradech, na př. na Budči, neliší se svým stářím příliš od nálezů na knížecích hradech, takže možno vysloviti domněnku, že trvalé osídlení kmenových hradů není celkem staršího data, než založení knížecích hradů. Před tím pravděpodobně kmenové hrady sloužily pouze za útočiště, jež bylo vyhledáváno pouze v dobách nebezpečí.³²

Oba nejdůležitější blatné hrady, Boleslav a Libice, vznikly v době od sebe nepříliš vzdálené. Jejich poloha je sice stejná, ale zato jejich tvar je naprosto odlišný. Boleslav je vytvořena podle ostrožných hradů knížecích, kdežto Libice navazuje na vzory zcela odchylné. Nejbližší jsou jí kruhová hradiště saská. Libice odlišuje se však od nich značně většími rozměry. Vzpomeneme-li si pak na přátelské styky zlických knížat s německými císaři ze saské dynastie, je nám pochopitelnější jak odlišnost libického hradiště od hradišť na půdě českého kmene, tak i podobnost jeho se saskými hradišti.³³

Shrneme-li naše dosavadní poznatky o hradištích na půdě českého kmene, dospějeme k nejpravděpodobnějšímu závěru, že zprvu byla zde jen velká kmenová hradiště, sloužící za útočiště lidu usídleného

³¹ *Piř*, I. c. 219 násl. a obr. 136. Poněvadž hradiště u sv. Jiří má tvar protáhlého trojúhelníku, obvyklý na území českého knížetství, svádělo by to k hypotéze, že nový hrad vznikl až po připojení Kouřimska k českému území.

³² *I. L. Červinka*, Hradiska pravěká, hrady, hrádky a tvrze na Moravě v Časopisu Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, XXXI., 1914, vyslovil domněnku, že hradiště trvale nebo aspoň častěji byla osídlena teprve v 11. století a později.

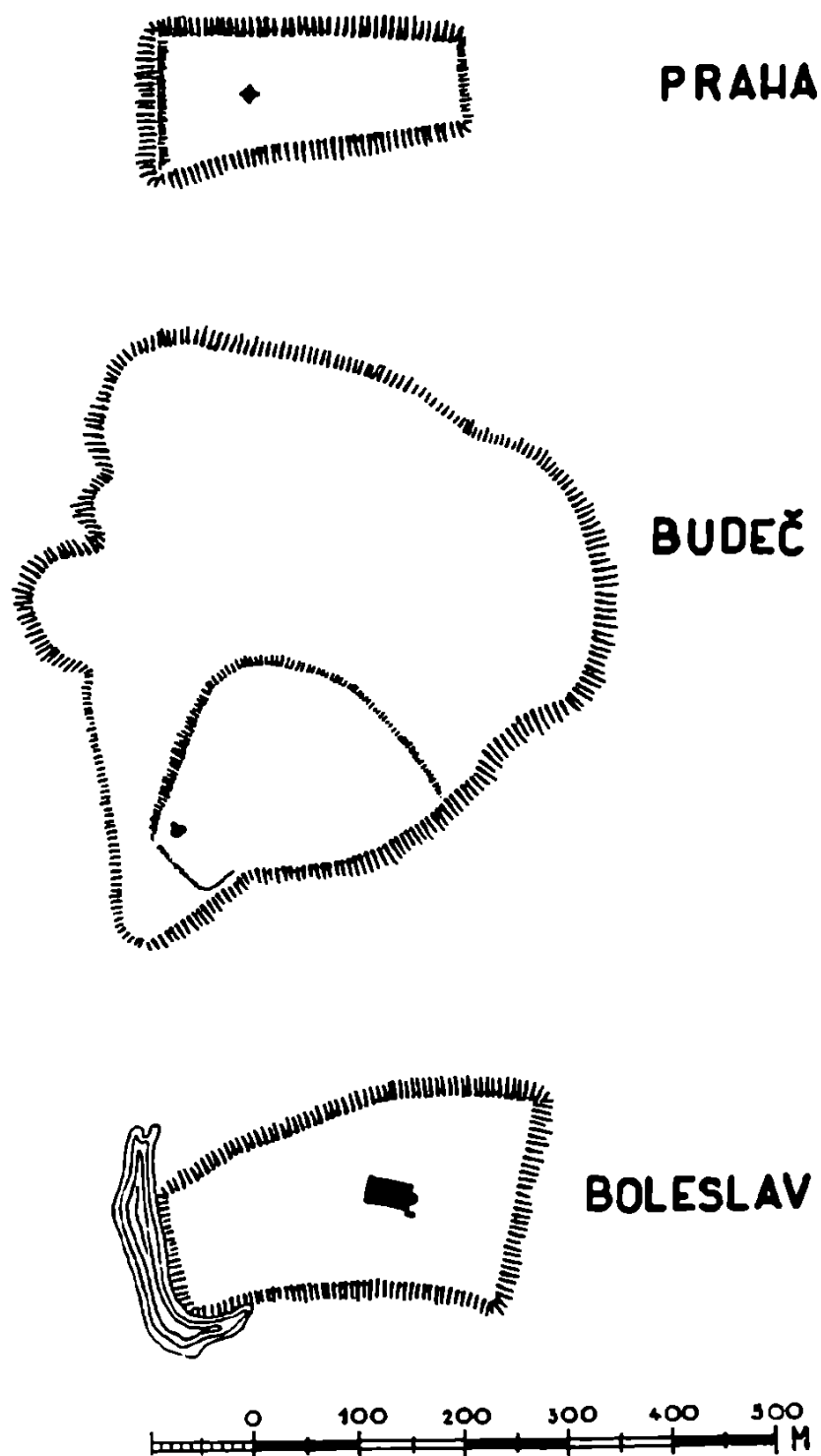
³³ Viz *Novotný*, I. c. 510.

v okolí.³⁴ Nebyla osídlena stále, aspoň ne větším počtem obyvatel a oživila v dobách válečného nebezpečí, kdy hledalo zde ochrany obyvatelstvo i se svým majetkem.³⁵ Teprve později, snad po zesílení moci knížecí, zřizuje se v nich na místě vhodném malý vnitřní hrad, jak lze usuzovati z půdorysu Budče.³⁶ Takovým kmenovým hradištěm byl

³⁴ O účelu hradišť je veliká literatura v 19. a 20. století. Viz *Niederle*, I. c. 609 násl., který poukazuje na to, že hradiště sice poutala na sebe pozornost již od počátků archeologických badání, ale právě to, co bylo nasnadě, nedocházelo porozumění, a archeologové se snažili vysvětlovati účel hradišť jinak. Vlivem romantismu se rozšířila představa, že hradiště měla význam kultový, kam se scházeli pohanští Slované k bohoslužebným obřadům, ke konání sněmů, svateb a k podobným slavnostem. Teprve na základě novějšího badání lze říci, že hradiště byla místa opevněná, jež povahou svou nevyklučovala různých účelů. *Příč*, I. c. 323, vyslovil přesvědčení, že účel hradišť nebyl stejný. Vedle kmenových hradů (*civitas*) s podhradím nebo předhradím byly knížecí hrady (*castra*), někde hrady byly vyhrazeny pouze chrámům, často byla opevněná místa útočištěm v době válečné (*refugium*), jinde hrady, hrádky a stráže byly pro bezpečnost hranic. Kmenové hrady byly zároveň politickými i tržními středisky, kdežto na ostatních v době míru buď vůbec se nebydlelo, nebo tam byly jen posádky a hlídky. *August Sedláček*, *Místopisný slovník historický Království Českého*, 274, prohlašuje, že účel hradišť byl hlavně obranný. Některá měla velký rozsah proto, aby se do nich mohly utéci zdaleka a široka rodiny s celým jejich bohatstvím. To byly pravé národní hrady. Jiné byly tržištěm, mnohé rovnaly se nynějším městům. *I. L. Červinka* v článku *Hradiska pravěká, hrady a tvrze na Moravě* vyslovil přesvědčení, že otázku účelu vyřeší moravská hradiště. Upozorňuje, že někdy jsou velikých rozměrů na osamělých horách značné výšky, jindy na srázích, na březích řek, nebo na ostrozích, jindy na bažinatých rovinách. Později vznikaly hrady knížecí a krajské, jež byly menšího rozsahu a mívaly obyčejně podhradí větších rozměrů. Nebyly již na vysokých horách, nýbrž na nižších ostrozích. Celkem rozeznává tři skupiny, a to: 1. hradiska — útočiště pravěká, 2. hrady knížecí s podhradími, 3. hrady a hrádky rodové. Ve své velké práci *Slované na Moravě a říše velkomoravská*, Brno 1928, 71 násl., *Červinka* rozlišuje časově tři skupiny hradišť. Do první skupiny klade předvěká hradiska útočištná na vysokých horách, souměrně rozložená na Moravě, na Slovensku, v Dolních Rakousích a bývalé Panonii. Vznikla už v předvěkých dobách a lze na nich většinou nalézt stopy starších kultur. Do druhé skupiny klade velkomoravská hradiště (*grad, civitas*) menších rozměrů a v polohách nižších, na ostrozích a při stoku řek. Typem je mu *Privinova Nitra* a *Rastislavův Děvín*, oba hrady založené na skalním ostrohu. Třetí skupinu mu tvoří moravská hradiště založená *Břetislavem I.* po roce 1029. Jsou to jednak pohraniční pevnosti, založené na ochranu země proti Maďarům a Němcům, jednak hradiště zakládána uvnitř země k účelům správním. Při tom *Červinka* upozorňuje, že tato hradiště byla zakládána většinou v blízkosti starých hradišť útočištných. Jsou vesměs menšího rozsahu, dala se lépe hájiti a byla asi stále osazena posádkou a správním úřednictvem.

³⁵ Viz citáty zpráv *Kardizíbo* a *Helmolda* u *Niederle*, I. c. 611 násl.

³⁶ Upozornil na to již *Braníš*, *Staročeské hrady* 15.

Obr. 116. Schematické srovnání velikosti a vzhledu hradů Prahy, Budče a Boleslavi.

pravděpodobně i Vyšehrad, v jehož jihozápadním koutu byl zřízen knížecí hrad.³⁷ Vzrůst knížecí moci a potřeba organizace správy země po všech jejích stránkách vedla k zakládání knížecích hradů, pro něž výhodou byla menší rozloha na místě přírodou chráněném. Pro to byly nejvhodnější úzké hřbety skalních ostrohů a v případě nutnosti i soutok dvou řek v bažinaté rovině. Tak vznikla Praha i Boleslav a řada jiných hradišť jako Libušín, Lštěn, Dřevíč, Vraclav a j. Z nich nejstarší je snad Praha, kam přeložil své sídlo některý Přemyslovec v druhé polo-

³⁷ Na Vyšehradě bylo nalezeno veliké nordické sídliště. Kmenový hrad snad se jmenoval Chrasten, jak uvádí *Kosmas* (*Bretholz*, l. c. 20). Kterému kmeni patřil, nelze říci. Pravděpodobně nikoliv kmeni Čechů. V jejich rukou však již byl v 10. století a pravděpodobně již v době Václavově, jistě však před r. 995. Knížecím hradem se stal až v 10. století. Podobně asi tomu bylo i s kmenovým hradem Pšovem, který později se změnil v knížecí hrad Mělník. Viz *Bretholz*, l. c. 34, *Pekař*, *Die Wenzels- u. Ludmila-legenden* 94. Také Levý Hradec patří pravděpodobně do skupiny hradišť osídlených již v pravěku. I na něm nalezena jordansmühlská a plátěnická keramika. *Piř*, l. c. 276; *Albín Stocký*, *Pravěk země České I.*, Praha 1926, 78 násl.; *Josef Schránil*, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Slavischer Grundriß*, Berlín a Lipsko 1927—1929, 59.

³⁸ Na Moravě opakuje se to ještě v první polovině 11. století za Břetislava I. Viz pozn. 34.

³⁹ Moji teorii o chronologii a účelu českých hradišť, zdálo by se, že vyvracejí nebo aspoň ohrožují slovenské hrady Děvín a Nitra, uváděné v pramenech již v 9. století. Na hradě v Nitrě měl kolem roku 830 salcburský arcibiskup Adalram vysvětit kostel, ač kníže Privina byl dosud pohanem. Tak aspoň vypravuje obranný spis *De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus* (*Pastrnek*, *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda*, Praha 1902, 269): »Cui (Privinnac) quondam Adalramus archiepiscopus ultra Danubium in sua proprietate loco vocato Nitrava consecravit ecclesiam.« O kostele tom není známo nic bližšího. Že by tříčtvrtikruhová apsida románské části dnešního biskupského kostela sv. Emmerama mohla být zbytek rotundy, odmítl jsem již v r. 1924 (*České rotundy* 167, pozn. 257). To potvrdil i výzkum provedený v r. 1930—31 (J. Böhm a V. Mencl, *Výzkum na hradě nitranském 1930—31*, PA. XXXVII., 1932, 64 násl.). Podle něho lze románskou část kostela datovati počátkem 13. století. Tomuto románskému kostelu předcházel starší kostel, zasvěcený sv. Emmeramu, jak lze souditi podle pohřebiště, jež bylo starší. Nejstarší zde nalezené a ověřené hroby jsou z doby kolem r. 1100. *Červinka* (*Slované na Moravě*, 96) pokládá dnešní hrad nitranský za sídlo Privinovo a ani *Eisner* (l. c. 272) nemá proti tomu žádné námítky. Nitranský hrad je však typický hrad knížecí a nikoliv kmenový. Bylo by proto nutno předpokládati, že Privina založil si svůj hrad podle západních vzorů téměř o 100 let dříve, nežli se tak stalo u Čechů. Vzhledem k jeho stykům s franckou říší nebylo by to naprosto vyloučeno, ač snad málo pravděpodobno. Podle *Böhmovy* zprávy (l. c. 66) nalezeno bylo sice na nitranském hradě sídliště z nejstarší bronzové doby, avšak nikde nenalezena ani stopa po osídlení 9.—10. století. Vy-

vině 9. století. Nelze s jistotou rozhodnouti, byl-li jím Bořivoj nebo Svytihněv, čili stalo-li se to před či po r. 895. Pravděpodobnější zdá se býti až doba po navázání styků s německou říší, protože typ tohoto knížecího hradu navazuje na německé vzory z doby Karla Velikého, které napodobuje i v tom, že v blízkosti velkého kmenového hradiště — Vyšehradu — vzniká menší knížecí hrad — Praha.³⁸ U Bořivoje, podrobeného moravskému Svatoplukovi, nelze očekávati přijímání těchto vzorů z Německa. Na Moravě jich pak nenalezl.³⁹ (Obr. 116.)

světlení této zdánlivé záhady je zcela snadné podle mé teorie o hradištích. Privina nevybudoval ještě typicky knížecí hrad, nýbrž sídlil patrně na velkém kmenovém hradišti, který však nemohl býti na pahorku, kde je dnešní hrad nitranský. Knížecí hrad byl zde založen teprve v 10. nebo 11. století, a to potvrzují i nálezy. Snad bylo Privinovo sídlo na blízké Zuberské hoře, kde staré opevnění bylo podle *Červinky* rozšířeno v slovanské době (Slované na Moravě 73, 75). Tuto hypotézu lze zdůvodniti i historicky. Podle *V. Chaloupeckého* (Staré Slovensko, Bratislava 1923, 25, 108, 122, 231 násl., 251) patřila Nitra mezi nejstarší a nejvýznamnější hrady, byla starým kmenovým hradem, sídlem domácích knížat, soudní stolicí už v pohanských dobách a proto také asi prvním střediskem křesťanství, kde již v 9. století založeno biskupství. Ke hradu Nitře patřilo asi území ležící v úvalu řeky Nitry. Když snad za války českých Boleslavů bylo zavedeno po franckém vzoru komitátní zřízení, stalo se kmenové území nitranské komitátem. Po zabrání Slovenska Štěpánem Svatým po r. 1025 se stala Nitra hradem královským a jediným hradem nitranského komitátu. Založení nového knížecího hradu — dnešní Nitry — spadalo by asi do 2. poloviny 10. století, což odpovídá i poměrům v Čechách. *Chaloupecký* ovšem všechny politicko-právní změny významu Nitry vztahuje k dnešnímu hradu nitranskému. Záhadnější je otázka hradu Děvín a u vtoku Moravy do Dunaje. Na vysoké skále přírodou chráněné zachovaly se dodnes zbytky dvou středověkých hradů. V r. 1912 vystoupil *J. Zavadil* (Velehrady Děvín a Nitra) s názorem, že Rastislavovým sídlem a tudíž hlavním hradem velkomoravské říše byl Děvín nad Dunajem. K němu se přidal *I. L. Červinka* (Děvín, Velehrad říše Velkomoravské, Brno 1914 a Slované na Moravě 98 násl.) a *E. Šimek* (Děvín, PA., XXXII., 1 násl.). Názory jejich přijal i *J. Eisner* (Slovensko v pravěku, 270 násl.). Popudem k těmto názorům jsou zprávy Fuldských letopisů k l. 855, 864, 869 a 871 (Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum. Annales Fuldenses. Hannover 1891, 45, 62, 68 a 74). 855. Rex quoque Hludowicus in Sclavos Margenses contra Rastizen ducem eorum sibi rebellantem parum prospere ducto exercitu sine victoria rediit, malens adversarium firmissimo, ut fertur, vallo munitum ad tempus dimittere quam militum suorum periculose pugnando damna sustinere. Magnam tamen provinciae partem praedis et incendiis vastavit exercitus non parvamque multitudinem hostium castra regis invadere cupientium usque ad interitionem delevit, sed non impunc, quia post reditum regis Rastizes cum suis insecutus plurima trans Danuvium finitimorum loca praedando vastavit. — 864. Hludovicus rex mense Augusto ultra Danubium cum manu valida profectus Rastizen in quadam civitate, quae lingua gentis illius Dowina dicitur, obsedit. At ille, cum regis exercitibus congregi

Proč však k založení nového a hlavního knížecího hradu byla zvolena právě Praha? Rozhodovaly zde důvody politické nebo hospodářské? Patrně obojí, ale tyto druhé byly silnější. V pražské kotlině se křižovaly a sbíhaly cesty pohraničního obchodu, což nebylo u Levého Hradce. Podle Ibrâhîma ibn Ja'qûba byla Praha za Boleslava II. největší obchodní středisko slovanských zemí. Byla-li jím asi 100 let po založení Pražského hradu, pak zde byly jistě vhodné podmínky již dříve a ty vyvolaly nebo aspoň silně spolupůsobily při založení Prahy.⁴⁰

U Boleslavi se zdá, že na prvním místě rozhodovaly důvody strategické, které však nelze odloučiti od cílů politických, jejichž účelem bylo ovládnutí území slavníkovského. Ovšem i zde bylo — aspoň za Boleslava II. — význačné obchodní středisko, jak dokazuje nález denárů na břehu Labe.

non auderet atque loca sibi effugicendi denegata cerneret, obsides, quales et quantas rex praecepit, necessitate coactus dedit. . . . — 869. Mense vero Augusto rex Hludovicus collectis copiis in tres partes divisit exercitum: nam aequivocum suum cum Thuringiis et Saxonibus ad comprimendam Sorabum audaciam destinavit, Baiarios vero Carlmanno in adiutorium fore praecepit contra Zuentibaldum nepotem Rastizi dimicare volenti, ipse autem Francos et Alamannos secum retinuit adversum Rastizen pugnaturus. Cumque iam proficiscendum esset, aegrotare coepit; unde necessitate compulsus Karolum filiorum suorum ultimum eidem exercitui praefecit Domino exitum rei commendans. Qui cum exercitu sibi commisso in illam ineffabilem Rastizi munitionem et omnibus antiquissimis dissimilem venisset, Dei auxilio fretus omnia moenia regionis illius cremavit incendio et abscondita quaeque in silvis vel defossa in agris reperiens cum suis diripuit omnesque sibi congregientes fugere compulit vel interfecit. Nec minus Carlmannus regnum Zuentibaldi nepotis Rastizi igne et gladio depopulabatur; — 871 . . . nam Zuentibald ceteris castrametantibus urbem antiquam Rastizi ingressus est . . . Ze zpráv těchto je jasno, že Rastislavův hrad ležel na levém břehu Dunaje. Zprávu z r. 855 napsal Ruodolfus, fuldský mnich, který podle doslechu vypravuje, že Rastislav byl opevněn velmi silným valem. Ostatní zprávy jsou od fuldského mnicha Meginharda. Ten při r. 864 praví, že Rastislav se uzavřel v jakémsi — in quadam — městě zvaném Dowina. Zde se také Rastislav podrobil, když mu byla vzata možnost útěku. Při výpravě r. 869 vypravuje sice Meginhard, že Karel, nejmladší syn Ludvíka Němce, přišel »in illam ineffabilem Rastizi munitionem et omnibus antiquissimis dissimilem«, spálil všechna opevnění v krajině a odnesl velkou kořist, ale o podrobení Rastislavově nemluví. Otázkou je však, zda všechny tyto zprávy mluví o jednom a téže hradu. *Zavadil, Červinka a Šimek* to pokládají za samozřejmé a také *Chaloupecký* (Staré Slovensko 25) se k nim připojuje, ale prohlašuje zároveň, že Děvín v 9. století nepatřil k starému Slovensku, ale k Moravě. Ve svém referátu o *Šimkově* práci (ČČH. XXVI, 270 násl.) uznával *Chaloupecký* oprávněnost hypotézy *Šimkovy*, ale zato v referátu (ČČH. XXVIII, 499 násl.) o *Eisnerově* článku o Děvíně (Slov. Pohř. 1922 a Obzor prehistorický, I., 1922) mluví značně skepticky o názorech kladoucích centrum velkomoravské říše na Děvín. Pro-

Stejně důvody pravděpodobně rozhodovaly i při zakládání dvojic hradů, stěhoucích tok velkých řek. Praha—Vyšehrad, Boleslav—Brandýs, Levý Hradec—Pravý Hradec jsou toho dokladem. Jsou to doklady hraničních hradů na území českém a zlickém, jak dokazuje při Vyšehradu a Pravém Hradci Šimek?⁴¹ Rozhodně nevyhovuje této teorii dvojice Boleslav—Brandýs, které oba ležely jistě na české půdě.⁴² Mezi oběma byl jistě brod, který byl částí cesty z Prahy na severovýchod. Brod byl také mezi oběma Hradci. Proto nutno předpokládati, že tyto hrady hlídaly cesty pod nimi, a to jak cesty po zemi spojené brodem, tak i vodní cesty po Labi a Vltavě. Pravý Hradec i Brandýs nelze sice přesně datovati,⁴³ avšak pravděpodobně lze jejich osídlení klásti aspoň do 10. století.

hlašuje jej pouze za pomezí hrad, který nebyl ani »Velehradem«, ani »velchradem«, protože ležel v krajině málo úrodné a dlouho pusté a neosídlené. Na př. pojetí Šimkovo prý téměř předpokládá dalekonosné zbraně a manevrující armády. Zhodnotí-li se však kriticky zprávy Ruodolfova a Meginhardovy, možno dojíti také k jinému názoru. Pro určení polohy Rastislavova hradu v r. 869 napomáhá určení vojsk, vedených syny Ludvíkovými. Kmeny k tomu určené i území, jež měla býti napadena, se řadí od severozápadu k jihovýchodu. Proti Srbům byli posláni Durinci a Sasové, proti Svatoplukovi Bavoři a proti Rastislavovi Frankové a Alamani. Čechů se tato výprava netýkala, poněvadž jsou výslovně uvedeni, že bojovali po boku Srbů na jejich území. Svatoplukovo panství nutno proto hledati na Moravě a pak ovšem ineffabilis Rastizi munitio by bylo nutno posunouti dále až na Slovensko do krajiny mnohem více osídlené, než bylo pusté okolí Děvína. Spojíme-li však tuto zprávu Meginhardovu se zprávou Ruodolfovou, pak ovšem illa ineffabilis munitio není Dowina, jež je kronikáři neznáma, a proto o ní mluví jako o quadam civitas. Ani tuto Dowinu nelze však spojovati s Děvínem u Bratislavy, poněvadž zde byl by mohl Rastislav uprchnouti po Dunaji. Patrně Rastislavova Dowina byla jinde a spíše ve vnitrozemí, nebo aspoň dále od břehu Dunaje. Jméno Děvín nebylo ojedinělé, poněvadž je znám i Děvín — Lcányvár u Ostříhoma (*Chaloupecký*, Staré slovensko 120). Ani archeologicky nelze hájiti Děvín u Bratislavy jako sídlo Rastislavovo. Jeho rozloha — podle *Zavadila*, *Červinky* a *Šimka* — ukazovala by spíše na hrad kmenový, mluví však proti tomu důvody historické. Ani nálezy zde učiněné nejsou nijak přesvědčující. Také opevňovací systém s malými hradišti na obvodu je možný při pevnostech novověkých, avšak není myslitelný v 9. století.

⁴⁰ Viz mé články *Počátky Prahy a Praha a Libušín*, jakož i *E. Šimka Libušín a Praha*.

⁴¹ *Praha a Vyšehrad; týž, Levý Hradec — Pravý Hradec*. Novotného Sborník, 37 násl.

⁴² O brandýském hradu lze usuzovati zatím pouze z označení ostrohu »na Hrádku«. Stopy opevnění nebyly nalezeny. *Piř*, I. c. 363. Ani *Prášek*, I. c. I., 3, 122 násl., nedovede o něm více povědět.

⁴³ *Šimek*, Levý Hradec — Pravý Hradec 46, praví, že podle stěpů, které na hradišti u Klecan nalezl, bylo osídleno v téže době, jako přemyslovský Levý Hradec.

Z techniky opevňovací na hradištích kmenových i starších knížecích nelze celkem usuzovati na vlivy, jež zde působily. Hliněný val prokládaný kamením a zpevňovaný jednotlivými kusy dřeva byl obvyklý všude. Jinak je tomu při Břetislavově novém opevnění Pražského hradu. Mohutný val plentovaný zevně opukovou zdí na sucho, parkán s poprsníkem a dolů spadající val v několika vlnách ukazuje značně vyspělou techniku opevňovací, že lze její vzor hledati jinde. Val, zesílený vpředu zdí na vápno s plošinou mezi ní a příkopem, najdeme na franckém Wittekindsburgu u Rulle⁴⁴ a stejně provedenou zeď jako v Praze vidíme v Köllmichen,⁴⁵ jež však pravděpodobně není starší pražské.

O místním rozdělení budov nebo o jejich seskupení na ploše českých hradišť víme příliš málo, abychom mohli z toho usuzovati na nějaký systém nebo aspoň zvyklost. V Praze, na Budči i v Boleslavi byly všechny nám známé církevní i světské budovy na vnitřním hradě. Knížecí palác byl ve všech těchto případech na jižní straně v blízkosti valu. O jiných obydlích a hospodářských budovách víme jen v Praze. Kněžská obydlí byla pravděpodobně na severu, dřevěné chalupy i chlévy byly rozestaveny uvnitř hradiště v blízkosti kostela i cest. Z kostelů v Praze prvé dva — P. Marie a sv. Jiří — stály v blízkosti valu a bran. Teprve třetí kostel postavil Václav v podélné ose doprostřed hradu na vyvýšený hřbet hradního vrchu. Téměř ve středu vnitřního hradu stál asi kostel sv. Kosmy a Damiana v Boleslavi. Naproti tomu rotunda sv. Petra na Budči byla vysunuta až do valu.

Podle ojedinělého a bezpečně zjištěného seskupení budov na Pražském hradě dalo by se souditi, že koncem 9. a začátkem 10. století byla zjevná snaha ponechati ve středu vnitřního hradu prázdnou prostor. Proto první dva kostely i ostatní budovy byly postaveny spíše při okraji hradu. Pravděpodobně tak bylo i na Budči, kde snad první dřevěný kostel stál také blíže k valu, ač nikoliv těsně u něho. Podobné uspořádání vidíme i na saských hradech 9. stolctí. Naproti tomu kníže Václav postavil nový kostel sv. Víta na nejvyšší místo uprostřed hradu a podobně postaveny byly kostely v Boleslavi a na Budči. Zdá se však, že se tento zvyk dlouho neudržel, a že i kostely

⁴⁴ *Schuchhardt*, l. c. 183, obr. 169.

⁴⁵ *Radig*, l. c. 34, tab. XX.

byly opět stavěny na kraj hradů, aby střed zůstal volným nádvořím.

Nejstarší kostely na českých hradech byly ze dřeva. Byl jím kostel P. Marie v Praze, sv. Petra na Budči i sv. Kosmy a Damiána v Boleslavi. Prvním kamenným kostelem byl pravděpodobně sv. Jiří v Praze. Jeho půdorys byl asi podélný s apsidou na východě. Vše bylo snad neklenuté. Podobný byl i kostel P. Marie na Budči asi z třetí čtvrtiny 10. století. Mimořádnou stavbou byl Václavův kostel zasvěcený sv. Vítu. Rotunda se čtyřmi apsidami, pravděpodobně také jen s rovnými stropy. Žádný z těchto kostelů neměl zprvu empory. Ty vznikly vlivem západních vzorů nejdříve snad v druhé polovině 10. století, ač bezpečněji lze je předpokládati teprve v pokročilém 11. století.

Také nejstarší obývací budovy na hradech byly ze dřeva. Z knížecích paláců 10. století nemáme bezpečně zjištěný žádný. Známe pouze zbytky prostých chalup na Pražském hradě. Ani z těch neměla žádná kamennou podezdívku, jež, zdá se, přišla v užívání až v pozdějších dobách. Kamenný knížecí palác se zachoval na Pražském hradě teprve z 12. století, ale z existence biskupského paláce, u něhož stál kamenný kostelík již v první polovině 11. století, možno usuzovati, že i knížecí dřevěný palác byl již v 10. století a nejpozději v 11. století nahrazen stavbou kamennou, z níž ovšem dosud nenalezeny žádné stopy.

S církevními poměry souvisejí i hřbitovy. Také zde máme je nejlépe zjištěny v Praze. Nejstarší hřbitov na hradě byl v jihozápadní části hradu na stoupajícím kopci. Severně i východně od něho byly skupiny dřevěných budov. Tento hřbitov neměl ještě kostela ani kaple a nález hrobu bojovníka ukazuje ještě přežitky pohanských pohřbů. Druhý hřbitov, asi z téže doby, byl mimo hradní opevnění nad severním svahem Jeleního příkopu. Zdá se, že oba hřbitovy byly určeny různým sociálním vrstvám. Na hradě pro knížete a jeho družinu, mimo hrad pro osoby nižšího společenského postavení. Něco podobného mohlo býti i na Budči. U kostela P. Marie, který snad byl kostelem pro potřeby obyvatelů knížecího paláce, byly snad pohřbívány význačnější osobnosti než u pozdější rotundy sv. Petra, která byla vysunuta až na okraj vnitřního hradu. Také v Boleslavi byl hřbitov ve vnitřním hradě a v předhradí bylo veliké pohřebiště v okolí dnešního kostela P. Marie. I zde asi rozhodovalo sociální rozvrstvení obyvatelstva hradu na umístění

hrobu. Na některých hradech byly právě na hřbitovech v předhradí postaveny rotundy, takže bylo možno vysloviti názor, že rotundy jsou hřbitovními kostely. Svádějí k tomu kostely na Plzenci, Vyšehradě a Znojmě, po případě i jinde. Stáří jich je sice různé, avšak zdá se, že stavba žádné není starší, než organizace církevní správy české po založení pražského biskupství.⁴⁶

Zbývá ještě zodpověděti otázku, zda české hrady jsou národnostně typicky slovanskými zařízeními. Schuchhardt⁴⁷ zamítá tuto možnost a praví, že Slované přišli ze své vlasti chudí a teprve na místech s pokročilou kulturou vzali si, co potřebovali. Na jihu bohoslužebné formy a čeho potřebovali k životu dennímu, na severu zbraně a hrady. Tyto převzali od Germánů. Tvzení toto nelze bráti doslova. Slované museli znáti opevňování míst, potřebných pro jejich ochranu, ještě před svým rozchodem.⁴⁸ Také pro své hrady, i v českých zemích, vyhledávali často místa, jež byla osídlena a často i opevněna již v starších dobách, aniž by bylo možno dokázati, že to byla opevnění kdysi germánská. Naproti tomu nelze popírati, že pokroky opevňovací techniky brali ze západu a často přímo z německých zemí, k nimž zvláště od konce 9. stol. vážali je nejtěsnější styky politické, náboženské a hospodářské. A přece Schuchhardt na konec, srovnáváje hrady v Praze, Moskvě, Kazani a Krakově, praví, že tyto hrady jsou něčím zcela jiným, než panovnické hrady německé. Jsou větší a navazují prý na starověké hrady orientálních panovníků. A jediné v celé Evropě prý uzavírají kruh vývoje hradu od nejstarších dob.⁴⁹ Ani toto tvrzení není oprávněné do všech důsledků. Jedno však Schuchhardt opomenul uvést. Že Praha je zcela ojedinělým příkladem hradu v střední Evropě, v němž bylo panovnické sídlo po tisíc let, a v němž tento tisíciletý vývoj je napsán hmotnými památkami, z nichž nejstarší možno klásti do doby vlády knížete Václava Svatého.

⁴⁶ Své názory o rotundách vyslovil jsem ve své práci o českých rotundách. Dnes po nálezů celého půdorysu rotundy sv. Víta musím změnit své názory, pokud se týče závislosti českých rotund na tomto vzoru. V otázce účelu rotund nemusím nijak měnit své hypotézy, jež dosud nebyly žádnými námitkami otřeseny, nebo dokonce vyvráceny. K těmto otázkám vrátím se v jiné své práci.

⁴⁷ L. c. 232.

⁴⁸ J. Janko, *O pravěku slovanském*. Praha 1912, 107.

⁴⁹ L. c. 343.